

ΤΟ ΜΕΓΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΝ

Μὰ ποιοὶ ἦσαν τοῦτοι δὲν ἐγνώριζε κανεὶς·
μήτε ποιά ἡ πατρίς των μέσ στο μέγα πανελλήνιον

Βιβλίον Βασάνον καί Πιοιμάτων Τῆς Ρωσίας καί τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τοῦ Στρατιώτη **Σκούρτη Χρίστου**

Εἰσαγωγή, μεταγραφή καί ἐπιμέλεια
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΑΛΑΙΒΡΕΤΑΚΗΣ

ΧΡΙΣΤΟΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ
[1897-1939]

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ ΒΑΣΑΝΟΝ ΚΑΙ ΠΙΟΙΜΑΤΟΝ
ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΣΚΟΥΡΤΗ

Η ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ της Entente νά επέμβουν στο έδαφος της Σοβιετικής Ένωσης¹ χρονολογείται ήδη από τό Δεκέμβριο του 1917², όταν είχε καταστεί σαφής ή απόφαση της Σοβιετικής κυβέρνησης νά συνάψει συνθήκη ειρήνης, έστω καί μόνο μέ τίς Κεντρικές Αυτοκρατορίες³. Η επέμβαση αυτή δέ σχετιζόταν επίσημα μέ τόν ριζοσπαστικό χαρακτήρα της επελθούσης στην άλλοτε Ρωσική Αυτοκρατορία κοινωνικοπολιτικής αλλαγής, αλλά μέ τίς στρατηγικές ανάγκες τών Συμμάχων στόν υπό εξέλιξη πόλεμο⁴, καί συγκεκριμένα τή διατήρηση του Ένατολικού Μετώπου. Έξι μέρες μετά τήν ύπογραφή της Γερμανορωσικής Συνθήκης του Μπρέστ-Λιτόφσκ (3 Μαρτίου 1918), βρετανικά στρατεύματα αποδιδάστηκαν στό Μούρμανσκ⁵, ενώ στίς 4 Έπριλιου οί Έάπωνες κατέλαβαν τό Βλαδιβοστόκ. Τόν Αύγουστο της ίδιας χρονιάς οί βρετανικές δυνάμεις διέβησαν τήν περσική μεθόριο καί κατέλαβαν περιοχές της Έπερκανκασίας.

Η γερμανική συνθηκολόγηση τό Νοέμβριο μετέβαλε τό πλαίσιο καί τό χαρακτήρα της συμμαχικής επέμβασης στά ρωσικά πράγματα. Έπρόκειτο τώρα γιά μιά έπιχείρηση μέ στόχο, είτε τήν ανατροπή της σοβιετικής κυβέρνησης είτε, διαζευκτικά, τή δημιουργία ζωνών υπό τόν έμμεσο ή άμεσο έλεγχο τών Δυνάμεων της Entente. Στά πλαίσια αυτά, άφενός μέν συστηματοποιήθηκε ή ένίσχυση μέ όπλα, πολεμοφόδια καί στρατιωτικούς συμβούλους της λεγόμενης Λευκής Φρουράς, τών μονάδων δηλαδή πού δρούσαν υπό τήν διοίκηση τσαρικών αξιωματικών⁶, άφετέρου δε άποφασίστηκε ή άπευθείας κατάληψη από συμμαχικά στρατεύματα περιοχών στρατηγικής σημασίας. Λίγες μέρες μετά τήν τουρκική συνθηκολόγηση στό Μουδρό, βρετανικά καί γαλλικά πολεμικά πλοία διέπλευσαν τά Στενά καί τή νύκτα της 16 Νοεμβρίου 1918 εισέδυσαν στή Μαύρη Θάλασσα. Έπακολούθησε ή επέμβαση βρετανικού έκστρατευτικού σώματος στόν Καύκασο (περιοχή Βατούμ-Βακού). Τό έπόμενο δήμα, ή συμμαχική επέμβαση στην Ουκρανία, ήταν πλέον επί θύραις. Γιά τήν πραγματοποίηση της έπιχείρησης, ή ευθύνη της όποιας άνήκε στην Γαλλία⁷, θά διετίθεντο μονάδες από τό Μακεδονικό μέτωπο. Ήδη από τήν 28.10/11.1918, ή Γαλλική Κυβέρνηση είχε γνωστοποιήσει στό Στρατηγό D'Esperely⁸, τήν προβλεπόμενη συμμετοχή έλληνικών στρατιωτικών τμημάτων στίς έπιχειρήσεις⁹. Πράγματι, τό Νοέμβριο του 1918, καί ενώ βρισκόταν στό Λονδίνο, ό Έλευθέριος Βενιζέλος άπέστειλε στόν Άθω Ρωμάνο, τότε Πρεσβευτή της Έλλάδος στό Παρίσι, τό ακόλουθο τηλεγράφημα:

«Παρακαλώ δηλώσατε Πρωθυπουργώ καί Έπουργώ τών Έξωτερικών [ένν. Γαλλίας] ότι ό Έλληνικός Στρατός είναι εις διάθεση των καί δύναται νά χρησιμοποιηθή διά κοινόν άγώνα πανταχού όπου άποστολή του ήθελε κριθή άναγκαία».¹⁰

Σέ αντίστάθμισμα, ό Clemenceau, δήλωσε στόν Έλληνα πρεσβευτή ότι «ή Γαλλία θά λάβη πρωτοβουλία επί έδαφικής επεκτάσεως της Έλλάδος εις Θράκην καί εκθύμως θά ύποστηρίξη πάσαν ύπέρ της Έλλάδος λύσιν του ζητήματος της Σμύρνης, άν προταθή υπό της ΈΑγγλίας ή της ΈΑμερικής»¹¹. Η

έλληνική συμμετοχή στη Ρωσική έκστρατεία είχε πλέον αποφασιστεί.

Προκρίθηκε ή αποστολή ενός Σώματος Στρατού (του Α'), αποτελούμενου από τρεις Μεραρχίες (I, II και XIII), συνολικής δύναμης 42.242 ανδρών, υπό τον Ύποστράτηγο Κων. Νίδερ¹². Τελικά στην έκστρατεία συμμετείχαν 23.351¹³ άνδρες, καθώς ή I Μεραρχία δέν πρόλαβε νά εγκαταλείψει τήν Καβάλα, έπελεύουσης στό μεταξύ τής κατάρρευσης του όλου έγχειρήματος. Στά πλαίσια τής προπαρασκευής των άποστελλομένων μονάδων, τό Έλληνικό Γενικό Στρατηγείο διέταξε¹⁴ τή συμπλήρωση τής στελέχωσης του έκστρατευτικού σώματος μέ έθελοντές άξιωματικούς από άλλες μονάδες, και τήν αντίστοιχη μετάθεση των μή έπιθυμούντων νά μετέχουν τής έκστρατείας. Ή συμπλήρωση των όπλιτών έγινε μέ κληρωτούς των νεωτέρων κλάσεων (1910-1918), καθώς και έθελοντές, χωρίς όμως νά ισχύει δεβαίως εδώ τό αντίστροφο δικαίωμα τής άρνησης συμμετοχής.

Οί άξιωματικοί λοιπόν συμμετείχαν, κατ' άρχήν έθελοντικά, και είναι ένδιαφέρον νά διατρέξει κανείς τόν κατάλογό τους, ανακαλύπτοντας άγνωστα τότε όνόματα άνερχομένων βαθμοφόρων, πού έπρόκειτο στό μέλλον νά άπασχολήσουν τήν κοινή γνώμη και τήν έλληνική ιστορία: Άλέξανδρος Όθωναίος, Νικόλαος Πλαστήρας, Γεώργιος Κονδύλης, Νέοκοσμος Γρηγοριάδης, Στυλιανός Γονατάς, Στέφανος Σαράφης, Γεώργιος Τσολάκογλου, Λεωνίδας Σπαής, Δημήτριος Φλούλης, Διονύσιος Παπαδόγκωνας, κ.ά., από λοχαγοί μέχρι συνταγματάρχες, τότε, ή άφρόκρεμα κατά κύριο λόγο των μεσαίων στελεχών τής Άμύνης¹⁵, άνήσυχoi και φιλόδοξoi άξιωματικοί, μέ τίς τόσο άποκλίνουσες πολιτικά, αλλά συγγενείς σέ τελευταία άνάλυση μελλοντικές σταδιοδρομίες¹⁶.

Ή κατάσταση στην Ούκρανία κατά τήν περίοδο εκείνη ήταν έξαιρετικά συγκεχυμένη. Άμέσως μετά τήν Όκτωβριανή επανάσταση, ή Ούκρανική Ράδα¹⁷ είχε άνακηρύξει στό Κίεβο τήν άνεξαρτησία τής χώρας, ενώ ένα μήνα άργότερα στό Χάρκοβο είχε εγκαθιδρυθεί ή σοβιετική έξουσία, πού στά τέλη Ίανουαρίου του 1918 έκτετάθηκε και στό ίδιο τό Κίεβο. Ύστερα από πρόσκληση τής Ράδας¹⁸, μετά τή συνθήκη του Μπρέστ-Λιτόφσκ, οί Γερμανοί προήλασαν στην Ούκρανία, έκτοπίζοντας τους Σοβιετικούς, τόν Μάρτιο του 1918, γιά νά διαλύσουν έν συνέχεια και τήν ίδια τή Ράδα, εγκαθιδρύοντας έλεγγόμενη από τους ίδιους κυβέρνηση υπό τόν Άταμάνο¹⁹ Π.Π. Σκοροπάτσκυ. Μέ τή συνθηκολόγηση των Κεντρικών Αυτοκρατοριών τό Νοέμβριο κατέρρευσε και ή επί των γερμανικών λογχών στηριζόμενη έξουσία του τελευταίου. Μεγάλο μέρος τής Κεντρικής Ούκρανίας περιήλθε τότε υπό τόν έλεγχο του έθνικιστή Ούκρανου Άταμάνου Σ.Β. Πετιούρα, ενώ σέ όρισμένες περιοχές δρούσαν τμήματα Λευκοφρουρών πού άναγνώριζαν τήν άρχηγία του στρατηγού Ντενίκιν. Σημαντικό έξάλλου παράγοντα αποτελούσαν οί 500.000 περίπου Γερμανοί²⁰ πού είχαν θρεθεί στή χώρα τή στιγμή τής συνθηκολόγησης, σταθμευμένοι σέ κάποια στρατηγικά σημεία, όπου και παρέμεναν έν άναμονή διευθέτησης του επαναπατρισμού τους. Παράλληλα προχωρούσε ή συγκρότηση του Σοβιετικού στρατού²¹, του όποιου οί τάξεις πύκνωναν συνεχώς, και ό όποιος έκινείτο τόσο κατά των αυτόνομιστών Πετλιουρικών όσο και κατά των Λευκών. Νά σημειωθεί ότι και οί δύο τελευταίοι διεξήγαν άσίγαστο πόλεμο μεταξύ τους, καθώς τό αυτοκρατορικό ιδεώδες αντίκειτο στην έξάρθρωση τής χώρας.

Ύπ' αυτές τίς συνθήκες αποφασίστηκε και έκτυλίχθηκε ή συμμαχική

ἐπέμβαση στήν Ουκρανία. Τήν 5/18 Δεκεμβρίου 1918, ἡ 156ῃ Γαλλικὴ Μεραρχία, προερχόμενη ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ἀποδιδάσθηκε στήν Ὁδησσό, ὑπὸ τὴν προστασία μοίρας τοῦ Γαλλικοῦ στόλου. Ἀκολούθησαν δύο ἀκόμη Γαλλικὲς Μεραρχίες (30ῃ καὶ 16ῃ Ἀποικιακῇ), ἕνα Σύνταγμα Ἐφίπων Κυνηγῶν τῆς Ἀφρικῆς (4ο), καὶ δύο ἀεροπορικὲς μοῖρες²². Το μεγαλύτερο τμῆμα τῆς πόλης θρῆσκονταν, κατὰ τὴ χρονικὴ ἐκείνῃ στιγμῇ, ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῶν δυνάμεων τοῦ Πετλιούρα, οἱ διοικητικὲς ὑπηρεσίαι ἦσαν στὰ χέρια στελεχῶν τοῦ καθεστώτος Σκοροπάτσου, οἱ Μπολσεβίκοι ἔλεγχαν τὶς ἐπαγγελματικὲς ὁργανώσεις, ἐνῶ πολλὲς χιλιάδες Γερμανῶν στρατιωτῶν παρέμεναν ἀποκομμένοι ἀπὸ τὶς ὑποχωροῦσες μονάδες τους. Οἱ Γάλλοι ἀπεκατέστησαν ἐπαφὴ μὲ τὸν στρατηγὸ Ἀλμαζώφ, ἐπικεφαλῆς μικροῦ σώματος Λευκοφρουρῶν, καὶ τοῦ ἀνέθεσαν τὴ διοίκηση τῆς πόλεως²³.

Ἡ πρώτη ἑλληνικὴ μονάδα (τὸ 34ο Σύνταγμα Πεζικοῦ) ἀποδιδάσθηκε στήν Ὁδησσό τὴν 6/19 Ἰανουαρίου 1919. Ἀκολούθησαν οἱ λοιπὲς μονάδες, μὲ μεγάλες καθυστερήσεις καὶ σοβαρὰ προβλήματα συντονισμοῦ. Συνήθως οἱ πολυβολαρχίες ἔφθαναν ἀργότερα ἀπὸ τὰ τμήματα τῶν τυφεκιοφόρων, μὲ καθυστέρηση, ἕως καὶ τριῶν ἑβδομάδων ἀνάλογες καθυστερήσεις σημειώνονταν καὶ στὴν ἀφίξη τῶν μεταγωγικῶν. Τὸ μέγιστο μέρος τῶν ἐπιχειρήσεων διεξάχθηκε χωρὶς τὴ συνδρομὴ πυροβολικοῦ, καθὼς οἱ πυροβολαρχίες τῆς II Μεραρχίας, ἀποδιδάσθηκαν στήν Ὁδησσό μόλις τὴν 5ῃ Μαρτίου, ἐνῶ τῆς XIII δὲν ἔφθασαν ποτέ. Ὁ ἀναγκαῖος γιὰ τὸ ρωσικὸ κλίμα βαρὺς ἱματισμός, στίς περισσότερες περιπτώσεις διοχετεύθηκε στίς μονάδες μόλις τὸν Ἀπρίλιο, ὅταν πλέον εἶχε παρῆλθει ὁ χειμώνας μὲ σημαντικὲς συνέπειες στὴν ὑγεία καὶ τὴ μαχητικότητα, τῶν ἀνδρῶν²⁴. Τέλος, σημαντικὰ προβλήματα δημιουργήσε ἡ καθυστέρημένη ἀφίξη τῶν διοικήσεων τῶν Μεραρχιῶν. Ὁ διοικητὴς τῆς II Μεραρχίας ἀποδιδάσθηκε στήν Ὁδησσό δύο μῆνες, καὶ ὁ διοικητὴς τῆς XIII δύο ἑβδομάδες, ἀφ' ὅτου εἶχαν ἐμπλακεῖ στίς ἐπιχειρήσεις οἱ πρῶτες ὑπ' αὐτοὺς μονάδες· τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν διοικητὴ τοῦ Σώματος Στρατοῦ. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶχε οὐσιώδη ἀντίκτυπο ἐπὶ τοῦ συντονισμοῦ τῶν ἐνεργειῶν τῶν μαχομένων μονάδων, τόσο μεταξὺ τους, ὅσο καὶ μὲ τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα. Κατὰ κανόνα ἡ Γαλλικὴ διοίκηση εἶχε διατάξει τὴν τακτικὴ ὑπαγωγή τῶν ἑλληνικῶν τμημάτων ὑπὸ τὶς διαταγὰς τῶν ἐκάστοτε δρῶντων μαζί τους διοικητῶν γαλλικῶν τμημάτων, ἀσχετῶς βαθμοῦ. Αὐτὴ ἡ ρύθμιση ἐφαρμόστηκε κατὰ κανόνα, προκαλώντας συχνὰ προστριβές²⁵.

Ἡ ἑλληνικὴ στρατιωτικὴ ἡγεσία ἀγνοοῦσε τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στήν Ουκρανία καθὼς καὶ τὸν ἐπιφυλασσόμενο στίς ἑλληνικὲς δυνάμεις ρόλο. «Ἐπιστεύετο ὅτι τὸν ἀγώνα κατὰ τῶν Μπολσεβίκων θά διεξήγεν ὁ Ρωσικὸς ἔθελοντικός Στρατὸς [·οἱ Λευκοφρουροί·], ἡ δὲ δράσις τῶν Συμμαχικῶν στρατευμάτων θά περιορίζετο μᾶλλον εἰς τὴν κατοχὴν διαφόρων πόλεων καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς τάξεως ἐν αὐταῖς [...]. Οἱ Μπολσεβίκοι ἔθεωροῦντο ὡς ἐχθρὸς οὐχὶ σοδαρὸς, [...], ὡς στίφη τελείως ἄτακτα [...]. Ὁ ἀριθμὸς τῶν [Γαλλικῶν δυνάμεων] ὑπελογίζετο εἰς πολὺ μεγαλύτερον τοῦ πραγματικοῦ. Ἐπιστεύετο γενικῶς, ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς Μεσημβρινῆς Ρωσίας διέκειτο φιλικῶς πρὸς τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα, τὰ ὁποῖα θά τὸν ἐπροστάτευον κατὰ τῆς Μπολσεβικικῆς ἀναρχίας. Ἡ ἐξέλιξις τῶν γεγονότων», σημειώνει στήν ἐκθεση τοῦ ὁ στρατηγὸς Νίδερ, «ἀπέδειξεν ὅτι αἱ ἀνωτέρω ἀντιλήψεις ἀφίσταντο πολὺ τῆς πραγματικότητος»²⁶.

Μεταξὺ τῶν δυσμενῶν ὁρων, οἱ ὁποῖοι ἐπέδρασαν καταλυτικὰ στὴν ἐξέλιξη

του όλου έγχειρήματος, ιδιαίτερη βαρύτητα από στρατιωτική άποψη, κατά τόν διοικητή του Α' Σώματος Στρατού, είχαν «αί συνέπειαι του κακού διακανονισμού της μεταφοράς, ή εκ της ανάγκης επιβληθείσα διασπορά, ή άγνοια του εδάφους, ή άγνοια της γλώσσης, ή έχθρότης του πληθυσμού και ό υπέρ του αντιπάλου φανατισμός του, αί κλιματολογικαί συνθήκαι, τό έπισοφαλές των συγκοινωνιών, ή δυσκολία του εφοδιασμού, ή έλλειψις δυνάμεων, ή πρωτοβουλία του έχθρου είς τάς έπιχειρήσεις, αί μέθοδοι ένεργείας του, ή συνεχής πίεσίς του, ή επί ήμέρας έλλειψις αναπαύσεως, ή υπερβολική κόπωσης, ό συνεχής έννευρισμός»²⁷.

Έάν ή διάθεση των δυνάμεων της Entente νά επηρεάσουν τίς εξέλιξεις στη Ρωσία είναι δεδομένη, έξισου βέβαιο είναι δέν είχαν την θέληση και τή δυνατότητα μιάς όλόπλευρης έμπλοκής (total commitment). Ένας τετράχρονο, ξαντλητικός και πολυαίμακτος πόλεμος μόλις είχε τελειώσει και ό κόσμος γιόρταζε στίς πλατείες, «τελείως ξένοι μεταξύ τους ζευγάρωναν στίς έξώθυρες και πάνω στά πεζοδρόμια. Πιστοποιούσαν τό θρίαμβο της ζωής πάνω στό θάνατο. Οί έορτασμοί συνεχίζονταν όλοένα και πιό ξέφρενοι[...] ώσότου επενέβη τελικά ή άστυνομία και άποκατάσθη την τάξη»²⁸. Ταυτόχρονα, τό τέλος της σύρραξης χαλάρωνε την ένότητα του block των νικητών, καθώς οί ύπολανθάνουσες αντίθέσεις έδρισκαν τώρα τή δυνατότητα νά εκδηλωθούν.

Ήδη στο Βρετανικό Πολεμικό Συμβούλιο την έπαύριο της νίκης, «πολλοί ύπουργοί αντιλαμβάνονταν ότι ό βρετανικός λαός είχε άπρηδήσει από τόν πόλεμο και δέν θά ύποστήριζε μιά κυβέρνηση πού θά του έλεγε ότι θά πρέπει νά έξακολουθήσει να πολεμά - αυτή τή φορά έναντίον της Ρωσίας»²⁹. Ό ίδιος ό Lloyd George θεωρούσε ότι «άν πρόκειται να έχωμε κάποιο άποτέλεσμα, χρειαζόμαστε τουλάχιστον ένα εκατομμύριο άνδρες», προοπτική πρακτικά αδύνατη, και άμφέβαλλε κατά πόσο τά βρετανικά στρατεύματα θά δέχονταν νά πολεμήσουν²⁹. Την 3/16 Φεβρουαρίου 1919, ενώ οί ελληνικές μονάδες κατευθύνονταν στην Όδησό, ό Βρετανός Πρωθυπουργός τηλεγραφούσε ήδη στον Churchill, στο Παρίσι την όριστική του άπόφαση νά άποφύγει την άπ' ευθείας επέμβαση³⁰. Άλλά και ή Γαλλία, υπό την ευθύνη της όποιας θά διεξαγόταν ή συγκεκριμένη έπιχείρηση, παρά τίς προσπάθειες του Clemenceau και της ύπερσυντηρητικής Γαλλικής Βουλής³¹ νά έμψυχώσουν τή «σταυροφορία ένάντια στον άνθρωπο μέ τό μαχαίρι στά δόντια»³², δέν μπόρεσε νά διαθέσει παρά τίς προαναφερθείσες μονάδες, και μάλιστα μέ έλλιπή σύνθεση, λόγω της άποστράτευσης μεγάλου μέρους των άνδρων τους. Κρούματα άπειθαρχίας επιδείωσαν τή μαχητική τους ικανότητα, μέ άποκορύφωμα την έξέγερση των πληρωμάτων πέντε γαλλικών θωρηκτών στο λιμάνι της Σεβαστούπολης την 6/19.4.1919³³.

Άπό την άλλη πλευρά, ή σοβιετική έξουσία άποδυνάμωσαν σέ μιά όλομέτωπη προσπάθεια. Πρόκειται γιά την έποχή πού έμεινε γνωστή στην ιστορία ως εκείνη του «πολεμικού κομμουνισμού». Ήδη από την άνοιξη του 1918, ή έθελοντική έδωσε τή θέση της στην ύποχρεωτική στρατιωτική θητεία, μέ άποτέλεσμα πριν τό τέλος της χρονιάς ό σοβιετικός στρατός να φτάσει τό ένα εκατομμύριο. Στίς 2 Νοεμβρίου 1918, ή Σοβιετική Δημοκρατία κηρύχθηκε «όλόκληρη ένα στρατόπεδο» όλες οί δυνάμεις και όλα τά μέσα τέθηκαν στην ύπηρεσία του «ιερου καθήκοντος: του ένοπλου άγώνος έναντίον του εισβολέως». Μέ τό σύνθημα «τά πάντα γιά τό μέτωπο», ή οικονομική, πολιτική και

πνευματική ζωή προσαρμόστηκαν στις πολεμικές ανάγκες³⁴.

Από την πρώτη σχεδόν στιγμή, οι δυνάμεις της Entente στην Ουκρανία δρεθήσαν στην ανάγκη να διεξάγουν έναν άμυντικό αγώνα, χωρίς σχεδόν ποτέ να αναλάβουν την πρωτοβουλία των επιχειρήσεων. Στο διάστημα αυτό, οι Γάλλοι έριχναν στη μάχη τα «κατά σταγόνas άφικνούμενα» ελληνικά τμήματα, «άνευ σχεδίου νίνος, αλλά βάσει των αναγκών της στιγμής». Τρισήμισι μόλις μήνες άφ' ότου αποδιβάστηκαν στην Όδησο, οι συμμαχικές δυνάμεις ύποχρεώνονταν να έγκαταλείψουν έσπευσμένα την πόλη και όλα τα άλλα έδάφη πού είχαν περιέλθει ύπό τόν έλεγχό τους, και να ύποχωρήσουν πρός τή Ρουμανία, διωκόμενες κατά πόδας από τόν προελαύνοντα σοβιετικό στρατό. Οι τελευταίοι Έλληνες στρατιώτες διέσχισαν μέ τά πόδια τόν πλημμυρισμένο Δνειέστερο την 29.3./11.4.1919³⁵. Οι συνολικές άπώλειες του Έλληνικού Έκστρατεντικού Σώματος άνήλθαν σέ 398 νεκρούς ή άπωλεσθέντες και 657 τραυματίες³⁶.

Τά περισσότερα κείμενα πού έχουν δεί τό φώς της δημοσιότητας γύρω από την ελληνική συμμετοχή στην Ουκρανική έκστρατεία³⁷, έχουν τό χαρακτήρα εκ των ύστερων άπομνημονεύματος, ή γενικότερου ιστορήματος πού συντάχθηκε έν όψει της δημοσίευσής του³⁸. επιπλέον, σέ όλες τίς περιπτώσεις πού γνωρίζω, πρόκειται για γραπτά βαθμοφόρων³⁹. Υπό την έννοια αυτή τό εκδιδόμενο ήμερολόγιο έχει ιδιαίτερη ιστορική άξία, δεδομένου ότι δημοσιεύεται στην πρώτη του μορφή, χωρίς να έχει ύποστεί οίανδήποτε μεταγενέστερη επεξεργασία, και προέρχονται από έναν άπλό κληρωτό στρατιώτη⁴⁰, στόν όποιο αναφέρονται οι επόμενες γραμμές.

Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΣΚΟΥΡΤΗΣ γενήθηκε στίς 13 Μαρτίου 1897 στό χωριό Κλένια τίς επαρχίας Κορινθίας και πέθανε στίς 27 Ίουνίου 1939.

Η Κλένια είναι ένα από τά πολλά άρθανιτοχώρια⁴¹ της βορειοανατολικής Πελοποννήσου, των όποιών ή δημιουργία σχετίζεται μέ την άλδανική μετανάστευση των άρχων του δέκατου πέμπτου αιώνα⁴². Έντοπίζεται για πρώτη φορά στην βενετσιάνικη άπογραφή του 1700, ως Clegna, μέ 47 κατοίκους (17 οικογένειες)⁴³. Έκατόν τριάντα χρόνια άργότερα, ό οικισμός σημειώνεται στην καταγραφή της γαλλικής άποστολής (1829-1830), μέ 25 οικογένειες. Μετά την άπελευθέρωση ύπήχθη άρχικά (1834) στό δήμο Άγιονορίου, και έν συνεχεία (1840) στό δήμο Κλεωνών. Στην περίοδο 1851-1879 εμφανίζονται στίς άπογραφές Άνω και Κάτω Κλένια, μέ πληθυσμιακή ύπεροχή του δευτέρου, προφανώς και νεωτέρου, μέ τόν όποιο ταυτίζεται κατά την άποψη μου ό από του 1889 και έξης φερώνυμος οικισμός, σέ ύψόμετρο 380 μ., ένώ ό παλαιότερος πρέπει να έγκαταλείφθηκε όριστικά⁴⁴.

Στά χρόνια πού ό μικρός Χρίστος Σκούρτης μαθαίνει γράμματα, ή άλδανοφονία στην περιοχή του χωριού του βρίσκεται σέ πορεία εξαφάνισης: σύμφωνα μέ την άπογραφή του 1907, μόλις 9 από τούς 3553 κατοίκους του δήμου Κλεωνών μιλούν την άλδανική. Οι γενικότερες έξελίξεις δέν άρκοϋν για να έρμηνεύσουν τό φαινόμενο, καθώς την ίδια στιγμή στά γειτονικά χωριά του δήμου Σολυγείας τό ποσοστό άλδανοφωνίας είναι της τάξεως του 55%, του δήμου Μεθάνων 40% κ.ο.κ. Στο σημείο αυτό άπαιτείται μία ιδιαίτερη μελέτη της κατά τόπους διαδικασίας πολιτισμικής ένσωμάτωσης των άρδαντών, πού ξεφεύγει θεβαίως από τά πλαίσια και τούς στόχους του παρόντος⁴⁵. Τό δεδομένο αυτό έντούτοις καθιστά περισσότερο έρμηνεύσιμο τό γεγονός ότι φυλλομετρώντας τό ήμερολόγιο του Σκούρτη δέν συναντάμε ούτε μία

άρθανιτική λέξη, όχι μόνο στίς πεζές περιγραφές, όπου είναι φυσικό νά εκφράζεται μέ τόν καθιερωμένο γραπτό λόγο, ξεσηκώνοντας μάλιστα ἐν μέρει καί τήν ἐπίσημη στρατιωτική ὀρολογία, ἀλλά οὔτε κἀν στά ἐμμετρα μέρη, όπου παρεμβαίνει τό λαϊκό λεξιλόγιο, ὅπως καί ἡ δημοτική ποιητική παράδοση.

Ὁ Σκούρτης εἶναι κληρωτός τοῦ 1917 ὅπως ἀναφέρει καί ὁ ἴδιος. Κατατάσσεται στό 7ο Σύνταγμα Πεζικοῦ (στό ἐξῆς 7ο Σ.ΠΖ.), όπου ὑπηρετεῖ σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς θητείας του, ὡς ἀγωνιάτης στήν Πολυβολαρχία, τοῦ 1/7 Τάγματος, ὅπως προκύπτει ἐμμέσως ἀπό διάσπαρτα στοιχεῖα πού παραθέτει στό ἡμερολόγιό του. Συγκεκριμένα ἐξυμνώντας ἐμμετρα τή δράση τῆς μονάδας του στήν Οὐκρανία (σ. 20), ἀναφέρει ὅτι «τό 7ον Σ(οί)νταγμα ἦτο Σινταταγμένο, Δουικιτή μας ἔχαμε τόν Κίριον Καμένο / Καμένος⁴⁶ ὁ ἀτρόμος θ' ἀφίσι εἰστορία./ τό 7ον Το Σίνταγμα ἔδιξε μεγάλι ἀνδρία», ἐνῶ ἄλλου (σ. 54) σημειώνει «ἀπ(ώ)λιες ἔχαμε 7ο Σινταγ. δύο τραυματίες». Σέ στίχους πάλι (σ. 17) δηλώνει ὅτι «το Αον Τάγμα μόνο του καί ἡ Πολιβολαρχία θά σώσουν τον Ἑλινικό Στρατό ὅλον απ τή Ρωσία», ἀλλά καί στή Μικρασία «Πάντοτε θά προοδέι, Πάντοτε θά μπέν' ἐμπρός 1ον Τάγμα τοῦ Γραβάνη⁴⁷ τοῦ ἐνδόξου ἱεροο» (σ.27). Ἡ εἰδικότητά του προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι ἀναφέρει (σ.3) τό πλοῖο «Βέλο Πόσια» [ΜΠΕΛΑΡΩΣΙΑ], στό ὁποῖο γνωρίζουμε ὅτι ἐπιβιβάστηκαν μόνον τά μεταγωγικά μάχης καί πολυβολαρχιῶν τοῦ 7ου Σ.ΠΖ., ἐνῶ οἱ πολυβολαρχίες καθεαυτές ἐπιβιβάστηκαν στό «ΒΑΡΝΑ»⁴⁸. Παρακάτω ἐξάλλου (σ.5) σημειώνει ὅτι «τὴν 24ην [2.1919] διατάχθιμεν νά Ἀναχωρίσομε καί νά πάμε ἐξοδεν τῆς Πόλεως [Ἱεροπόλιν] όπου στίσαμε φιλάκια εἰς μίαν Γέφριαν όπου ἴμασαν μαζί μέ Γερμανούς» τήν ἀποστολή αὐτή ἀνέλαβαν δύο διμοιρίες τοῦ 3/7 Λόχου ΠΖ καί μία διμοιρία τῆς 1/7 Πολυβολαρχίας⁴⁹. Μιλώντας τέλος σέ πρῶτο πρόσωπο (σ.49), ἀναφέρει ὅτι «μῖς ἡ μεταγωγική ἐκαβαλίσαμε τά ζῶα καί πιγέναμε γιά τό σταθμό Γενίκιοῦ», στίς 18.6.1920.

Τό 7ο Σ.ΠΖ. ὑπαγόταν ἀπό τήν συγκρότησή του (1897) στή II Μεραρχία, μέ ἔδρα τήν Ἀθήνα καί περιφέρεια στρατολογίας τήν Κόρινθο⁵⁰. Στή πρό τοῦ 1918 περίοδο, παραμένοντας ὑπό τόν ἔλεγχο τοῦ λεγόμενου «Κράτους τῶν Ἀθηνῶν», δέν μετεῖχε σέ ἐπιχειρήσεις. Μέ τήν παραίτηση τοῦ Κωνσταντίνου καί τήν ἐγκατάσταση τῆς Κυβέρνησης Βενιζέλου στήν Ἀθήνα, τόν Ἰούνιο τοῦ 1917, ἄρχισε ἡ διαδικασία ἀναδιοργάνωσης τῶν ἐλληνικῶν στρατιωτικῶν μονάδων ἐν ὅψει τῆς πλήρους εἰσόδου στόν πόλεμο. Στό διάστημα 22.2-16.3.1918, τό Σύνταγμα συμπλήρωσε τήν ἐμπόλεμη σύνθεσή του στήν Κόρινθο, μέ ἐπιτορράτευση τῶν κλάσεων 1909-1914, καί στή συνέχεια μεταφέρθηκε στή Βόρειο Ἑλλάδα⁵¹, όπου παρέμεινε μέχρι τέλους τοῦ πολέμου, χωρίς νά λάβει μέρος σέ πραγματικές μάχες, πλὴν μιᾶς ἐπιθετικῆς ἀναγνώρισης στήν περιοχὴ τοῦ Στρυμόνα (Κούλα Σερράν, 14-15.9.1918), πού ἀπέτυχε παταγωδῶς ὅταν ἡ ἀποσταλεῖσα Διλοχία αἰφνιδιάστηκε ἀπό τά πυρά τῶν Βουλγάρων, μέ ἀποτέλεσμα νά ὑποχωρήσει «ἐν ἀταξία», καί μέ σημαντικές ἀπώλειες (26 νεκροὺς καί τραυματίες)⁵². Μέ τή λήξη τῶν ἐχθροπραξιῶν, δύο μέρες ἀργότερα (17.9.), τό Σύνταγμα ἔλαβε μέρος στήν κατάληψη, ἀμαχητί, τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καί στή συνέχεια παρέμεινε στήν περιοχὴ τῶν ἐλληνοβουλγαρικῶν συνόρων ἐπὶ δίμηνο, ἕως τήν 17.11.1918, ὅποτε μετακινήθηκε στήν περιοχὴ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Στρυμόνα, όπου ἄρχισε ἡ προετοιμασία του προκειμένου νά σταλεῖ στήν Οὐκρανία⁵³. Ἡ

μεταβατική αυτή φάση διήρκεσε δύομισι μήνες περίπου, μέχρις ότου έλθει ή στιγμή τής επιδίδοσης στά πλοία' από τό σημείο αυτό αρχίζει ή αφήγηση του Χρίστου Σκούρτη.

Όπως συμβαίνει συχνά σέ παρόμοιες περιπτώσεις, τό γραφτό του Σκούρτη δέν είναι ένα κλασικό ήμερολόγιο αλλά ένα μίγμα άναδρομικών περιγραφών και καθημερινών σημειώσεων, μέ κενά πού καλύπτουν μεγάλα χρονικά διαστήματα. ΈΗ έναρξη τήρησής του συμπίπτει καί έδω, μέ τήν ήμερομηνία άπόκτησης ενός σημειωματαρίου μικρού σχήματος (15,5 x 10,5), 76 σελίδων (πιθανότητα 80 άρχικά), «ψωνισθέν έν λίγδα» [:Λίγδα, κωμόπολη τής Μικρασίας], στίς 30 Αύγούστου του 1919, έπτά δηλαδή όλόκληρους μήνες μετά τήν έναρξη των γεγονότων πού περιγράφει. Είναι πιθανόν ότι πρωτύτερα έαστούσε πρόσχειρες σημειώσεις, τίς όποιες έν συνέχεια καταχώρισε στό σημειωματάριο.

Τό κείμενο καλύπτει τό σύνολο των σελίδων, όχι όμως σέ κανονική διάταξη: αρχίζει όμαλά αλλά κατόπιν συνεχίζει γράφοντας από τό τέλος του σημειωματαρίου πρós τήν αρχή (όπως φαίνεται καί στον παρατιθέμενο χρονολογικό πίνακα των καταγραφών), ένω ένδιάμεσα παρεμβάλλονται στίχοι ποικίλου περιεχομένου' συνολικά τό έμμετρο μέρος του κειμένου καταλαμβάνει 17 σελίδες ή 21% του συνόλου' στίχους περιέχουν καί οι 8 λυτές σελίδες πού θρέθηκαν ένθετες στό ήμερολόγιο, προερχόμενες από σημειωματάριο μικροτέρου σχήματος (14,5 x 9). Στόν παρατιθέμενο πίνακα έπιχειρείται ή χρονολογική ταξινόμηση των καταγραφών σέ σχέση μέ τά περιγραφόμενα γεγονότα καί τίς σελίδες. ΈΗ ήμερομηνία των καταγραφών δέν είναι πάντοτε σαφής' κάποιες έπισημάνσεις έπιτρέπουν όμως τήν θέση των όρίων έντός των όποιων γράφτηκαν οι εκάστοτε σημειώσεις.

Στό κείμενο περιγράφονται λίγο ως πολύ συστηματικά τά γεγονότα από τίς 11 Φεβρουαρίου 1919 (άναχώρηση πρós Ούκρανία) μέχρι τίς 20 'Απριλίου 1921 (όλοκληρώση των έπιχειρήσεων περί τό 'Αφιόν Καραχισάρ). Στό σημείο αυτό ό διαθέσιμος χώρος στό σημειωματάριο έχει πλέον καλυφθεί. Άγνοούμε άν ό συγγραφέας συνέχισε νά καταγράφει τίς έντυπώσεις του σέ άλλο σημειωματάριο πού δέν έχει έντοπιστεί' γεγονός είναι ότι οι λυτές συμπληρώθηκαν έπτά μήνες άργότερα, στίς 26 Νοεμβρίου 1921, καί άναφέρονται στίς έπιχειρήσεις του Σαγγάριου (Αύγουστος 1921).

Κατά τή γραφή του όλου κειμένου χρησιμοποιήθηκε πένα καί μελάνι διαφόρων άποχρώσεων. ΈΗ γραφή είναι κανονική καί ή σύνταξη μάλλον όμαλή, αυτό όμως πού προκαλεί τήν ισχυρότερη έντύπωση είναι ή παντελής άπουσία τής όρθογραφίας. Οι άνορθογραφίες είναι τόσο πυκνές καί οι εκδοχές τόσο έξεζητημένες, ώστε μερικές φορές χρειάζεται νά άναγνωστεί τό κείμενο μεγάλωφωνα γιά νά γίνει κατανοητό: «σιγγέτροσις τούς σιντάγματα-τος», «ίχαμε νά φάμε 3 μαίρας», «ετραιλάθις», «ιπομονί», «ή εχθρί», κ.ο.κ. Κατά τή μεταγραφή τήρήθηκε ή όρθογραφία του πρωτοτύπου, τέθηκε όμως ή άπολύτως άπαραίτητη στίξη, ή όποία άπουσίαζε έντελώς. Τό κείμενο άναδιαρθρώθηκε ώστε οι έγγραφές νά άποκτήσουν χρονολογική σειρά. Οι ήμερομηνίες άναφέρονται στό ιουλιανό ήμερολόγιο. Οι άναγκαίες προσθήκες περιλαμβάνονται έντός [], τά δέ δυσάναγνωστα σημεία έντός < >. ΈΗ έναλλαγή των σελίδων του χειρογράφου δηλώνεται έντός [].

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΚΑΤΑΓΡΑΦΩΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΟΜΕΝΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΓΕΓΟΝΟΤΑ	ΣΕΛΙΔΕΣ ΗΜΕΡΟΛΟ- ΓΙΟΥ	ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΤΑΓΡΑΦΩΝ
11.2.1919-17.1.1920 Έκστρατεία Ουκρανίας, ύποχώρηση στή Ρουμανία, (σελ. 12-24 σίχοι Ουκρανίας), Έναρξη Μικρασ. έκστρατειας: Σμύρνη, Μπουρνόδα, Όδεμίσιο, Λίγδα	1,3-9, 11-24, 76-60	30.8.1919-17.1.1920
17.1.1920-5.4.1920 Λίγδα, Όδεμίσιο	60-55	5.4.1920
9.6.1920-7.11.1920 Φιλαδέλφεια, Γκιουνέικιοϊ, Ουσάκ	54-42	7.11.1920
7.11.1920-7.2.1921 Ουσάκ	42-41	7.2.1921
7.2.1921-9.3.1921 Ουσάκ	40	3.-9.3.1921
9.-25.3.1921 Άφιόν Καραχισάρ	39-35	25.3.1921
25.-26.3.1921 Άφιόν Καραχισάρ	35-34	26.3.1921
27.3.1921-16.4.1921 Άϊδαλί,	34-31	16.4.1921
16.-20.4.1921 Άϊδαλί,	31-30	20.4.1921
16.-20.4.1921	31-30	20.4.1921
Τουρκικοί σίχοι	25	20.-27.4.1921
Πατριωτικοί σίχοι	22-27	27.4.1921
Λυπηροί σίχοι Σίχοι επιχειρήσεων Σαγγάριου	28-29 & λυτές σελίδες	27.4.1921-26.11.1921

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. 'Ο δρος δέν χρησιμοποιείται επίσημως πρίν από τό Δεκέμβριο τοῦ 1922.
2. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τά περί τῆς Συνδιάσκεψης τῶν Παρισίων (22.12.1917), βλ. ἐνδεικτικά Μ. Iroshnikov, D. Kovalenko, V. Shishkin, *Genesis of the Soviet Federative State (1917-1925)*, Moskow 1982, σ.87-88.
3. 'Η ἀνακοινῇ ὑπογράφηκε τήν 3/15.12.1917, ἐνῶ ἡ συνθήκη, μετά τίς γνωστές παλινδρομήσεις, τήν 3.3.1918.
4. Βλ. ἐνδεικτικά Annic Kriegl, «Les reactions de l' opinion publique francaise a la Révolution russe (1917-1918)», *L' opinion publique europceenne devant la Révolution russe de 1917*, Paris 1968, σ.107.
5. 'Επιχείρηση γνωστή περισσότερο ὡς «ἀπόδαση στόν 'Αρχάγγελο», ἀν καί ἡ κατάληψη τοῦ 'Αρχάγγελου πραγματοποιήθηκε τήν 2.8.1918.
6. Μεταξύ τῶν ὁποίων διακρίνονταν, κατά τήν ἐξεταζόμενη περίοδο, οἱ στρατηγοί Ντενίκιν καί 'Αλεξέγιεφ καί ὁ ναύαρχος Κόλτσας.
7. Γενικόν 'Επιτελεῖον Στρατοῦ/Διευθύνσις 'Ιστορίας Στρατοῦ (ΓΕΣ/ΔΙΣ), *Τό 'Ελληνικόν 'Εκστρατευτικόν Σῶμα εἰς Μεσημβρινήν Ρωσίαν (1919)*, 'Αθήνα, 1955, σ.12-19' Μ. Iroshnikov κ.τ.λ., ὁ.π.,σ.87-88.
8. 'Αρχιστράτηγος τῶν Συμμαχικῶν Δυνάμεων τῆς 'Ανατολῆς, μέ ἔδρα τήν Θεσσαλονίκη.
9. ΓΕΣ, ὁ.π., σ.16-17.
10. Δέν ἀναφέρεται ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία τοῦ τηλεγραφήματος' βλ.ὁ.π., σ.27.
11. ὁ.π.' βλ. ἐπίσης 'Α. Μαζαράκης-Αἰνιάν, *'Απομνημονεύματα*, 'Αθήνα, 1948, σελ. 251-253.
12. ΓΕΣ, ὁ.π., σ.40-46.
13. ὁ.π., σ.34.
14. Μέ τή Διαταγὴ τῆς 5/18.12.1918' βλ. ὁ.π., σ.41.
15. Τό «ἄνθος τῶν βενιζελικῶν ἀξιοματικῶν» ὅπως σημειώνει ὁ Θ. Βερέμης, *Οἱ ἐπεμβάσεις τοῦ στρατοῦ στήν ἑλληνική πολιτική*, 'Αθήνα, 1983, σ.55' «χι ἐντούτοις κατ' ἀποκλειστικότητα: ὁ λοχαγός Κων. Τσαμάκος, λ.χ., μετά τό κίνημα τῆς Θεσσαλονίκης, περιέφερε ἕνα χαρτί νά τό ὑπογράψωμεν ὅτι «θά τηρήσωμε τοὺς δρκους μας πρὸς τό βασιλέα», ἀναφέρει ὁ στρατηγός Μάντακας, ὁ.π., σ.258-259, ἐνῶ ὁ Γεώργιος Τσολάκογλου εἶχε διακριθεῖ τό Νοέμβριο τοῦ 1916, ὡς διοικητῆς λόχου, στήν ἄμυνα τῶν 'Ανακτόρων ἐναντί τῶν γαλλικῶν ἀποβατικῶν ἀγχημάτων' βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *'Ο 'Ελληνικός Στρατός κατά τόν Πρῶτον Παγκόσμιον Πόλεμον 1914-1918*, τ.Α', 'Αθήνα 1958, σ.14.
16. 'Ιδοὺ πῶς αἰτιολογεῖ τή συμμετοχή του ὁ Σ. Σαράφης: «'Ο πόλεμος εἶχε τελειώσει καί αἰσθανόμουνα ὅτι δέν εἶχα λάβει μέρος σ' αὐτόν ὅσο ἔπρεπε σάν ἀξιωματικός, καί ἀποφάσισα νά ζητήσω νά σταλῶ [...]. Δέν σκέφθηκα καθόλου ὅτι θά πῆγαινα σέ μιά ἐκστρατεία ἐναντίον ἑνὸς λαοῦ πού ἐπανεστάτησε ἐναντίον τοῦ καθυστερημένου τσαρικοῦ καθεστώτος, γιά νά ἀποκτήσει τίς ἐλευθερίες του, ἐγὼ πού εἶχα ἐπαναστατήσει ἐναντίον τοῦ βασιλῆα Κωνσταντίνου, ἀπλῶς γιατί κατωικήτησε τό Σύνταγμα». 'ΑΣ μὴν λησμονοῦμε δέβαια ὅτι ὁ Σαράφης γράφει τά παραπάνω τό 1952' βλ. Στ. Σαράφης, *'Απαντα*, τ.Β', 'Αθήνα, 1964, σ.177-178. 'Ο Νικόλαος Πλαστήρας, ἀπὸ τῆ μεριά του, σημειώνει: «'Η πληροφορία [τῆς ἐκστρατείας] μέ ἠλέκτρισε. Εἶχε ἀρχίσει νά μέ στενοχωρεῖ ὁ μονότονος βίος τῆς ἀπραξίας [...]. 'Ητο λοιπὸν φυσικόν ἡ πληροφορία τῆς νέας ἐκστρατείας στήν Οὐκρανία νά ἐξάψη τήν φαντασίαν καί νά μᾶς ἐλκύσῃ μέ τὸν ἀσυγκράτητο πόθο πρὸς νέας περιπετειάς [...] 'Εσπευσα ἀμέσως τήν ἰδίαν ἡμέραν νά ὑποβάλω ἀναφορὰν [...]» βλ. Ν. Πλαστήρας, «'Εκστρατεία Οὐκρανίας 1919, Κίνημα ὁς Μαρτίου 1933, 'Αλληλογραφία», *'Αρχεῖον τῆς Π.Σ. Δέλτα*, Β', σ.4.
17. Τό Κεντρικὸ Συμβούλιο ἀσκήσεως τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας στήν Οὐκρανία καί τῇ Λευκορωσίᾳ. Κατά τήν περίοδο αὐτή, ἡ Οὐκρανική Ράδα ἐλεγχόταν ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τῶν Μπολσεβίκων.
18. Μ. Iroshnikov κ.τ.λ., ὁ.π., σ.154.
19. 'Ηγετικὸς τίτλος πού δηλώνει ἰδίως τὸν ἀρχηγὸ τῶν Κοζάκων, ἀλλὰ πού κατὰ

καιρούς είχε και ευρύτερη σημασία, όπως λ.χ. στην περίπτωση της Πολωνίας, όπου σημειώνει τον αρχιστράτηγο κατά την περίοδο 1581-1702, ή στην περίπτωση της Ρωσίας, όπου εφέρετο από τον διάδοχο του θρόνου από το 1835 και έξης. Στην Ουκρανία, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, ο τίτλος εφέρετο από όλους σχεδόν τους πρωταγωνιστές: όχι μόνο από τον Σκοροπάτσκι και τον έθνικιστή Πετλιούρα (περί του οποίου βλ. ευθύς παρακάτω), αλλά και από τους επικεφαλής των σοβιετικών στρατευμάτων Γρηγόριεφ και Μανκό.

20. Σύμφωνα με το ΓΕΣ, *Τό Έλληνικό Έκστρατευτικό Σώμα εις Μεσομυρηνήν Ρωσίαν* (1919), 'Αθήνα, 1955, σ.31' 300.000, σύμφωνα με τους Μ. Iroshnikov κ.τ.λ., δ.π., σ.154.

21. Το Νοέμβριο του 1918 στο Ουκρανικό μέτωπο δρούσαν ήδη η 1η και 2η Ουκρανική και δύο Ρωσικές μεραρχίες, ενώ είχε ανασυγκροτηθεί ή «Προσωρινή Κυβέρνηση Έργατών και Αγροτών της Ουκρανίας». 'Η Ρωσική κυβέρνηση είχε μόνον αναγνωρίσει την ουκρανική ανεξαρτησία — επιστρέφοντας μάλιστα τις σημαίες, τα όπλα και το σκήπτρο του 'Αταμάνου, αφαιρεθέντα επί Μεγάλης Αικατερίνης — αλλά, έθετε ως υπέρτατο στόχο την υπεράσπιση «της ύπαρξης της σοσιαλιστικής δημοκρατίας», δικαιολογώντας έτσι την επέμβαση Ρωσικών σοβιετικών στρατευμάτων στην Ουκρανία, με τη σύμφωνη άλλωστε γνώμη της, υπό Μπολσεβικικό δέβαιο έλεγχο, τοπικής σοβιετικής κυβέρνησης' βλ. δ.π., σ.94, 101, 160-162. Οί αντίσοβιετικοί έθνικιστές μολούν, πάντοτε γιά τόν «πόλεμο του 1918-1920 ανάμεσα στην Ουκρανία και τή Ρωσία, ενάντια τόσο στις μπολσεβικικές στρατιές, όσο και τις λευκές μονάδες του Ντενίκιν» βλ. *Ethnocide des Oukraniens en URSS*, Paris, 1978, σ.34, 41-44.

22. ΓΕΣ, δ.π., σ.23-25.

23. Οί Γάλλοι θεωρούσαν ότι «οί Ρώσοι διηρούντο εις δύο, τούς προδότας Μπολσεβίκους και τούς πατριώτας δεξιούς». 'Η, συνεπεία αυτής της θέωρησης, αγνόηση της ιδιαιτερότητας του Πετλιούρα, ό όποιος είχε ισχυρή αγροτική βάση, και, ό αποκλειστικός έναγκαλισμός των τσαρικών, οί όποιοι «μηδεμίαν έν τή πραγματικότητα [είχον] ισχύν και έπιρροήν επί του πληθυσμού», υπήρξε, κατά τόν συνταγματάρχη Β. Τσιτσέκλι, «μοιραία». Τά στρατεύματα του Πετλιούρα εκκένωσαν τήν πόλη χωρίς μάχη' βλ. ΓΕΣ, δ.π., σ.24-25.

24. ΓΕΣ, δ.π., σ. 47-48, 53-54, 56-57 κ.ά. 'Αλλά και Κ. Μανέτας, «'Αλληλογραφία μέ τήν Π.Σ. Δέλτα - Έκστρατεία Ουκρανίας», *Άρχείο της Π.Σ. Δέλτα*, Β', 'Αθήνα, 1982, σ.81-82.

25. Βλ., λ.χ., τή σύγκρουση μεταξύ του συνταγματάρχη Π. Γαργαλίδη και του αντισυνταγματάρχη De Clavière στη Χερσώνα, ΓΕΣ, δ.π., σ.88, του αντισυνταγματάρχη Ν. Γρηγοριάδη και του αντισυνταγματάρχη Ruiller στη Σεβαστούπολη, Ν. Γρηγοριάδης, «'Αλληλογραφία μέ τήν Π.Σ. Δέλτα-Λεπτομέρειες της εκστρατείας Ρωσίας 1918-19 - Κριμαία». *Άρχείο της Π. Σ. Δέλτα*, Δ', 'Αθήνα, 1982, σ.143-144, και του συνταγματάρχη Κ. Μανέτα μέ τόν στρατηγό Nercel, Κ. Μανέτας, δ.π., σ.82-83. 'Ο συνταγματάρχης Β. Τσιτσέκλις αναρωτιέται άν ή καθυστερημένη μεταφορά τών Μεράρχων, μερίμνη τών Γάλλων, ήταν σκόπιμη, ώστε ή ύπαγωγή τών τμημάτων σέ γαλλική διοίκηση νά πραγματοποιηθεί χωρίς πολλές αντιδράσεις' βλ. ΓΕΣ, δ.π., σ.72.

26. «Έκθεσις επί της εκστρατείας του Α' Σώματος Στρατού εις Μεσομυρηνήν Ρωσίαν», ΓΕΣ, δ.π., σ.271.

27. δ.π., σ.273.

28. Μ. Gilbert, «'Η Έπέμβαση», *Ιστορία του 20ου Αιώνα*, τ.3ος, Λονδίνο, 1975, (έλλην. μετάφραση, χ.χ., σ.983-984).

29. δ.π.

30. «'Αν έμπλακούμε σ' ένα πόλεμο εναντίον μιάς ήπείρου όπως ή Ρωσία», σημειώνει καταληκτικά ό Llyoyd George, «θά όδηγηθούμε στή χρεοκοπία και θά μεταφέρουμε τόν Μπολσεβικισμό σ' αυτά τά νησιά». 'Ο Winston Churchill, τότε Έπουργός Πολέμου, ήταν ένθερμος οπαδός της επέμβασης' βλ. δ.π., σ.985.

31. Πρόκειται γιά τή λεγόμενη «Βουλή του Γαλάζιου 'Ορίζοντα», όπου κυριαρχούσε τό «έθνικό block» (437 βουλευτές επί συνόλου 613) βλ. Ρ. Miquel, *Histoire de la France*,

Paris 1976, σ.500-504.

32. δ.π. / J. Defranse, *La Gauche en France*, Paris 1975, σ.80.

33. ΓΕΣ, δ.π., σ.241-242 / Ν. Γρηγοριάδης, δ.π., σ.144.

34. Ch. Bettelheim, *Les luttes de classes en URSS, Première periode, 1917-1923*, Paris 1974 (έλλην. μετάφραση 1975, σ.273-282) R. Vaucher, «La vérité sur l'armée rouge». *L' Illustration*, 3969/29.3.1919.

35. ΓΕΣ, δ.π., σ.72.

36. δ.π., σ.261.

37. Βλ. ενδεικτικά Νεόκοσμος Γρηγοριάδης, 'Ο Στρατός μας 'ς τὰ Ξένα, (Ρωσία-Ρουμανία), Σμύρνη 1919' του ίδιου, Στά 'Όπλα ή 'Ελλάς!, Κωνσταντινούπολη 1920' Κ. Νίδερ, «'Η έκστρατεία της Ουκρανίας», *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική 'Εγκυκλοπαίδεια*, τ...ος, σ... / Π.Γ. Καρακασσώνης, 'Ιστορία της εις Ουκρανίαν και Κριμαίαν υπερπόντιον έκστρατείας του 1919', 'Αθήνα 1934' Ν. Πλαστήρας, «'Αναμνήσεις από την έκστρατειαν της Ουκρανίας», δ.π., 'Ι. Δραγούμης, «Πολεμικές 'Αναμνήσεις», 'Αρχείο της Π.Σ. Δέλτα, Δ', 'Αθήνα 1982, σ.19-78' Κ. Μανέτας, «'Εκστρατεία Ουκρανίας», δ.π., Δ', σ.79-97' Κ. Βλάχος, «Σημειώσεις από την έκστρατειαν της Ρωσίας-Χερσών», δ.π., σ.99-132' Ν. Γρηγοριάδης, «Λεπτομέρειες της έκστρατείας Ρωσίας-Κριμαία», δ.π., σ.132-155. Για τή συγγραφή του τόμου ΓΕΣ/ΔΙΣ, δ.π., χρησιμοποιήθηκαν επίσης τὰ χειρόγραφα του Ν. Σπυρόπουλου, 'Επιχειρήσεις του 'Ελληνικού Στρατού εις Ουκρανίαν, καί 'Ε. Τρεπεκλή, 'Η 'Εκστρατεία της Ουκρανίας.

38. 'Εξάιρεση αποτελεί τό υπό έκδοση ήμερολόγιο του άνθυπολοχαγού Νάσου Ζερδόπουλου, σέ έπιμέλεια Φώντα Λάδη, τόν όποιο καί ευχαριστώ γιά τήν πληροφορία.

39. Κατά ίεραρχική κατάταξη, ό Νίδερ ήταν διοικητής του Α' Σώματος Στρατού, ό Μανέτας άρχηγός πεζικού της XIII Μεραρχίας, ό Καρακασσώνης διοικητής του 34ου, ό Γρηγοριάδης του 2ου καί ό Πλαστήρας του 5/42 Συνταγμάτων, ό Βλάχος του 1/34 Τάγματος, ό Τρεπεκλής του 7/3 Λόχου, ό Λιώσης ύπασιπιστής του 3ου Συντάγματος, καί ό Δραγούμης έφεδρος άνθυπολοχαγός στόν 3/3 Λόχο.

40. 'Ο Φ. Λάδης έχει υπόψη του τήν ύπαρξη ενός έκδοθέντος ήμερολογίου στρατιώτη, χωρίς όμως καί νά μπορεί νά τό έντοπίσει.

41. 'Ι. Πούλος, «'Η έποίκησης των 'Αλβανών εις Κορινθίαν», 'Επετηρίς του Μεσαιωνικού 'Αρχείου της 'Ακαδημίας 'Αθηνών, 3/1950.

42. Β. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός καί οικισμοί της Πελοποννήσου, 13ος-18ος αιώνας*, 'Αθήνα, 1985, σ.68-85.

43. δ.π., σ.242.

44. Στήν άπογραφή του 1851, ή μέν 'Ανω Κλένια σημειώνονται μέ 102 κατοίκους (21 οικογένειες) ή δέ Κάτω μέ 227 κατοίκους (23 οικογένειες) δλ. 'Ι. Ρ. Ραγκαβής, *Τά 'Ελληνικά*, τ.2ος, 'Αθήνα 1853, σ.380. Στήν άπογραφή του 1879 καταμετρούνται από κοινού, ενώ έκτοτε σημειώνεται μόνον ένας οικισμός Κλένια (τά), από δέ του 1940 Κλένια (ή). 'Ο πληθυσμός του χωριού παρουσιάζει σταθερή αύξηση, φθάνοντας από 461 κατοίκους τό 1889, σέ 877 τό 1951, μέ μικρή πτώση έκτοτε (771 άτομα τό 1981).

45. 'Ισως δέν στερείται σημασίας τό γεγονός ότι ό δήμος Κλεωνών, όπως καί ό γειτονικός του δήμος Νεμέας, άτλώνονται επί της περιοχής των Δερβενακίων, των στενοποριών δηλαδή από τίς όποιες γίνεται ή διάβαση από τήν πεδιάδα του 'Αργους πρός τόν 'Ισθμό της Κορινθού. Ειδικότερα τά Κλένια είναι τό μόνο χωριό της περιοχής πού, λόγω της κομβικής του θέσης, σημειώνεται καί στό χάρτη του Barbic de Bocage (1821). «Οί Τοῦρκου», άναφέρει στά άπομνημονεύματα του ό Κολοκοτρώνης, «είχαν σκοπό κατά τήν Κλένια νά άπεράσουν» αλλά «ό Νικίτας τούς έπεσε από κοντά καί, ως τήν Κλένια πού τούς έπηγε, πεντακόσιους έσκοτώσε καί ένα πασά» δλ. Γ. Τερτσέτης, 'Απαντα, τ.3ος, 'Αθήνα 1953, σ.99.

46. Πρόκειται γιά τόν άντισυνταγματάρχη Δημήτριο Καμμένο.

47. 'Ο ταγματάρχης Χαράλαμπος Γραβάνης διοικούσε τό 1/7 Τάγμα κατά τήν δεύτερη φάση της μικρασιατικής έκστρατείας (1920-1921). Πρωτότερα, διοικητής ήταν ό ταγματάρχης Σπυρίδων Βλυσιμάς, τόν όποιο επίσης αναφέρει ό Σκούρτης, κατά τήν διάρκεια της παραμονής του Τάγματος στή Βεσσαραβία: «ό Ταγματάρχης βλισμ<άς>...

μάς ίπαι σέ λίγες ίμαίραις θά φίγουμε» (σ.76).

48. ΓΕΣ/ΔΙΣ, δ.π., σ.301.

49. δ.π., σ.98.

50. Βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ίστορία τής οργανώσεως του Έλληνικού Στρατού 1821-1954*, Αθήνα, 1957, σ.71,80,97,106.

51. Βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ο Έλληνικός Στρατός κατά τόν Πρώτον Παγκόσμιον Πόλεμον 1914-1918*, τ.Β', Αθήνα, 1961, σ.250, 275.

52. Συνεπεία τής άποτυχίας αυτής αντικαταστάθηκαν ό Διοικητής τής ΙΙ Μεραρχίας καί ό Διοικητής του Πεζικού τής' 6λ. δ.π., σ.179-181.

53. δ.π., σ.275.

[ἔξωφυλλο]

Βιβλίον Βασάνων
καί Πιομάτων
τῆς Ρωσίας κατὰ
τό ἔτος 1919

ψωνισθὲν ἐν λίγδα
τῇ 30/8/19
Ἀνίκον εἰς τόν
Στρατιότην
Σκούρτης χρίστος
Κλιρωτός 1917

ἐκ Κλένιας
Κορινθίας

[1]

Εκστρατία Του Ελληνικοῦ
Στρατοῦ Κατὰ τόν
Μπολοσεβίκον
Τῆς
Ρωσίας
Κατὰ Τό ἔτος
1919

[μεταγενέστερη προσθήκη]

<Γον> Στρατιοτικόν Νοσοκομίον Σμ<ί>ρνης <??922>

[ἄλλη σημείωση]

10/6/ ἔγινε ἐπίθεσι

13/6 εὐθάσαμε εἰς τὰ φιλαδέλφια

[2]

Μανάμ ὅταν μέ γέναιγες / γιατί δέ μου τό ἦπες /
πός θά περάσο βάσανα / πός θά περάσο πίκρες.
Θιμάσε πού φιλιόμαστει στήν <ἄκρη> σταγγονάρι /
καί βάλαμε καί μάρτιρα τάστρι καί τό βεγγάρι /
Ἄν ἴσως ἀγάπη καί πονις καί θές νά μαποκτίσης /
εἰς τὰ γραφώμενα αὐτά θέλω νά μαπαντήσης /
Σφραγίζω τήν ἐπιστολήν Κόβο τήν ὁμιλίαν /
μόνον καλήν ἀντάμοσιν νά δόσι παναγία /

Χ. Σκούρτης

[3]

Ἀναχορίσαμε ἐκ Θεσσαλονίκης> τήν 11ην 2/19/. Περί ὥραν 11
διετάχθμεν ἀναχορίσομεν διά τό Ἀτμόπλιον Ὀνομαζόμενον Βέλο
Ρόσια. Ἐπιβιθάσαμε ὅλα τα ζῶα καί εἰς τίς 13 Ἀναχώρισε το Πλίον εἰς

τάς 14 ιδίου¹. Περί τήν 11 π.μ. εἰς τάς 15 ιδίου ἐφθάσαμεν εἰς τὰ Στενά καί Παρατιρίσαμε τα Πιροβολία καί Πιροβόλα. Περί τήν ὥραν 7 μ.μ. εὐθάσαμε εἰς τήν Καλίπολη. Τήν 16 περί ὄραν <8> ἐφθάσαμεν εἰς τὴν λιμένα τῆς Κοντανπόλεος ὅπου ἴδομεν τὸ Μεγαλίον τῆς Πόλεος ταύτης² καί τὸν Ἀβέρωφ³ ὅπου εἶχαι Ἀγγιροφολίσι παρὰ τὸ Πλευρόν τοῦ Ἀνακτόρου τοῦ Σουλτάνου 16.2.19.

Χ. Σκούρτης

[4] καί ἔχαιρετήσαμε αὐτόν⁴ καί μετὰ 5 ὥρες ἐφίγαμε καί διήλθομεν τὰ Στενά τοῦ βοσπόρου ὅπου εἶσαν γεμάτα ἀπὸ πιροβόλα. Βγέγοντας ἀπὸ τὰ Στενά εἴλθομεν εἰς τήν μαύρη θάλασσα ὅπου δεν εὐλεπες ἄλ<ο> τί παρὰ οὐρανόν καί θάλασσα. Μετὰ 2 ἡμέρας ταξίδιου εὐθάσαμε εἰς τήν ὁδοῖ τήν 17ην τοῦ ιδίου παρεμένοντας καθόλην τήν ἡμέραν. Τήν 18 περί ὄραν 10 διετάχθημεν νά ἀναχωρίσουμε διὰ τὸ Νικολάεφ⁵. Ἐταξιθεύσαμε <ὥρας> 8 τὸν Ποταμόν Νέβαν ὅστις εἶτο Παγομένος, ἐβάδιζαν διάφορι δέ διάφορι ἄνθρωποι. Εὐθάσαμε εἰς Νικολάεφ⁶ εἰς ὥραν 8. μ.μ. 19 ιδίου. Τήν ἐπαύριον περί ὥραν 8 π.μ.

1. Ἡ Διοίκηση καί τὰ Ι καί ΙΙ Τάγματα τοῦ 7ου Συντάγματος (στό ἐξῆς 7ο Σ.ΠΖ.) ἀναχώρησαν τήν 9.2.1919 ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου «ΧΕΡΣΩΝ». Τήν 13.2. ἀναχώρησαν τὰ μεταγωγικά ζῶα τοῦ Συντάγματος μάχης καί πολυβόλων ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου «ΜΠΕΛΑΡΩΣΙΑ» (Λευκορωσία), ἐνῶ οἱ τρεῖς Πολυβολαρχίαι (ἄνδρες καί ὄπλα) ἀναχώρησαν τήν 15.2. ἐπὶ τοῦ «ΒΑΡΝΑ». Πρόκειται γιά πλοῖα τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Στόλου πού διέφυγαν ἀπὸ τὸν ἑλεγχὸ τῶν σοβιετικῶν ἀρχῶν.

2. «Τὸ θέαμα εἶνε ἀπεριγράπτως συγκινητικό! Ὅλοι κλαίου, κανέναν θόρυβος δὲν ἀκούεται, κανεὶς δὲν ἀνασαίνει, λές πὼς ὅλοι κατελήφθησαν ἀπὸ κατάνυξι σὺ ἀντίκρουσμα τῆς θρυλικῆς Πόλης καί σάν νά θέλουν νά γονατίσουν μπροστά στήν Ἁγία Σοφία, γιά νά εὐχαριστήσουν τὴ θεία πρόνοια πού ὅποτε ἀπὸ πέντε αἰῶνας ἔκανε τὸ θαῦμα καί ἐπαλήθευσε τὸ “πάλι μέ χρόνια μέ καιροὺς, πάλι δικὴ μας θάνε”», σημειώνει ὁ Νικόλαος Πλαστήρας, πού διέρχεται ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη δύο βδομάδες ἀργότερα, καθ’ ὁδὸν καί αὐτὸς πρὸς Ὀδησό⁷ βλ. Ν. Πλαστήρας, *Ἐκστρατεία Οὐκρανίας 1919, Κίνημα τῆς Μαρτίου 1933, Ἀλληλογραφία*, Ἀθήνα 1979, σ. 14.

3. Τὸ θωρηκτὸ «ΑΒΕΡΩΦ» κατέπλευσε στήν Κωνσταντινούπολη τήν 14.11.1918, συμμετέχοντας στήν συμμαχικὴ δύναμη ἐπιβολῆς τῶν ὅρων τῆς ἀνακωχῆς τοῦ Μούδρου⁸ βλ. Ἀρχηγεῖον Στρατοῦ, *Ἐπιχειρήσεις εἰς Θράκην (1919-1923)*, Ἀθήνα 1969, σ.8.

4. Ἡ ἐμπειρία, ἦταν πλέον κοινότυπη: «Σὲ λίγο ἀγκυροβολοῦμε δίπλα στὸν Ἀβέρωφ, ἀντίκρυ στὴ γέφυρα τοῦ Γαλατᾶ. Νέαι ἐκδηλώσεις χαρᾶς καί νέαι ζητωκραυγαὶ ἀνταλλάσσονται μέ τὰ πληρώματα τοῦ δοξασμένου καραβιοῦ μας» βλ. Ν. Πλαστήρας, ὁ.π.

5. Τήν 15.2.1919, ἡ Γαλλικὴ Διοίκηση διέταξε τὸ 7ο Σ.ΠΖ. νά ἀναχωρήσει γιά τὸ Νικολάγιεφ, 110 περίπου χλμ. ΒΑ. τῆς Ὀδησοῦ⁹ βλ. Γενικόν Ἐπιτελεῖον Στρατοῦ/Διευθύνσις Ἱστορίας Στρατοῦ (ΓΕΣ/ΔΙΣ), *Τὸ Ἑλληνικόν Ἐκστρατευτικόν Σῶμα εἰς Μεσημβρινήν Ρωσίαν (1919)*, Ἀθήνα 1955, σ. 63.

6. Τὸ Νικολάγιεφ (οὐκράνιστί Μυκολάιφ), ἦταν βιομηχανικὴ πόλη τῆς Οὐκρανίας 100.000 κατοίκων, μέ σημαντικό ποσοστὸ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ, ποτάμιο λιμάνι καί στρατηγικῆς σημασίας σιδηροδρομικὸς κόμβος. Βρισκόταν στὰ χέρια τῆς 15ης Γερμανικῆς Μεραρχίας, βάσει τῆς συνθήκης τοῦ Μπρέστ - Λιτόφσκ. Μετὰ τὴν γερμανικὴ συνθηκολόγηση, οἱ Γερμανοὶ κρατοῦσαν τὴν πόλη χάριν τῶν Συμμάχων, ἐν ἀνταπόδοσιν τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ τους. Ἡ καθυστέρηση τοῦ τελευταίου δέσμευε τὰ

τό [5] Ἀτμόπλιον ἐπλεύρυσε εἰς τόν λιμένα καὶ ἄρχισε ἰ ἀποβίβασις τόν ζών καὶ Παραμίναμε ἐντός Ρω[σ]ικόν Στρατόνον⁷. Ἐμίναμε ἐκὶ 4 ἡμέρας. Τὴν 24ην διετάχθιμεν νά Ἀναχωρίσουμε καὶ νά πάμε ἐξοδεν τῆς Πόλεως ὅπου στίσαμε φιλάκια εἰς μίαν Γέφυραν ὅπου ἴμασταν μαζί μέ Γερμανούς καὶ ἐμίναμε ἐκὶ 2 ἡμαίρας⁸. Μετά Περικικλόθιμεν καὶ διετάχθιμεν νά ἀναχωρίσουμε⁹. Εἰς τὰς 8 τὸ βράδι φύγαμε καὶ εἰς τὰς 8^η τὸ Πρωῖ ἴμασται ὅλο τὸ Σίνταγμα Παραταγμέν<η> εἰς τόν λιμένα¹⁰ καὶ ἴρχ<ισαι> ἰ ἐπιβίβασις τόν Ἀνδρῶν τοῦ Λόχου Πλίν τόν Ἀνδρῶν τόν Μεταγογικόν καὶ τόν ζών, [6] ὅπου ἐμιναν 2 ἡμαίρας εἰς τὴν Παραλίαν περιμένον[τας] Πλίον¹¹. Περὶ τὴν ὥραν 10.μ.μ. τῆς 28 ἔφθασε τὸ Ἀτμόπλιον Ραδεστός¹² ὅπου εἰς εἰρχαι περὶ τὴν 3.π.μ. καὶ εἰς τὰς 30 Ἀναχώρισε τὸ Πλίον διὰ Ὀδιοσόν ὅπου ἔγιναν ἰ συγγέτροις τοὺς σιντάγματος ὅπου μάθαμε καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ <I> λόχου εἰς τὴν χερσόνα καὶ μὰς ἔκοψε τὰ ἔματα¹³ ὅλα καὶ φεύγουμε διὰ μέσο

πνεύματα, καὶ τὸ Δεκέμβριον τοῦ 1918 τὰ γερμανικὰ στρατεύματα ἐξεγέρθηκαν, ἐξέλεξαν Σοδιέτ καὶ ἦρθαν σὲ ἐπαφὴ μέ τὴ Μόσχα, διαπραγματευόμενοι τὴν διὰ ξηρᾶς ἐπιστροφὴν τοὺς στή Γερμανία. Στό τέλος Ἰανουαρίον 1919, οἱ διαπραγματεύσεις δέν εἶχαν τελεσφορήσει καὶ ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν σοδιετικῶν στρατευμάτων Ἀταμάνος Γρηγόριεφ κάλεσε τὴ Φρουρά τοῦ Νικολάγιεφ νά ἐκκενώσει τὴν πόλη, στήν ὁποία ἐπικρατοῦσε κλίμα ἐπικείμενης ἐξέγερσης τοῦ πληθυσμοῦ. Ἡ Γαλλικὴ Διοίκηση ὑποσχέθηκε πάλι τὴν προσεχὴ ἐπαναπατρισμό τῶν Γερμανῶν, ἀποφασίζοντας τὴ θαθημαία ἀντικατάστασιν τοὺς ἀπὸ Ἑλληνικὰ στρατεύματα. «Ὁ ἐν τῇ πόλει Πρόξενος τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῶν προκρίτων τῆς Ἑλληνικῆς παροικίας ὑπεδέχθησαν μετὰ σημαίων τὸ ἀποδιδοσθέν Ἑλληνικὸ Σύνταγμα, ἐνῶ οἱ Ρῶσοι πολίται παρηκολούθουν καθ' ὁμίλους ψυχρῶς τὴν διέλευσιν τῆς φάλαγγος» βλ. ΓΕΣ, δ.π., σ. 96.

7. Στό δόρειον τμήμα τῆς πόλεως, δίπλα στήν ἐργατικὴ συνοικία. Βλ. δ.π.

8. Πρόκειται γιὰ τρεῖς διμοιρίες πού ἐγκαστάθηκαν στήν Β. τῆς πόλεως γέφυρα ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Ἰνγκούλ συνειπῶς ὁ συγγραφεὺς ὑπηρετοῦσε στήν 1/7 Πολυβολαρχία τοῦ Συντάγματος βλ. δ.π., σ. 98.

9. Τὴν 25.2.1919 τὰ σοδιετικὰ στρατεύματα κατέλαβαν τὴν Χερσώνα, καὶ στή συνέχεια κινήθηκαν πρὸς Νικολάγιεφ. Ὁ Γάλλος Διοικητὴς Συνταγματάρχης Lejay, «πρὸς ἀποφυγὴν ματαίας συρράξεως καὶ ἀνωφελῶν θυσιῶν, ἐν μέσῳ τοῦ τόσον ἐχθρικῶς κατὰ τῶν Συμμάχων διακεμένου ἐργατικοῦ περιβάλλοντος», ἀποφάσισε τὴν ἐκκένωση τοῦ Νικολάγιεφ βλ. δ.π.

10. Ἡ σύμπτωξις, ἔγινε «ὅπο δριμύ ψύχος», τῶν ἀνδρῶν «βαλλομένων συχνάκις ἐκ τῶν οἰκιῶν» βλ. δ.π., σ. 99.

11. Ἡ ἀναχώρησις τοῦ κυρίου ὄγκου τῆς δυνάμεως τοῦ 7ου Σ. ΠΖ. πραγματοποιήθηκε μέ τὸ ρωσικὸ ἀτμόπλοιο «ΒΑΡΝΑ» βλ. ΓΕΣ, δ.π., σ. 99.

12. Πρόκειται γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ἀτμόπλοιο «ΡΑΙΔΕΣΤΟΣ», πού κατέπλευσε στὸ Νικολάγιεφ τὴν 20.00 τῆς 27.2. καὶ ἀναχώρησε τὴν 06.00 τῆς 1.3. Τὴν ἴδια μέρα τὰ σοδιετικὰ στρατεύματα εἰσῆλθαν στήν πόλη, κυριεύοντας μεγάλες ποσότητες ἐγκαταλειφθέντος πολεμικοῦ ὕλικου. Μέ τὴν κατάληψιν τοῦ Νικολάγιεφ καὶ τῆς Χερσώνας, ἄρχισε ἡ περισφίξις τοῦ κλοιοῦ περὶ τῶν ὑποχωροῦντων πρὸς τὴν Ὀδησσὸν συμμαχικῶν δυνάμεων. Ἡ ἐπιχείρησις τοῦ Νικολάγιεφ στοίχησε στοὺς Ἑλλήνας τρεῖς νεκροὺς ἀπὸ ὀξεία θρογχίτιδα βλ. δ.π., σ. 99-100.

13) Κατόπιν διαταγῶν τῆς Γαλλικῆς Διοικήσεως, εἶχαν σταλεῖ ἀπὸ τόν Νικολάγιεφ στή Χερσώνα τὴν μέν 17.2. ὁ 1/7, τὴν δὲ 20.2. ὁ 2/7 Λόχος τοῦ Συντάγματος. Στὴ Χερσώνα βρισκόνταν ἤδη τὸ 1/34 Τάγμα, καθὼς καὶ Γαλλικὲς καὶ Γερμανικὲς δυνάμεις. Κατόπιν τριημέρων σκληρῶν μαχῶν, ἡ φρουρά τῆς Χερσώνας, ἂν καὶ

της Πόλεως Ὀδισοῦ καὶ ἐπίγαμε καὶ μίναμε εἰς μίαν Σχολήν ὅπου ἔμεναν Ρῶσι Ἀξιοματική καὶ φίλαγ<α>ν Σκοπί διότι ο Στρατὸς ἰχ<αιν> γίνη Μπολοσεβίκη. Μένομε ἐκὶ 2 ἡμέρας. [7] Ἐφίγαμε καὶ πίγαμε εἰς τὸ ἄκρον τῆς Πόλεως¹⁴ καὶ ἐκὶ μίναμε 10 ἡμέρας. Εἰς τὰς 15 τοῦ Μινὸς Μαρτίου ἐφίγαμε διὰ Μηροστά καὶ μετὰ 6 ὥρον πορίαν ἐφθάσαμε εἰς ἓνα χοργιὸ Ὀνομαζόμενον γριγοράεφ ἔνθα φιλάγαμε ἐν Στενόν Μεταξὶ θαλάσις καὶ λίμνης¹⁵ καὶ ἐκὶ ἔκανε κρίο Πολὶ καὶ μέναμε σέ κάτι Ἀχιριγιόνες μέσα. Εἰς τὰς 22. τοῦ ἰδίου Μινὸς φεύγομε το προή εἰς τίς 5 καὶ ἐρχόμεσται 2 ὥρας πίσο καὶ μετὰ πάμε 2 ὥρας Ἀρισταιρά καὶ παμε εἰς ἓνα χοργιὸ ὀνομαζόμενον Μαῖ Μπουγιαλ<ικ> ὅπου ἐκαίετο ὁ τόπος ἀπὸ τίς ὀδίδες¹⁶ καὶ μένομε ἐκὶ το βράδι. Καὶ το[τε] εἰς τίς 24 [8] Παραμονή τῆς Παναγίας εἰς τίς 8 ἴρχησε ἡ μάχη <αλά> ἡ ἐχ[θ]ρί ματέος ἐμάχονται ἀλά τήν τρίτην φοράν ὄρμισαν σάν λέοντ<ε>ς καὶ ἔσπασαν τή γραμί καὶ ἔπεσαν ὅσάν ἀγρία θηρία μέ τὰ Ἄλογα καθάλα μέ τὰ Πολιβόλα εἰς τὰ χέργια καὶ τότε λιπὸν Πέρνομε δρόμο καὶ <μα> 50 μέτρα κοντά καὶ μέ τὸ κανόνι καὶ τότε ἰπ<α> βοῖθα Παναγία μου καὶ θά ἔρθο νά σέ λιτουργίσο¹⁷. Φεύγοντας ἀπὸ ἐκὶ <οἱ> γλιτόσαμε τροχάδι τὸ Πίραμε 20 χιλιόμετρα γιὰ 1 ὥρα καὶ Πίγαμε εἰς τὸ ἄκρον τῆς Πόλεως ὀδισοῦ καὶ μίναμε τὸ βράδι καὶ τὸ προὶ θεύγομε εἰς τὰ 3 π.μ. [9] καὶ παμε <όλο τὴν ακριν> τῆς Πόλεως καὶ βγένομε εἰς τὸ Ἄλο ἄκρον τῆς Πόλεως καὶ εἴρθαμε καὶ φθάσαμε εἰς ἓνα χο[ρ]γιὸ ἀλά αὐτὴ ἐρχόταν κοντά καὶ δέν προκάναμε νά κιμηθούμε, σικονόμασται εἰς τὰς 11 ἡ

ἐνισχύθηκε στο μεταξύ καὶ ἀπὸ τὸ I/1 Τάγμα, ἀναγκάστηκε νά ἐγκαταλείψει τὴ Χερσάνα, ἐπὶ τῶν ἀτμοπλοίων «ΠΟΤΕΜΚΙΝ», «ΟΥΡΑΝΙΑ» καὶ «ANNA Δ'», ἐγκαταλείποντας 10 Γάλλους καὶ 117 Ἑλληνες νεκροὺς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ 74 ὑπηρετοῦσαν στοὺς I/7 καὶ 2/7 Λόχους τοῦ 7ου Σ. ΠΖ' βλ. δ.π., σ. 77-92.

14. Κατόπιν διαταγῆς τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ D' Anselme, τὸ 7ο Σ.ΠΖ. ἀνέλαβε τὴν ὁργάνωση τῆς κυρίας γραμμῆς ἀμύνης τῆς Ὀδησοῦ καὶ ἐγκαταστάθηκε στο προάστειο Περεσίπ, 8 χλμ. Β. τῆς πόλης τὴν 5.3.1919' βλ. δ.π., σ. 172.

15. Τὴν 15.2. ἡ συμμαχικὴ διοίκηση διέταξε τὴν προώθηση τοῦ I/7 Τάγματος στο χωριὸ Γρηγοράεφα, μέ τὴν ἐντολή νά ἀποφράξει τὸ μεταξύ τῆς λίμνης Ἀτζαλίκ καὶ τῆς θάλασσας στενὸ' βλ. δ.π., σ. 180.

16. Ἡ στο μεταξύ κατάρρευση τῆς προκεχωρημένης Ἀ. τοῦ I/7 Τάγματος γραμμῆς ἀμύνης, καὶ ἡ ὅλη δυσμενὴς ἐξέλιξη τῶν ἐπιχειρήσεων, ὁδήγησε τὸν Γάλλο στρατηγὸ Nercel νά διατάξει τὴ μετακίνηση τοῦ Τάγματος, πλὴν τοῦ 2ου Λόχου, στο χωριὸ Μάλ Μπουγιαλίκ, ὅπου εἶχε ἦδη περιορισθεῖ ἡ συμμαχικὴ γραμμὴ ἀμύνης (22.3.), μέ ἐκπεφρασμένη ἦδη ἀπὸ τὴν 19.3. τὴν ἀπόφαση ἐκκένωσης τῆς Ὀδησοῦ. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Τάγματος ἀποσκοποῦσε στὴν ἐπιβράδυνση τῆς προελάσεως τῶν σοβιετικῶν στρατευμάτων, ὥστε νά ὑποδοθηθεῖ ἡ ἐκκένωση. Τὸ I/7 Τάγμα ἐφθασε στο χωριὸ τὴν 16.30 τῆς 22.3., ἐνῶ ἡ μάχη ἦδη μαινόταν, καὶ κατέλαβε τίς θέσεις τῶν ὑποχωροῦντων Ρῶσων Λευκῶν καὶ ἐνὸς Γαλλικοῦ ἀποικιακοῦ Τάγματος' βλ. δ.π., σ. 181-183, 192.

17. Σύμφωνα μέ τὴν ἐπίσημη ἐξιτόρηση τοῦ ΓΕΣ, τὸ προηγούμενο πρωῒνὸ 23.3., ἡ σοβιετικὴ ἐπίθεση, εἶχε προκαλέσει τὴν ὑποχώρηση τοῦ I/7 Τάγματος, τὸ ὁποῖο εἶχε καὶ 5 νεκροὺς' βλ. δ.π., σ. 196-198. Ὁ συγγραφέας τοῦ παρόντος, συνταχθέντος πέντε μῆνες μετὰ τὰ γεγονότα, ἔσφαλε πιθανόν κατὰ μία μέρα, ἀν καὶ ἡ ἀναφορὰ στὴ γιορτὴ τῆς Παναγίας ἀφήνει ἐρωτηματικά.

ώρα τῇ Νίκτᾳ καὶ φεύγομε. Τραβάμε μέχρι τὰς 12 τὸ Μεσημέρι καὶ πύγαμε εἰς ἄλο χοργιό καὶ ἐκί ἴταν ὅλο τὸ Σόμα Στρατοῦ καὶ τὸ Προή μὰς πέρνουν καὶ μὰς Πάνε φιλάκια. Περιμένου[ν] τὸν εχθρόν ἀλα εἰς τὰς 12. τὸ Μεσημέρι μὰς Πέρνουν καὶ μὰς δίνουν δρόμο ἀλά φομι ἴχαμε νὰ φάμε 3 ἱμαίρας καὶ ἐρχόμαστε τὸ βράδι εἰς ἄλο χοργιό¹⁸ [ἢ συνέχεια στὴν ᾠδ. 11 τοῦ χοργφ.]

[10] <Επὶ τῇ Ονομαστικῇ Εωρτῇ>

1ον Μετὰ φιλιὰ μου Σούκανα/Μπουκέτο ᾿Ανθισμένο/
Μέ δάκρια τὰ δρόσιζα/νὰ μένη ᾿Ανθισμένο/

2ον Καὶ τόριξα στὴ θάλασσα/Μέ τῆς καρδιάς τὸ χέρι/
Γιὰ τῇ γιορτῆσου τῇ σεμνῇ/Ευχὰς νὰ σοῦ Προσφέρω/

3ον Ὅπως τὸ ρόδο ταπριλιού/Ποῦ γελαστό ξανίγ/
καὶ ἡ μοίρα μ<ἀγι>α, Οὐράνια/ὀλογιράσου <χίνη?>/

4ον Νάνε ρόδινη γλυκιά/Ἰ ἀπέρασ[:ν]τῇ ζωῇ σου/
καὶ ἡ ἐλπίδεσου νὰ πλιροθού/ὅτι ποθῇ ψηχήσου.

Χ.Δ. Σκούρτης

[11] Μένουμε ἐκί τὸ βράδι καὶ τὸ προή εἰς τίς 7 ἡ ὥρα σικονόμαστε καὶ φεύγομαι καὶ πάμε γραμί διὰ τῇ λίμνη καὶ εἰς τίς 12 ἡ ὥρα εὐθάσαμε εἰς τῇ λίμνη καὶ μετὰ 5 ὥρας εὐθάσαμε καὶ πέσαμε μέσα στοῦ νερό καὶ βγάλομε τὰ Παπούτσια μας καὶ μετὰ 2 ὥρες μέσα μέχρι τῇ Μέσι μέ νερό καὶ εἰς τὰς 12 ἡ ὥρα.μ.μ. πύγαμε, ὁ Ποταμός λεγότανε Δνίστερ καὶ μετὰ πύγαμε εἰς τὸ χοργιό Παλάγγα¹⁹, ἔδαφος Ρουμανικός

18. Τῇ νύχτᾳ τῆς 23 πρὸς 24.3. ἡ μονάδα τοῦ συγγραφέα εἶχε ὑποχωρήσει στοῦ προάστειο Περεσίλ. Τὸ μεσημέρι τῆς 24.3. ἔφθασε στοῦ Ντάλνικ, καὶ συνέχισε τὸ ἀπόγευμα τῆς ἰδίας μέρας πρὸς Μέγα Λίμπενταλ, ὅπου ἔφθασε τὴν 01.00 τῆς 25.3., καὶ παρέμεινε ὅλη τῇ μέρᾳ. Τὴν 26.3. τὸ 7ο Σ.ΠΖ. συνέχισε τὴν πορεία του ἕως τὸ Γιόζεφσταλ, ἀπ' ὅπου τὸ πρωῒνὸ τῆς 27.3. κινήθηκε πρὸς Μαγιάκι, προκειμένου νὰ διαθεῖ τὸν ποταμὸ Δνεϊστερο²⁰ βλ. ὁ.π., σ. 202-212. «Κατὰ τὸ σουρούπωμα φθάνουμε ἀπ' ἔξω ἀπ' ἕνα χωριό, λέγεται Μαριένταλ καὶ εἶναι γερμανικό», σημειώνει καὶ ὁ Ἰάνκος Δραγοῦμης, ὁ.π., σ. 68. Τὰ χωριά αὐτὰ (Liebenthal, Josefthal, Maricthal) εἶχαν ἰδρυθεῖ ἀπὸ Γερμανοὺς ἐποίκους ποὺ ἐγκαταστάθηκαν στὴν περιοχὴ τοῦ Δνεϊστέρου, πρὸς τὰ τέλη τοῦ 18ου - ἀρχῆς τοῦ 19ου αἰῶνα. Στὴν ἴδια κατηγορίᾳ ἀνήκουν καὶ τὰ ἐπὶ τῆς ἀντίπερα ὁχθῆς τοῦ Δνεϊστέρου ἀναφερόμενα στὴ συνέχεια ἀπὸ τὸν συγγραφέα ὡς γερμανικά χωριά Σέζιμανι καὶ Σαράτα.

19. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπίσημη ἱστορία τοῦ ΓΕΣ, ἡ διάβαση πραγματοποιήθηκε τῆς μεταμεσημβρινῆς ὥρας τῆς 26.3. ἀπὸ λεμβόξενκο στρατιωτικὴ γέφυρα γαλλοπολωνικῆς κατασκευῆς. Λόγω τῆς ἀνύψωσης τῶν ὑδάτων τοῦ ποταμοῦ οἱ ἄνδρες δρᾶρχηκαν μέχρι γονάτων, τόσο κατὰ τῇ διάβαση τῆς γέφυρας ὅσο καὶ κατὰ τὴν κατοπινὴ διαδρομὴ τους ἐν μέσω πλημμυρισμένων ἐλῶν μέχρι τὸ χωριὸ Παλάγγα, ὅπου ἔφθασαν μετὰ ἀπὸ ἐννιάωρη πορεία στίς 23.00 τῆς ἰδίας μέρας²¹ βλ. ὁ.π., σελ. 212-214.

ονομαζόμενον Μεσαραβία [:Βεσσαραβία]²⁰.

τὴν 29 Μαρτίου 1919

[μεταγενέστερη προσθήκη] <Σουουλή> [:Σιδασλί]

χριστού> Μέ γαλέτα καὶ
ρένκες²¹.

[12: Ἐπαναλαμβάνονται οἱ στίχοι τῆς 10ης σελ. τοῦ χειρ. περισσότερο
ἀνορθόγραφοι, διαγραμμένοι καὶ μέ τὴν ἔνδειξη: ἀχριστο]

[13]

- 1) Αὐτὴ ἡ ὠραία Ἀνιξὶς δὲν ξέρο πὼς Περνάη
ἐδὸ ὅπου δὲν θρίσκειται πολὶ νὰ κελαδάη.
- 2) Ἐδὸ ἵναι ἡ κόλασις καὶ τὸ Μεγάλο Σκότος
ἐδόνε τὸ Κορμάκι μου, δὲν ξέρο ἂν γλιτόσο
- 3) Τοὺς Μπολσεβίκους Πολεμὸ, ἔαν καὶ τοὺς Νικίσσο,
τότε τὸ Σκότος θὰ διαθὸ καὶ θὰ σ<ας> Ἀποκτίσο
- 4) ἐδὸ εἰν ἀπὸ ὅλας τις φιλάς τοὺς Ρόσους νὰ ἰ<ση>χάσουν,
μὰ ὅλα ἵναι μάττα, θὰ εὗρουν τὸ Μπελά τους.
- 5) Ἑλληνες, Ρῶσι, γερμανί καὶ σ<ε>νεγαλέζι
τοὺς Μπολσεβίκους Πολεμούν χόρ<ις> <N>ι<ε>ρέ<ζι>.
- 6) Αὐτὴ στέκουν ἀπὸ μακριὰ σὰ νάσανε μελίσια,
αὐτὰ καὶ μίτες κόβανε <κίστερα> τοὺς <Απολίσαν?>.

[14]

- 7) δὲν ἔχουν ὅπλα μοναχὰ μόν ἔχουν καὶ τσεκούργια,
τοὺς ἐχμαλότους κοβοῦνε σὰ νά<τα>νε γουρούνια.
- 8) αὐτὴ δὲν <πέζουν> δὲν γελοῦν <οὔται> Πεννίδια κάνουν,
ὅπους σιλάβουνε ἀπ τὸ λεμὸ το<υς> Πιάνουν.
- 9) Σιλογισμένος στέκομε θιμόντας τὴ ζωὴ μου,
μῖπως μοῦ κόψουνε κεμέ τσεκούργια στὸ Κορμί μου.
- 10) Ἀὐτὸ τὸ ἔχω σίγουρο χωρὶς ἀμφιβολία,
Τίποτ<αι> δὲν μοῦ χρὸς<τα>γαν γιὰ νάρθο στὴ Ρωσία.
- 11) Πανάθεμάσε γιὰ μιὰ καὶ σὶ ξερὸ Καϊφάλι,
δὲν ἐτρελάθ<ις> μιὰ καὶ διὸ μὸν ἐτραϊλάθης Πάλι.

[15]

- 12) Καὶ σὶ μονάχ<ο>ς τόθελες καὶ ἡ ἄτιμι ἡ Τίχη
εἰς τὸ λεμόμου Πέλεκι θὰ σέχο Σκουλαρίκι.
- 13) Τουλάχιστον νὰ ἴξερα τὴ γλῶσσα νὰ μιλήσο
θὰ ἔλεγα ἱπομονὶ ἰσως καὶ Σκαπουλίσσο.

20. Πεδινὴ χώρα μεταξύ Δνειστέρου, Δουνάβεως καὶ Προῦθου, κατοικούμενη κατὰ πλειοψηφία ἀπὸ Μολδαβούς, ἀλλὰ καὶ Οὐκρανοὺς, Βουλγάρους, Γερμανοὺς, Πολωνοὺς, Τσιγγάνους, Ἑβραίους καὶ Ἑλληνας. Ὑπὸ ρωσικὴ κυριαρχία πρὸ τοῦ πολέμου, κατελήφθη τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1918 ἀπὸ ρουμανικὰ στρατεύματα, ἡ ὀριστικὴ ὁμως προσάρτησί της στὴ Ρουμανία ἀναγνωρίστηκε μόλις τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1920.

21. Ἀναφέρεται στὰ Χριστούγεννα τοῦ 1920, ὅταν ἡ μονάδα του δορικόταν στὸ Σιδασλί τῆς Μικρᾶς Ἀσίας βλ. σελ. 41 τοῦ χειρογράφου.

- 14) Σάν τό <Μασούρα> θά χαθό, χορίς νά τό γνωρίσο,
γιατί μέ ἔφεραν ἐδό γιά νά τούς Πολεμίσο.
- 15) Μας ἴπαν ὅταν φίγαμε ἀπ τή Μακεδονία
γιά γοροφιλακες θά πάμε εἰς τή Ρωσία.
- 16) Αὐτήν ἦταν Παριγοργιά νά μπούμε μέσ τά Πλία
καί ὄχι π<ώς> θά ἔυρουμε τά Ἄγρια θιρία.
- 17) βαδίζουμε μερόνικτα δια τό Νικολάεϋ
Κιαμέσος μας ἐδιόξανε ὀλονικτίς Τροχάδι.

[16]

- 18) 2 Λόχι τού Σιντάγματος Πίγανε Στή χερσόνα
κιολονικτ<ίς> ἐφίγανε καί Πίγαν στά Παπόρια.....
- 19) Βάστα Στραπιότα φόρτομα καί τρέχα ἀπάνο κάτω,
φόρτονε ξιφόρτονε τό Γ<ε>λιό Γεμάτο.....
- 20) Ἄπ τό τροχάδι τό πολί τους χ[ι:γ]ελιούς Πετάξαν
Καί στό καράβι τρέξανε ἐκί διά νά ἀράξουν.....
- 21) Μετέβισαν εἰς Ὀδισό κι ἀμ[ι:κ]όμι Τρομαγμένι
φαντάζουμε τόν φόβον τους πού εἶχαν ι Καϊμένι.....
- 22) τώρα <άς> ἄλισμονίσουμε γιατί εἶλθε ἡ <σιχάμας?>
<κι> ἔχουμε ἀσφάλια τά <ζ>ιρματοπλεγματάμας.....

[17]

- 23) Το Αον Τάγμα μόνο του καί ἡ Πολιβολαρχία
θά σώσουν τον Ἑλινικό Στρατό ὅλον ἀπ τή Ρωσία.....
- 24) Στήσαν Σιρματοπλέγματα καί ἓνα Πολιθόλο,
σπάσανε τό ἱπικό τόν Μπολοσεβίκον ὅλον.....
- 25) Στό θάλαμο πού μέναμε ἰν<αι> καί τά [ἄ] <λογά> μαζί μας
μαζί <μαυτά> κιμόμεθα ὅσο Ν<αυγί> ἡ ψιχή μας.....
- 26) ὅπου καί σταύλος γιά τά ζά Στρατιώτης Ἑλλην Μένι,
κι ἀπό τό κρίο τό Πολί ἡ ψιχή του θγένι.....
- 27) ἐδό εχαθίκαν ἰ γιαιτρί νά μάς πεθεορίσουν
<τή> θρόμα τού Ἀλόγου πού θά μάς ξεψιχίσουν.....
- 28) Μόνον γιά τούς διπλοσκοπούς κυτ<άν>ε κάθε θράδι
γιά δυναμοτικό φαή <Πετε?ά βασόλια θράζι>
[μεταγενέστερη γραφή]Β <Τζάκογι??>

[18]

- 28[β'] Εχασα τήν ἱπομονί καί θά τό μαρτιρίσο,
ὅπου ἴμαι ἐν τί ζοή προτοῦ νά ξεψιχίσω<υ>.....
- 29) Θά θρῶ καιρό κατάλιλο στόν [σ] τί<χ>ο νά τά βάλο,
νά τά διαβάζουμε πολί που δέν φοβούνται χάρο....
- 30) Τά θ<α>σ<α>ν<ά>μ ἵναι πολά πού εἶναι περασμένα
καί στό χαρτί τά ἔγραψα νά ἐνθιμοῦν Ἑμένα.....
- 31) ὅλα αὐτά πού ἔγραψα δέν εἶναι Παραμίθια,
σά[ς] θεθεό λιπόν αὐτά εἶναι ὅλα Αλίθια.....
- 32) χίλια φράγγα ἐδόσανε καίνα ζευγάρι Μπότες,
Στήν Ὀδισό ἐτρέξανε καί<γκ>όβανε τις βόλτες....

- 33) Ἐμὰς μὰς ἐγελάσανε, μὰς ἵπανε γιά φράγκα,
καί νιστική γιρίζαμε μέσα στήν Παλάγγα...

[19]

- 34) όλα τα σίναξα καλά μὰ ἓνα ἔκαμα λάθος,
ἀπό βραδὶς ψιρίζομε καί τό πρωῒ γεμάτος.....
35) Τό δρόμο όπου πέραμε ἴταν μεγάλι βία
καί ἡ τίχη μας μὰς ἔριξαι μες τή μεσαραβία.....
36) 18 χιλιόματρα 1 μέρα Κουρασμένι
τόν Δνίστερ ἐπεράσαμε ξυπόλιτη ἡ Καϊμένη.....
37) Τό Πεζικό καί τό εὐζονικό καί Π<ο>λ<υ>βολαρχίαις,
τόν Ποταμόν περάσαμε, ἡ Δύο Μεραρχίαις.....
38) Τόν Ποταμό Περάσαμε ὄλυ μέ εὐλαβία,
δυόμισι μίναις κάναμε μέσα εἰς τήν Μεσαραβία²²
καί τό χοργιό πού μέναμε τό λέγανε Παλάγγα.

[20]

- 40) Ὅλα μας τά Σιντάγματα μένανε στά χοργιά
καί ἡ Ρώσι μας ἔθαύμαζαν ὄλι μας τήν Ἀνδριά.....
41) Θεόδωρα [:Θεοδόροδο]²³ <Δ.....> [διαγραμμένο] καί
<αγ>έ<?>να <καί> καί Σίμενι χορία,
ἡ λόχι μας καθόνταναι, τά <τρομερά> θιρία.....
42) Τό 7ον Σ<οί>νταγμα ἦτο Σινταιταγμένο,
Δοικιτή μας ἔχαμε τόν Κίριον Καμένο.....
43) Καμένος ο ατρόμιτος, θ' ἀφίσι εἰστορία<?>,
Τό 7ον Το Σίνταγμα ἔδιξε μεγάλη ἀνδρία.....
44) Εἰς τήν Χερσόνα πύγανε 2 λόχι τοῦ 7ου
καί εἰς τοὺς ἔχρους ἐφέραμε τόν φόβο καί τόν Τρόμο...
45) Τοὺς Μπολοσεβίκους ἔχαμαι ἐχθρούς καί Πολεμούμε
καί ὄλο μας τά <Σι?αγ> ὄλο μερίς Νικούνε.....

[21]

- 46) Πολὰς μάχας ἐδόσανε μέσα εἰς τά Πεδία,
μὰ ἡ ἐχθρί ἐπολέμισαν σάν τά Ἄγρια θυρία.....
47) Οὔρα μας ἐφονάξανε μέ μιά φονί ἀγρία,
δέν ἴθελαν νά μέναμε μέσα εἰς τά χορία.....
48) Στό Μπουγιαλίκ σ' ἓνα χογιό ἐδόσαμε μιά μάχη,
Παραμονή Βαγγελισμοῦ μαζί μέ τοὺς Σιμάχους.....
49) Μὰ ἡ ἐχθρί βαστούσανε Στά χέργια τοὺς Κοντάρια,
μὰ μίς ἐπολεμούσαμε ὡσάν τά λεοντάρια.....
50) Εἰς ἐπολεμούσαμε ὅλα τά Τάγματ<ά> μας>
Καί ἡ ἐχθρί ἐθαύμασαν τά Ἀνδραγαθίματά μας.

22. Συνεπῶς οἱ στίχοι ἔχουν γραφεῖ μετὰ τήν ἀναχώρησή τους ἀπὸ τὴ Ρουμανία.

23. Στὴ ζώνη εὐθύνῃς τῆς II Μεραρχίας ἐντοπίζεται χωριό Tudorovo, τὸ ὁποῖο ταυτίζεται πρὸς τὸ Θεόδωρα τοῦ κειμένου.

[22]

- 51) Τελευταία ἴτο Μάχι ἀπό γίνει [: πού ἔγινε]
 Καὶ ὁ Σινταματάρχισμας διαταγὴ μᾶς Δίνη...
 52) Καὶ ἡ διαταγὴ-εὐθασε καὶ εἰς τὰ Ταγματὰ μας,
 στοὺ Μπογιαλίκ ἀφίσαμε ὅλα τὰ Πράγματά μας....
 53) Στὴν Ὀδισό ἀφίσαμε ὅλα μας τὰ βαπόρια,
 μὰ μίς ἐγίρισσε ὅλη μας μέ τὰ Πόδια.....
 54) Τό αἷμα ὅπου χίσαμε ἐδῶ εἰς τὴν Ρωσία,
 θὰ μᾶς τό ξεπλινόσσουνε εἰς τὴν Μικρὰ Ἀσία....
 55) Ἀπ' τὴν Ἑλλάδα φίγαμε ὅλη μέ Ἀπελπισία,
 εἰς τὴν γραμὴ μᾶς βάλανε νὰ Πάμε εἰς τὴν Ρωσία,
 56) Εἰς τὴν χερσόνα Πίγαμε μέ ἓνα Παπόρι Μεγάλο,
 στὴν Ὀδισό εὐθάσαμε μέ Ναύαρχο τό γάλλο.....

[23]

- 57) Καὶ τό Παπόρι ἄραξε μέ μιά χαρὰ μεγάλη
 καὶ μᾶς ἐπεριμένανε μικρὴ καὶ Μεγάλῃ.....
 58) Τοὺς 2 λόχους στίλαμα νὰ πᾶναι στί χερσόνα,
 Τό Πρότο καὶ 2ο καὶ τ' ἀντάρτικὰ Κανόνια.....
 59) Καὶ Πάλιν ἐξακολουθῶ κιάλα νὰ περγρά<ψ>ω,
 πού φίγαμε ἀπ' τὴν Ὀδισό, ἴσος καὶ ἰσιχάσο.....
 60) Ἀλα ἔμεις ἡ δίστιχῆς μὴ ξεύρουμε πού Πάμε,
 Στὸ δρόμο πού Π<α>γένεναμε ὅσάν τρελί γελάμε.....
 61) Βαδίζουμε λιπὸν ἔμεις καὶ κάνουμε Πορίαις,
 βγάζομε προβ[:φ]ιλακάς, βγάζομε Περιπολίαις,
 ὅς πού νὰ <Σ>καπετίσουμε διὰ τὴ Μεσσαραβία.....

[24]

- 62) Ἀφοῦ λιπὸν βαδίσσαμε μερόνικτα Πορία,
 Πλέον βαδίσαμ' ἄρκετά, θὰ βγί Στρατοπεδία,
 διὰ νὰ θροῦν ἱκίματα νὰ μῖν' ἡ φανταρία.....

Τσαλδάρ<η>ς Παναγ<ιώτ>

Δελιμάνις Σπίρ<ος>

Καρπετόπο[υ]λος Γεώργ.

Κυριακόπο[υ]λδς Γεώργι

Μερκούρ<ης> Στ<αμά>

Παπακοσταντίνου <ευταθιο>

Πολιγέν<ις> Κο

Στ<αίς> Σπρίδον

Σοτι<?>ριάδ<ης> Σοτίρις

Φαρμακοποιός Τάκ<ης>

<Κρ>άγκουρ<ος> Β²⁴

[25] <Σπιχάκια>²⁵
 Τελεγραφούν Τελερ<ινί> Κ<ου>οληρήμ Κονάρ,
 Έρκε σευτή ήναι Τζητζήμ Πιούελε γενάρ,
 Κεγιαλάτ μαμάρι Τσάμω Μπίπαρ ΜΠέκιαρ μί,
 Κιοντακή μεμελερί Τσαλμά<κ> Ευκαρμί,
 Τελεγρούν ντελεκληρί σε μαγ<ι>ό μπ<ακά>ρ
 πού μαχμούτ Κιουζελερέ Τσοúk Τζανά<ρ> γιακάρ.
 Τελεγραφούν Τελερέ Κιού<ρσουν> ρεκιάνη
 ερκή σευτή ήναι Τζήτζημ ντέγκη ντεκιανή.

[76] Χρίστος Σκούρτης
 Σινέχια Ρωσικόν Βασάνο

Έκαναμε τών Βαίον έκί εις τό χοργιό μέ 100 δράμια Άρτο. Τόν βαίον
 ίχαμαι εις τάς 31 μαρτίου. Αύτή τήν ίμαίρα ίταν πολί όραία λαμπρά
 καί έπίγαμε εις τή λίμνι καί έπλίναμε. Άνίμερα τόν βαίον έφάγαμε
 Άνίμερα τόν βαίον 25 δράμια ψωμί, έφάγαμε Σινέχια 3-4 ημέραις
 από 25 δράμια ψομί ίμαιθα καί τή μεγάλη Παρασκ<αιδί>

25. Χάρις στή συμβολή του συνεργάτη και φίλου Μιχάλη Κοκολάκη διευκρινίστηκε ότι το κείμενο που παρατίθεται εδώ αποτελεί παραλλαγή τουρκικού λαϊκού τραγουδιού, το οποίο προφανώς ο Σκούρτης άκουσε είτε από Τούρκους — αιχμάλωτους ή χωρικούς των περιοχών που κινήθηκε ή μονάδα του — είτε από τουρκόφωνους χριστιανούς Μικρασιάτες. Τό κίνητρο της καταγραφής μās διαφεύγει, δεδομένου ότι δέν προκύπτει από κάπου ότι γνώριζε τήν τουρκική γλώσσα. Άντίθετως, ή άγνοιά του προκύπτει καί από τήν έσφαλμένη καταγραφή, που δυσχεραίνει τήν κατανόηση του περιεχομένου. Στην Κυριακή Γεωργίου, που διδάσκει Τουρκολογία στο Τμήμα Τουρκικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κύπρου, χωριστάμε τήν γλαφυρή μετάφραση που ακολουθεί:

Σάν τά πουλιά που ανταμώνουν
 στά τηλεγραφικά σύρματα
 έτσι έρωτευόμαστε όλοι μας.
 Έλα, έλα κοντά μου, μπεκιάρης είμαι
 θέλω νά ρωτήσω για τά πορτοκάλια
 που 'χεις στο στήθος σου.
 Οί στύλοι του τηλεγράφου
 κοιτάζουν τόν ουρανό,
 Κορίτσι μου, ή ξελογιάστρα ή ματιά σου
 πολλές καρδιές ματώνει.

Παραλλαγή του τραγουδιού έντοπίστηκε σέ λαογραφική συλλογή, που μās παραχώρησε ή συνάδελφος έρευνήτρια του Έθνικού Ίδρύματος Έρευνών Εύαγγε-
 λία Μπαλτά:

Telgirafın tellerine kuşlar mı konar
 Herkes sevdiğine boyle mi yanar.
 Di gel di gel, gel yanima ben bir bekârim
 Koyundaki turuncuları sormak cfkârim.
 Telgirafın dirckleri semaya bakar
 Kız senin çapkin bakişın çok canlar yakar.

Βλ. Mehmet Ozbek, *Folklor ve Türklerimiz*, Κωνσταντινούπολη 1975, σελ. 152-153. Η σειρά των στίχων προσαρμόστηκε σ' εκείνη του χειρογράφου: ή ταύτιση είναι μερική σέ όλους τούς στίχους, πλην του 1ου.

ἐπ<ί>γαμε ἰς τόν ἐπιτάφιον, ὁπού εἶχαμε ἓνα παπά τοῦ 34 Σιντάγμα-
τος καιγὸ δέν πῖγα διότι εἶχα δουλιὰ, διότι ἶχα μιά χ<οιρ>πού>λα καὶ
τ<ήν> ἔπινα καὶ εἶχαι ὁ λόχος <71> ἀρνιά. Ἐν ὅσο ἐμίναμε ἐκί
ἐπεράσαμε καλὰ καὶ μας ἔβαλε [:ἔβαλε] ὁ Ταγματάρχης θλισμ<άς>²⁶
λόγο καὶ μάς ἴπαι με[:σέ] λίγες ἱμαίραις θὰ φίγουμε²⁷ καὶ [75]
φεύγουμε εἰς τίς 3 τοῦ Μινός Ιουνίου! Ἐφθάσαμε εἰς ἓνα χοργιό
Γερμανικό Σεμένι [:Σέξιμανι]²⁸. Ἐφίγαμε 6 καὶ εἴλθαμε εἰς τὴ
λευκαροῦδ<η>²⁹. Τὴν ἐπομένην εἰς τὰς 7 εὐθάσαμε εἰς τὸ χοργιό
Καῖρ<ο>φ<κα>³⁰, καὶ τὴν ἄλιν ἡμαίραν εὐθάσαμεν εἰς τίς 8 ἡ ὥρα εἰς
τό<υ> χοριό Πλακί<φ>κα³¹. Επα' αμίναμε μερικαῖς ἱμαίρας. Κατὰ
τὸ διάστημα τῆς Πορίας ἱποφέραμε πολὶ ἀπὸ ζέσι. Ἐμίναμε ἐκί 6
ἡμέραις καὶ εἰς τὰς 16 ἰδίου [:Ἰουνίου 1919] ἐφίγαμε διὰ τὸ μέρος ὅπου
ἐπρόκίτο νὰ ἐπιθιρασθούμε. Ἐφίγαμε εἰς τίς <16> ἀπὸ τὸ χοριό
Πλακί<φ>κα> καὶ εἰς τίς 17 ἔφθάσαμε εἰς ἓνα χοργιό γερμανικό [πού
τό] λ<έγανε> Σαράτα³². Εἰς τὰς 17 ἐπιθιραστήκαμε εἰς τὸν Σιδερό-
δρομο. Ἐπα[ρα]μίναμε ἐκί 24 ὥρας μέσα διότι δέν ἔχε Μιχαν<άς>³³,
ὅπ<?> [74] ἐπαρμίναμε καὶ εἰς τίς 19 ἐφίγαμε τὴν ἱμαίραν εἰς τίς
<?/?2> ἡ ὥρα. Ἐβαδίσαμε 48 ὥρας καὶ ἐφθάσαμε εἰς τὸ μέρος ὅπου
Πρόκίτο νὰ ἐπιθιρασθούμε [ἐκ τῶν ὑστέρων διορθωμένο: ἀποθιρασθού-
με] εἰς τὴν Πόλιν Ρ<ένι>³⁴. Μέσα εἰς τὸ τρένο ἐπεράσαμε πολὶ καλὰ
καὶ ἀπὸ ἐκί τὴν 20 ἰδίου φεύγομε πε<ς>ί καὶ πάμε διὰ τί γαλάζιον
[:Γαλάζιον]³⁵. Εἰς τὰς 21 ἰδίου εὐθάσαμεν καὶ ἐκί ἐπίγαμε. Ἰτάν ὥραία
πόλις καὶ μεγάλη. Τὴν ἡμαίραν ὅπου ἐφθάσαμεν εἶχαι παιθάνη ἕνας
Ἀντισιντατάρχης Ρουμάνος. Ἐτιχ<αι> νὰ ἱμαίθα εἰς τὴν κηδῖαν
τον, ἔγινα πολὶ ὥραία. Μόλις ἐμπίκαμε εἰς τὰ ἱκίματα μάς ἄφισαν
ελευθέρους διὰ νὰ κατεβούμε εἰς τὴν πόλιν. Ἐκατεβίκαμε μαζὶ μὲ τὸ

26. Πρόκειται γιὰ τὸν Ταγματάρχη Σπυρίδωνα Βλυσμᾶ, Διοικητὴ τοῦ I/7 Τάγματος κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Οὐκρανικῆς ἐκστρατείας.

27. Ἡ II Μεραρχία παρέμεινε ἀνεπτυγμένη ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ὁχθῆς τοῦ Δνειστέρου σὲ ἀμυντικὴ διάταξη μέχρι τὴν 6 Ἰουνίου 1919' βλ. δ.π., σελ. 257.

28. Περί τοῦ Σέξιμανι, νοτίως τῆς Παλάγκας, βλ. προσηγ. ὑποσημείωση 18. Τὸ I/7 Τάγμα τοῦ συγγραφέα ἀντικατέστησε ἐκεῖ τὴν 3.6. τὸ II/34 Τάγμα ἐν ὄψει τῆς σταδιακῆς ἀποχώρησης τῶν ἐλληνικῶν μονάδων.

29. Τὸ δυσανάγνωστο αὐτὸ τοπωνύμιον παραμένει ἀταύτιστο.

30. Πιθανότατα, πρόκειται γιὰ τὸ φερόμενο ὡς Καῖρ στὸ σχεδιάγραμμα III τοῦ ΓΕΣ, δ.π.

31. Ἐνδεχομένως πρόκειται γιὰ τὸ χωριὸ Πλατέγιεφκα ἢ Κουρουντέρε τοῦ σχεδιαγράμματος III τοῦ ΓΕΣ, δ.π.

32. Χωριὸ στὴν περιοχὴ μεταξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Δνειστέρου καὶ τοῦ Δουνάβεως.

33. Ἡ ἔλλειψη ἀτμομηχανῶν καὶ ἡ ταυτοχρόνῃ μετακίνηση ἀφενὸς γαλλικῶν καὶ ἐλληνικῶν στρατευμάτων πρὸς Δ. καὶ Ν., ἀφετέρου δὲ ρουμανικῶν τμημάτων πρὸς τὸν Δνειστέρο, εἶχαν προκαλέσει μιά χαώδη κατάσταση. βλ. δ.π., σελ. 258.

34. Στὸ Ρένι, ἐπὶ τοῦ Δουνάβεως, γινόταν ὑποχρεωτικὴ μεταμόρφωση λόγῳ διαφορᾶς πλάτους τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς.

35. Πρόκειται γιὰ τὸ Γαλάτσι ἀμφιθεατρικὰ κτισμένο ἐπὶ τῆς ἀριστερῆς ὁχθῆς τοῦ Δουνάβεως, τὸ μεγαλύτερο ποτάμιο λιμάνι τῆς Ρουμανίας καὶ σημαντικὸ διοικητικό κέντρο. Σημειώνεται ἡ παρουσία ἀξιόλογης ἐλληνικῆς κοινότητας.

<μεζ?> Καί τόν Κ<α>λαρά καί Παπαχαράμπ<?>. [73] Ἐχαλάσαμε λεπτά πολλά. Ἐφονίσαμε τά πράγματα ἀκριβὰ καί εἰς τὰς 23 ἴλθαι διαταγή νά ἐπιβιθασθούμε εἰς τὰ πλοία. Ἐμίναμε εἰς τό Γαλάζιον μόνον 24 ὥραις. Μπήκαμε εἰς τὰς 8 Π.Μ. Ἐφίγει τό Πλίον³⁶. Ἐκάμαμε μέσα εἰς τήν Μαύρη Θάλασσα 24 ὥρας. Ἐφθάσαμε εἰς τήν πόλιν τοῦ Ποταμοῦ Δουνάβεως, ἐλέγετο Συλινά. Πολή Ἐλινες εἰς τὰ παραθαλάσσια ἐζητοκραυγάζαν³⁷. Ἐυθάσαμεν εἰς τήν Πόλιν Κονταν/πολη εἰς τὰς 6Μ-Μ-. Ἐμίναμε ἐκί εἰς τήν πόλιν 24 ὥραις. Εἶδαμε τήν Ἁγία Σοφία, Πολί ὀραία Πόλις, ἴδαμε καί τὰ Ἀνάκτορα τοῦ Κονταντίνου Παλαιολόγου, ἴσαν μεγάλια. Καλοκαίρι ἦταν καί τήν ἴδαμε τήν Πόλιν ὅπως τήν ἰθέλα<με>. [72] Ἰδαμε τήν Ἁγίαν Σοφίαν, ἴχαι 4 μιναρέδες καί ἡ Αγ. Ἀπόστολοι ἴσαν μαί 6 Μιναρέδες, πολί ὥραία ἐκλισί<α>. Ἐφίγαμε ἅπ τήν Πόλιν εἰς τὰς 26 καί εὐθάσαμε εἰς τήν νίσον Τένεδον καί Μτιλίνην. Εἰς τὰς 28 τοῦ ἰδίου μινός Ἰουνίου [1919] εὐθάσαμε εἰς τήν <ώ>ραία Πόλη Σμήρνη³⁸.

[ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗ: Τά τοῦ Μικρασιατικοῦ πολέμου εἶναι πολύ περισσότερο γνωστά, ἔχοντας ἀποτελέσει ἀντικείμενο πλήθους μελετῶν, ἀναλύσεων, ἀφηγήσεων καί ἄλλων δημοσιευμάτων, ὥστε δέν κρίνεται σκόπιμη μιᾶ ἐκτεταμένη εἰσαγωγή, ἀνάλογη ἐκείνης πού ἐπιχειρήθηκε στήν περίπτωση τῆς οὐκρανικῆς ἐκστρατείας³ νά ὑπενθυμίσουμε μόνον ὀρισμένα στοιχεῖα πού, σέ συνδυασμό μέ τίς ἐξίσου περιορισμένες ὑποσημειώσεις, θά πλαισιώσουν στοιχειωδῶς τό κείμενο τοῦ συγγραφέα, ἐπιτρέποντας τήν καλύτερη ἀξιοποίησή του.

Ἡ ἀπόφασις γιά τήν ἑλληνική στρατιωτική ἐπέμβαση στή Μικρασία ἐλήφθη ἀπό τό Ἀνώτατο Συμβούλιο τῆς Συνδιάσκεψης τοῦ Παρισιοῦ, κατά τήν συνεδρίαση τῆς 29 Ἀπριλίου 1919. Ἡ ἀπόφασις αὕτη δέ συνιστοῦσε σέ καμμία περίπτωση συμφωνία προσαρτημένη τῆς ὑπό κατάληψη περιοχῆς στήν Ἑλλάδα. Ἡ προσωρινότητά καί οἱ περιορισμένοι στόχοι τῆς ἐπέμβασης προκύπτουν ἀπό ὅλες τίς φάσεις τῶν διαπραγματεύσεων. Τό σχετικό διάγγελμα πού ἀπηύθυνε ὁ Βενιζέλος πρὸς τόν ἑλληνικό πληθυσμό τῆς Σμύρνης, σημείωνε ρητὰ ὅτι «ἡ Ἑλλάς ἐκλήθη ὑπό τοῦ Συνεδρίου τῆς Εἰρήνης νά καταλάβῃ τήν Σμύρνην, ἵνα ἀσφαλίσῃ τήν τάξιν», ἄν καί συμπλήρωνε ἀμέσως ὅτι «ἡ ἀπόφασις αὕτη ἐλήφθη, διότι ἐν τῇ συνειδήσει τῶν διευθυνόντων τό Συνέδριον εἶναι ἀποφασισμένη ἡ

36. Ἡ ἐπιδίβαση τῶν μονάδων τῆς II Μεραρχίας πραγματοποιήθηκε στό διάστημα μεταξύ 20 Ἰουνίου καί 4 Ἰουλίου 1919. Οἱ χρονικῆς λεπτομέρειες τῆς ἀναχώρησης τῶν διαφόρων μονάδων δέν εἶναι γνωστές (βλ. δ.π., σελ. 259), συνεπῶς πηγές ὅπως τό παρόν ἡμερολόγιο συνεισφέρουν στήν κάλυψη τῶν κενῶν. Στή συγκεκριμένη περίπτωση προκύπτει ὅτι τό 7ο Σύνταγμα ΠΖ, ἡ τουλάχιστον τό I/7 Τάγμα, ἀναχώρησε ἀπό τό Γαλάζιον τήν 08.00 τῆς 23.6.1919.

37. Πρόκειται γιά τήν πόλη Σουλινά τῆς Μαύρης Θάλασσας, ἐπὶ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Δουνάβεως. Σέ σύνολο 10.000 κατοίκων, οἱ μισοί ἦταν Ἕλληνες.

38. Καί στό σημεῖο αὐτό, τό ἡμερολόγιο μᾶς διευκρινίζει τήν ἀκριβῆ ἡμερομηνία ἀφίξης τοῦ 7ου Συντάγματος ΠΖ στή Σμύρνη, περί τήν ὁποία ὑπῆρχε ἀσάφεια⁴ βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, *Ἡ ἐκστρατεία εἰς τήν Μικράν Ἀσίαν 1919-1922: Ὁ Ἑλληνικός Στρατός εἰς τήν Σμύρνην*, Ἀθήνα 1957, σ. 158.

ἔνωσις τῆς Σμύρνης μετὰ τῆς Ἑλλάδος». Ἡ ὁρθότητα αὐτῆς τῆς ἐκτίμησης ἐπρόκειτο νὰ δοκιμαστῇ σκληρὰ στὸ μέλλον.

Τὰ πρῶτα ἑλληνικά στρατιωτικά τμήματα (4ο καὶ 5ο Σύνταγμα Πεζικοῦ καὶ 1/38 Σύνταγμα Εὐζώνων) ἀποδιδάσθηκαν στῇ Σμύρνῃ τὸ πρωὶ τῆς 2 Μαΐου 1919, προερχόμενα ἀπὸ τὴ Μακεδονία. Μόνον ἀφοῦ τὰ μεταγωγικά πού τοὺς μετέφεραν ἀπέπλευσαν, πληροφορήθηκαν οἱ ἄνδρες ὅτι προορισμός τους δὲν ἦταν ἡ Βεσσαραβία, ἡ δὲ ἀκριδὴς ἀποστολὴ τους ἔγινε γνωστὴ μόλις λίγες ὥρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφίξή τους στὰ μικρασιατικά παράλια. Τὰ ἐπεισόδια — προάγγελοι τῶν μελλομένων δεινῶν — ἄρχισαν ἀπὸ τὶς πρῶτες στιγμὲς τῆς ἀποδίδας τῶν στρατευμάτων στῇ Σμύρνῃ. Προτοῦ συμπληρωθοῦν πέντε ὥρες οἱ δύο πλευρὲς μετροῦσαν ἤδη τοὺς πρῶτους νεκροὺς. Τὸ πόρισμα τῆς εἰδικῆς διασυμμαχικῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπῆς πού ἐκδόθηκε τὴν 1η Ὀκτωβρίου 1919, ἐπέριπτε στὴν ἑλληνικὴ πλευρὰ τὴν κύρια εὐθύνῃ τῶν ἐπεισοδίων, προδιαγράφοντας κατὰ τρόπο ἐξαιρετικά σαφῇ τὴν μελλοντικὴ στάση τῶν Συμμάχων, οἱ ὅποιοι ἀντιμετώπιζαν ἤδη τὴν ὅλη ὑπόθεσι ὡς ἑλληνοτουρκικὴ διαφορά. Καταγγέλοντας ὅτι ἡ κατάληψις τῆς Σμύρνης, πού εἶχε ὡς ἀρχικὸ σκοπὸ τὴν τήρησι τῆς τάξεως, «εἶχε ἀποκτήσει τοὺς τύπους Κατοχῆς», προκάλεσε τὴν ὑπόδειξι τῶν μελῶν τοῦ Ἀνωτάτου Συμβουλίου πρὸς τοὺς Ἕλληνας «νὰ μὴν φέρονται ὡς κατακτηταί», δεδομένου ὅτι ἡ σχετικὴ ἐντολὴ δὲν ἀφοροῦσε ὀριστικὴ κατάκτησι³⁹. Ἡδὴ λοιπόν ἐξ ἀρχῆς ὅλα τὰ δεδομένα τοῦ δράματος ἦσαν παρόντα].

[Ἐνθυμήσεις Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας]

Ἐμίναμε ἔξω εἰς τὸ ἱππεθρον καὶ τὸ Πρωὴ εἰς τὰς 8 ἡ ὥρα ἐκινήσαμε τὴν 28 μέσα εἰς τὸ Κέντρον τῆς Πόλεως ὅπου ἴσαν οἱ Ἕλληνες Πολὴ καὶ μάς ἔραναν μαὶ μπουδιές καὶ μαὶ διάφορα λελούδια. Ἐμίναμε μέσα εἰς τὴν Σμῆρνην 24 ὥραις. Τὴν 29 ἰδίῳ ἐφίγαμε ἀπὸ τὴν Σμῆρνην. Ἐβαδίσαμε μέσα εἰς τὴν Πόλιν εἰς τὰς 8 ἡ ὥρα Π,Μ, καὶ [71] ἐβαδίσαμε εἰς ἓνα χωριὸ λεγόμενον βουρνόβα [:Μπουρνόβα]. Ζέστη Πολὴ ἔκαμαι αὐτὴν τὴν ἡμαίραν ὅπου ἰπέφεραὶ ὅλος ὁ Κόσμος. Πολὶ ὀραία πόλις ἦταν καὶ αὐτὴ⁴⁰, ὅπου ἐπίγαμε καὶ εἰς τὴν ἐκκισίαν τὴν ἐλινικὴν - πολὴ ὥραία ἴουν. Ἐμίναμε 2 ἡμαίρας. Ἐφίγαμε ἀπὸ τὴν βουρνόβαν εἰς τὰς 3 τοῦ Μινός Ἰουλίου καὶ ἐβαδίσαμε εἰς μέρους ἄγριο μέσα εἰς τὰ λαγγάδια. Ἰποφέραμε πολὶ ἀπὸ ζέστη. Ἐβαδίσαμε 2 ἡμέραις μέσα εἰς αὐτόν τόν Ἄγριο τόπο καὶ εἰς τὰς 5 ἰδίῳ Μινός ἐφθάσαμε εἰς τὸν Σταθμόν ὅπου πρόκίτο νὰ ἐπιβιβασθούμε τὰ 2 τάγματα, τὸν 2ον καὶ τὸ 3ον τάγμα. Τὸ Μέρος ὅπου ἐπιβιβασθήκαμε ἐλέγετο <Τουρπο?> [σθημένο τὸ ὄνομα]⁴¹ [70] καὶ εἰς τὰς 7 μ-μ- ἐφίγε

39. Ἐφη Ἀλλαμανῇ, Κρίστα Παναγιωτοπούλου, «Ἡ Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία ἀπὸ τὸ Μάιο τοῦ 1919 ὡς τὸ Νοέμβριον τοῦ 1920», *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, Ἀθήνα 1978, τ. 15ος, σ. 113-126.

40. Ἡ κωμόπολις τοῦ Μπουρνόβα ἦταν κτισμένη στὸν ὁμώνυμο κάμπο, 8 χλμ. βορειοανατολικά τῆς Σμύρνης καὶ εἶχε ἐκείνῃ τὴν ἐποχὴ 15.000 κατοίκους, ἐξ ὧν 7.500 Ἕλληνες, 5.500 Τούρκους καὶ 2.000 Ἀρμένιους, Ἐβραίους κ.ἄ.

41. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὸν σιδηροδρομικὸ σταθμὸ Τουρμαλί, παρὰ τὸ ὁμώνυμο χωριὸ, ΝΝΑ τῆς Σμύρνης: βλ. ΓΕΣ, δ.π., σχεδιάγραμμα III.

τό 2ον Τάγμα όπου ἔγιναι Συμπλοκή μεγάλη, ἐσκοτοθίσαν 6 άτομα. Παραμίναμε εἰς τὴν Πόλιν λεγόμενον Ὀδεμίσιον⁴² ἐμίναμε 8 ἡμέραις, ἀλὰ ἔμπρὸς ἐμάχοντο τὰ 2 Τάγματα. Καθημερινὸς Τραυματίας ἔχαιμι πολλοὺς καὶ Νεκρούς. Πολίταις ἔφεραν πολλὰ δόρα καὶ ἐδόριζαν εἰς τοὺς τραυματίας. Κόσμος Πολί καλός. Εἰς τὰς 15 καὶ 16 πού γινότανε ἡ μάχη ἐάν δέν ἐπρόφθανε τὸ ὀριβατικὸ Πιροβολικὸ θὰ τὰ χάναιμι καὶ τὰ 2 Τάγματα ἀλὰ τοὺς ἐστακίσαν [:ἐτσάκισαν] τὸ Πιροβολικὸ καὶ ὀπισθοχώρισε. Τοὺς ἔπιασε τὸ 3 τάγμα τὴν Σιμαῖα τοὺς καὶ ἓνα Κορίστι [:κορίτσι] Ἐλινοπούλα, τὴν ὁποίαν [69] εἶχαν πάρῃ ἀπὸ τὸ Ἀϊδίνιον, καὶ τὴν ἔβαλε ὁ Ταγματάρχης Ζουμπάκος⁴³ [:Σγουπάκος] Νύφι τοῦ 3ου Τάγματος. Τοὺς ἐπίραν ζῶα βόδια καὶ τὸν ἐφοδιασμόν τοὺς καὶ εἰς τὰς 18 ἔγιναι Ἀντικατάστασις τὸ 3ον Τάγμα εἰς τὸ χορίον λύγδα⁴⁴ ἦταν ὁ 9ος λόχος, καὶ εἰς τὰς 22 - 7ου ἐκάμαμε τὴν μάχη 12 ὥρας ἀλὰ ἐντυχῶς δέν ἔπαθε κανὶς τίποτα, μόνον ἀπὸ τὸν Ἴον λόχον ἓνας Ἀνθυπολοχαγὸς Μπέκος⁴⁵ Τραυματίσθι καὶ 2 Στρατιῶται καὶ ἓνας Νεκρὸς, ἀλὰ τοὺς ἔχαιμι θάλι μπροστὰ καὶ τοὺς Πιγέναιμι ὅσάν γίδια. Τοὺς ἐπίραμε [68] 170 Πρόβητα καὶ ἐγίρισαιμι πάλι εἰς τ<ἀ> λύγδα. Ἐμίναμε ἀρκετάς ἡμέραις νὰ ξεκουρασθούμε καὶ εἰς τὰς 13 8 [ου] Μινὸς μὰς ἔκαμαν ἐπίθεση νὰ μποῦν εἰς τὸ χοριό. Ἐδιάρκισε ἡ μάχη 48 ὥραις ἀλὰ δέν ἐμπόρεσαν νὰ κάμουν τίποτα καὶ εἰς τὰς 14 ἐδιετάχθιμεν Παρά τοῦ λοχαγοῦ Παναγιωτάκου ὦραν 12 τὴν Νήκτα καὶ ἐπίγαμε εἰς ἓναν ἀνήφορο 4 ὥρας. Ἐπεθάναιμι διότι ἴμαθα καὶ φορτομένη μέ τοὺς γελιούς. Ἐμίναμε 15 ἡμέρας εἰς τὰ φυλάκια [: φυλάκια] Ἰποφέραμε ἀπὸ κρίο πολί. Ἐκατεβίκαμε ἀπὸ τὰ φυλάκια εἰς τὰς 18 Ἀυγούστου, μὰς Ἀντικατέσπισαν τὸ 2 Τάγμα καὶ ἐκατεβίκαμε καὶ [67] εἰς τὴν λίγδα καὶ εἰς τὰς 19 τὸ Πρῶν ἔφίγαμε διὰ τὸ Ὀδεμίσιον. Ἰβραμε ὅλα τὰ πεδιά καὶ ἵπαιμι ὅλι μαζί. Ἐμίναμε Μερικαὶς ἡμέρες διὰ ξεκούρασι ἀλὰ <τόταν> ξεκουραστίκαμαι ἐῶρταζαν ἡ Τούρκη τὸ Μπαηράμη καὶ μὰς ἔχαν εἰς τὸ Πόδι μίπως κάμουν τίποτα καὶ ἴμεθα ἀυστηρά [:αὐστηρά] ἐπιφυλακὴ ἀντὶ διὰ ξεκούρασι τὰ ἴβραμε Μπαστούνια καὶ εἰς τὰς 28 ἐφίγαμε ἀπὸ τὸ Ὀδεμίσιον καὶ ἐπίγαμε εἰς τὴ λίγδα. Ἐκατασκινώσαμε ἔξω εἰς τὸ ἵπεθρον, καλὰ ἐπεράσαμε. Εἶλθε ἀρκετὲς ἱμαίραις ἔξω εἰς τὸ ἵπεθρον καὶ [66] ἀπὸ ἐκὴ μὰς ἐπίραν εἰς σέ ἰκίματα. Ἐμίναμε ἀρκετάς ἡμέρας μέσα, σχεδὸν 3 Μίνας. Ἐπεράσαμε πολὶ ὁραία. Εἰς τὸ διάστημα αὐτὸ μόνον ἡ μεταγωγικὴ ὑπέφεραν, διότι μὰς ἔφερναν τὰ τροφίματα ἀπὸ

42. Ἡ πόλη τοῦ Ὀδεμίσιο ἢ Ντεμίσι εἶναι κτισμένη 5 χλμ. βορείως τῆς δεξιᾶς ὁχθῆς τοῦ Κιουτσούκ Μεντερές· ἔδρα τῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας, εἶχε τὴν ἐποχὴ ἐκεῖνη 7.200 κατοίκους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 3.000 ἦταν Ἕλληνες. Ἡ μονάδα τοῦ συγγραφέα ἐγκαταστάθηκε στὸ Ὀδεμίσιον τὴν 7.7.1919. Ἀκολούθησαν καθημερινὲς συγκρούσεις μέ τμήματα ἀτάκτων τοῦ ἀντιπάλου, στή γραμμὴ Μπιρτζέ - Τσερκέσκιοι⁴⁶ βλ. ὁ.π., σ. 172-175.

43. Ὁ ταγματάρχης Παναγιώτης Σγουπάκος, διοικητὴς τοῦ III/7 Τάγματος.

44. Τὸ χωριὸ Λίγδα, στὰ νότια τοῦ Ὀδεμίσιο, εἶχε τότε 2.000 κατοίκους, δύνως Ἕλληνες.

45. Ἦταν ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Τιμολέων Μπέκος.

τό 'Οδεμίσιον ὅπου ἐπίγεναν τὰ ζεμπέκια⁴⁶ καὶ ἐπιναν τό δρόμο διὰ νά πάρουν τὰ μεταγογικά. Ἀλά μετὰ ἀπό ἐπισόδια πολὰ ἐπήγεναν σινοδία τὰ Μεταγογικά, ἕνας οὐλαμός ἀπό τούς λόχους καὶ ἔστη [:ἔτσι] δέν ἐπάθθαναν τίποτα. Μόνον τὴν Παραμονὴν τοῦ Αγ. Διμητρου ἐμετέβισαν εἰς 'Οδεμίσιον ἵνα μεταφέρουσιν τροφίμα, εἶχαν δέ κανονισμένην [65] ὥραν ὅταν ἔφευγαν ἀπὸ τό 'Οδεμίσιον τὰ Μεταγογικά μέ ἐπικεφαλὴ τὸν λοχαγόν φιλ<σ>ανόπουλον [:Πλιτζανόπουλον] Μεταγο<??α> Σόματος. Ἐκίνισαν εἰς τὰς 5 ἡ ὥρα ὅπου ἐφίγαν ἀπὸ τό 'Οδεμίσιον, χορίς νά καθίσαι νά ἐνισχιθῇ ἀπὸ Δοιμηρία Πεζικού 34ου Σιντάγ. καὶ ἔφίγαν ἄνευ διαταγῆς, ὅπου εἰς τό διάστημα 2 ὥρῶν εὐφθασαν εἰς ἕναν Ποταμόν οὐπου εἶχαν ἡ ἐχθροὶ στίση ἐνέδρα καὶ ἐφίλαγαν πόται θά Περάσουν τὰ μεταγογικά νά τούς βάλουν. Ὃπου ὁ λοχαγὸς Φιλτζανόπουλος εἶχει θγάλη τούς Ἀνιχνευτὰς ἀνίμερα τοῦ Αγ. Διμήτρη εἰς τὰς 26 8βρίου καὶ ἴσαν ὅλοι [64] οἱ ἀνιχνευταὶ νέοι καὶ ἔπασαν ὅλι ἡ ἀνιχνευταὶ ἐπάνου εἰς τὰ χέρια τοῦ ἐχθροῦ καὶ τούς ἔπασαν ὅλους καὶ τούς ἔκοψαν, τούς ἔσφαξαν ὁσάν ἄρνιά Λαμπριάτικα⁴⁷. ἴτουν πολὺ λιπιρόν πράγμα καὶ μάς ἐλίπισεν πολί. Μάς ἔπασαν καὶ 2 ἔχμαλότους οἱ ὅποιοι ἐχάθησαν, δέν τούς ἴβραμε. Φαντάζουμε τὴ βάσανα θά τούς κάμουν. Ἀνίμερα τοῦ Αγ. Διμητρίου ἔχαμε 5 λίψανα καὶ ἔβαλε λόγο ὁ Παπὰς τοῦ Σιν/τος καὶ ἔκλαυσε ὅλους ὁ Κόσμος, διότι ἴταν καὶ λιπη-όν, τί νά εὐλεπες, ἀλουνοὺ εἶχαν σπάσι τὰ πόδια καὶ ἀλουνοὺ εἶχαν [63] κόψη τὰ ἀυτιά καὶ ἀλουνοὺ τὰ χίλια, ἀλουνοὺ τὰ μούτρα καὶ τούς εἶχαν ἀπὸ 4-5 μαχεριές βαρέση τοῦ καθ' ἐνός. Τούς ἴβραμε Σκοτομένους καὶ τούς 5 καὶ 2 τραυματίες καὶ τό λοχαγὸ Μεταγ. Σ<ώ>ματος. Καὶ τὴν ἐπομένην ἡμέραν τὴν 27 ἐπίγει ο 6 λόχος καὶ 1 Διμιρία Πολιβόλον καὶ ἔπασαν 5 Τούρκους καὶ τούς ἴφεραν εἰς τό Σίνταγμα <ός> ἀνάκρισι. Καὶ εἰς τὰς 3 τοῦ μινὸς Νοεμβρίου μάς ἐσκότοσαν ἕναν τοῦ 9ου λόχου. Διότι ἐπάσθικαν πάλιν, ἴχαν στήση ἐνέδρα, ἀλά δέν ἴχαμε ἀπόλιες. Εἰς τὰς 8 ἀνίμερα [62] τόν Αγ. Ταξιάρχόν ἔγιναι Προχόρισις εἰς τό Καϊμαζή [:Καϊμακτοή] εἰς τὰς 4 ἡ οὔρα τὴν Νίκτα καὶ εἰς τὰς 5 ἔγιναι ἡ ἐπίθεις⁴⁸. Εἰς τὰς 9 ἄναψε ὁ τόπος ἀπὸ τό Κανονίδι, Πολιβόλα, ὅπλα, ἐκαίετο τό λιθάρι. Εγὼ αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἴμουν εἰς τό φρουραρχίον φρουρά καὶ μάς ἀντικατέσθισαν καὶ ἴμεθα ἐν αὐτηρὰ [:αὐστηρᾷ] ἐπιφιλακί. Ἡ Μάχη ἐδιάρκισε ἕως τό πρωὶ καὶ ἐμέναμε ἴσιχη μέχρι τὴν ἡμέρα ὅπου τὴν 17ην τοῦ Μινὸς 10βρίου ἐκάναμε μία προχόριση διὰ νά καταλάβουμε ἕναν λόφον ὀνομαζόμενος λόφος

46. Τὰ «Ζεμπέκια» εἶναι θεβαίως οἱ Ζεϊμπέκες· ἄλλοτε ἐπωνυμία σώματος ἀτάκτων τοῦ θωμανικοῦ στρατοῦ, ὁ ὅρος χαρακτηρίζε ἐκείνη τὴν περίοδο κυρίως τοὺς τουρκόφωνους πληθυσμούς τοῦ Βιλαετίου τοῦ Ἀϊδινίου, ἀλλὰ καὶ γενικότερα τοὺς Τούρκους ἀτάκτους πολεμιστὲς ποὺ δροῦσαν κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

47. Ἐξὶ ὀπλίτες νεκροὶ καὶ δύο τραυματίες, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ὑπολοχαγὸς Ἰωάννης Πλιτζανόπουλος, ἦταν ὁ ἀπολογισμὸς αὐτοῦ τοῦ ἐπεισοδίου· βλ. ΓΕΣ, ὁ.π., σ. 212.

48. Ἡ ἐπιχείρηση στόχευε στὴν κατάληψη τῆς γραμμῆς Μπουτζάκ - Σεμίτ, ΒΑ τοῦ Καϊμακτοή· βλ. ὁ.π., σ. 213.

Σιμέας⁴⁹ καί εἰς τὰς 10 ἡ ὄρα [61] ἔγινε ἡ ἐπίθεσις καί τοὺς βάλαμ<α> προστά σά γίδια, ἀλὰ ὅσα <καθόμιν>, ἐκίνη τὴν ἡμέρα τὰ πλήροσα ὅλα. Εἶχα τὸν Τρίποδα εἰς τὸν Νόμο [:ῶμο] καί μέ πονοῦσε ο ὁμος μου 5 ἡμέρες, ἀλὰ τοὺς στακίσαμε [:τακίσαμε] καί τοὺς βάλαμε εἰς τὸν κατίφορο καί τοὺς κάναμε ἕνα ἕνα. Μετὰ 2 ἡμαίραις εἶλθα[ν] τὴν νίκτα καί μάς ἔκαναν ἀντεπίθεση ἀλὰ ματέος. Το προὴ εὐρέθησαν 5 Νεκρί ἀπο αὐτοὺς. Καί μέχρι τοῦ χριστοῦ εἶχαμε ὅπου ἐντυάναμε Πολιβολία καί τοῦ χριστοῦ τὴ Νίκτα ἡ Παναγία γέναγε κεμῖς δουλέβαμε μέχρι τις 12 τὴ Νίκτα, διότι τὴν ἡμαίραν [60] δέν μάς ἄφιναν νά δουλέψουμε. Μάς ἔβαλαν καί ἀνίμερα τοῦ χριστοῦ ἐκάναμε ἀπάνο εἰς τὴ ράχη αὐτῇ. Φαντάζομε [:φαντάσου] τὴ Χριστοῦ καί Ἀγ. Βασιλείου καί φότα. Εἶχαμε τὴ Σκουτουρά μας, εἶχαμε καί τὰ ζεπέκια καί δέν μάς ἄφιναν νά κιμιθούμε καθόλου. Κιμόμαστε 3 4 ὅρες τὴ Νίκτα μόνον καί κρίο καί βροχή, ἄστα. Κάθε βράδι ἔβρεχε καί κρίο καί φιλάγαμε διπλοσκοπὴ καί ἐρχόσανε τὰ ζεμπέκια τὴ Νίκτα καί πιροβολούσαν ἀπὸ μακριά. Ἔμῖνα ἐκί εἰς τὰ φυλάκι[α] ἕνα Μίνα. Εἰς τὰς 17 Ἰανουαρίου 1920 <ἐμάλοσα> μέ τὸν Ἀξιοματικό καί μέ στέλνη εἰς τὰ μουλάρια. [59] Μένο ἐκί εἰς τὰ μουλάρια ἄλο ἕνα μίνα καί μετὰ πιροβόλια μίαν ἡμαίραν εἰς τὸν κάμπο ὅπου εἰμουν εἰς τὴ βοσκή καί μέ πιάνη ο Ταγματάρχης ζουμπάκος [:Σγουπάκος] καί μοῦ κόβι 20 ἱμαίρας φιλάκισι καί μέ ἔστλαι εἰς τὰ φιλάκια [:φυλάκια] τῆς 5ης Διμιρίας. Κάθουμε ἐκὴ 10 ἡμαίρας καί μετὰ μέ πὰν πάλι εἰς τὰ μουλάρια. Ἔμῖνα ἐκὴ ολίγες ἡμαίρας. Εἰς τὰς 10 Μαρτίου εἶλθε τὸ Ἴον Σίνταγ. νά μάς ἀντικαταστήσι καί νά πάμε ἐμῖς εἰς τὸ Ὀδεμίσιον. Καί τὴν τελευταία ἡμαίρα κάναμε μία ἐπίθεσι καί ἔπιχα νά [58] ἴμαι πάλι μέσα καί εἰς αὐτὴν. Κατὰ τίς 10 ἡ ὥρα μάς πλακόνι μέ 4 πυροβόλα καί μάς ἀλάλιασε, δέν ἰξέβραμε πούθε νά πάμε, καί Πεῦτο χάμου μαζί μένα ἄλο πεδί ἀπὸ τὰ Καλάβριτα εἰς τὸ ἱπεθρον καί μάς ἔθε<???> ο Καιρατάς, μας ἴβρε καί τὸ Στόχο καί ἐρχόσανε τὰ βλίματα Σορό ἀλὰ ἐντιχός ὅτι δέν μας πῖρε κανένα. Καί μετὰ γιρίσαμε πίσο νά πάμε νά φάμε διότι ἴμασται Νιστική καί φίγαμε ὅλι ἡ μεταγωγική. Ἐφονεύθησαν δέ ἐκίνη τὴν ἡμέρα μέ τὸ πιροβόλο τοῦ Κεράλ 1 καί 2 τραυματίαι [57] μέ μία ὀβίδα.

Τὸ βράδι παρεδόσαμε τὸν τομέα εἰς τὸ Ἴον Σίνταγμα. Φίγαμε διὰ τὴ λίγδα ὅπου ἔτο ὅλο τὸ 7ον διὰ νά φύγι τὸ προὴ διὰ τὸ Δεμίσι. Τὸ προὴ λιπὸν κατὰ τὰς 8 ἡ ὥρα ἤχαν ἐρθι ὅλι πολίταις νά μάς ἀποχερετίσουν. Ἄλος φαντάρος ἰχαι <?????????>, ἄλος ἰχαι <κου>μπάρη καί αὐτὴν τὴν ἱμαίρα ἐμέναν ὅλ<αις> κλέγαμε ὅλος ὁ Κόσμος ὅπου ἔφευγε τὸ 7ον Σίνταγ. Ἐφίγαμε λιπὸν καί πῖγαμε εἰς τὸ Δεμίσι ὅπου μάς περίμεναν ὅλο τὸ Δεμίσι καί ὅλος ὁ κόσμος ἐμίναμε ἐκὴ [56] 2 ἡμαίρας καί μετὰ μάς Πέρνου καί μάς πάνε νά βρούμε τὸ Ἴον Τάγμα. Καί πού λές ἀπάνου εἰς ἕνα βουνό πιὸ ψιλὸ ἀπὸ τὴ <ζ>ίργια⁵⁰ καί ἰχαι

49. ΒΑ τοῦ Ἀντιζεντέ' βλ. δ.π., σ. 252.

50. Προέκειται γιὰ τὸν ὀρεινὸ ὄγκο τοῦ Μπόζ Ντάγ, πού φθάνει σὲ ὑψόμετρο 2171' βλ. δ.π., σχεδιάγραμμα 15. Ἡ σύγκριση ἀφορᾷ στὴν ὁροσειρὰ τῆς Ζήριας

καὶ χιόνη ἀφθόνο, ἐκαθίσταμε μέ τό Τάγμα καὶ ἔφγιε ἡ ἄλι Πολ-χία [πολυβολαρχία], ὅπου ἴταν τοῦ 34ου Σιντάγ. Κάναμε καὶ Πάσχα ἐκὴ καὶ φάγαμε ἀπὸ 6 αὐγά, 2 Πορτοκάλια καὶ ἓνα Παχλαθά καὶ ἴχαι καὶ ὁ λόχος 18 ἄρνια. Εἰμίναμε τέλος πάντων ἐκὴ καὶ φιλάγαμε τὰ βουνά, καὶ τ<ὸ>ρα που εἶρθα ἀπὸ τό Πλίσιομο <την> [55] ἡμῶν Κυριακὴ τοῦ θομά, 5 Ἀπριλίου 1920 καὶ ὁ τι ἄλο θά γίνη θά τό γράσω ἄλι ὥρα, καὶ γράμα ἔχω νά λάβο ἀπὸ τις 12 φευρουαρίου 1920 καὶ λεπτά δέν τό θυμάμε.

X. Σκούρτης

[54] Ἐνθίμιον Προελάσεως Μικρᾶς Ἀσίας

Στὴν <9> Ἰουνίου 1920 ἐφίγαμε ἀπὸ τό δεμίσι καὶ πίγαμε 3 ὅρες προστά εἰς τὰ σίνορα εἰς τό Καϊμακσι. Στῆς 10-βου στῆς 4ας ἡ ὥρα τὴν προ<ή>αν [:πρωϊαν] ἔγινε γενικὴ ἐπίθεσις εἰς ὅλα τὰ μέτοπα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας⁵¹. Ἐπὶ δίορον μάχην ἰναγγάσθισαν τὰ ζερμπέκια νά ὀπισθοχωρίσουν ἐνεκεν τῆς μεγάλ<ης> Ἀνδρίας τοῦ στρατοῦ μας, ἔνεκεν τοῦ Σφοδροῦ βονβαρδισμοῦ τὸν Τιλεβόλον μας. Αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἐθαδίσταμε σινέχια μέχρι στῆς 8 τό βράδι. Ἀπ<ὸ>λιες ἴχαμε 7ο Σιντάγ. δύο τραυματίες καὶ τό 34ον εἰς νεκρός καὶ 5 τραυματίας. Παριμίναμε τό βράδι εἰς τό χορίον Κελέσι. Στῆς 11-6 ἀναχωρίσαμε στῆς 6 τὴν προ<ίαν> [53] καὶ ἐθαδίσταμε ὅλο βουνά ὅλιν τὴν ἡμέραν χορίς νά εὔρομεν καμιά ἀπίστασιν, εὐθάσαμε δέ τό βράδι στῆς 7 ἡ ὥρα εἰς μιάν κοριφογραμίν 1700 μέτρα ὕψος ὅπου καταβλισθήκαμε μαζί μέ τό 34 Πεζ. Σιντάγ. μέ τὴν ἡμιλαρχία τῆς μεραρχίας, μέ τό ἐπιτελίο τῆς Μεραρχίας⁵². Αὐτὴν τὴν ἐσπέραν ἴχαμε ὅλι ἀπὸ 2 <?????> ο κάθε φαντάρος. Στάς 12.6 ἀναχωρίσαμε στῆς 4 τό Προή τοῦ ἰδίου, το Τάγμα μας προτοπορία εἰς παράταξιν μάχης, ὁ δέ γενεός Ταγματάρχης μας Γρα<βά>νις Γαρ<άλαμπος> [:Γραβάνης Χαράλαμπος]⁵³ ἐκαβάλισε τό Ἄλογο καὶ μάς ἵπεν ἐμπρός πεδιά, ἀπόψε πρέπει νά φθάσουμε εἰς τὰ

(Κυλλήνης) στήν Κορινθία, πού φθάνει σέ ὑψόμετρο 2376' ἂν καὶ ἀνακριθῆς λοιπόν, ἡ ἐκτίμηση τοῦ συγγραφέα ἀποδεικνύεται χονδρικῶς κινούμενη σέ ρεαλιστικὰ πλαίσια.

51. Ἡ προέλασι διατάχθηκε τὴν 7/20 Ἰουνίου καὶ ἀπέβλεπε στὴν κάμψη τῆς τουρκικῆς ἀντίστασις ἐναντι τῶν ὤρων τῆς ἐπικείμενης Συνθήκης τῶν Σεβρών. Τῆς ἐπιχείρησις προηγήθηκε σχετικὴ ἐξουσιοδότησι τῶν Συμμάχων, ἡ δὲ ἑλληνικὴ ἡγεσία ἦταν ὑποχρεωμένη νά ἀναφέρει συνεχῶς τίς σχεδιαζόμενες ἐνέργειες καὶ τίς προκύπτουσες ἐξελιξεις στὸν Βρετανό Διοικητὴ τοῦ Ἐκστρατευτικοῦ Σώματος Ἀνατολῆς' βλ. ΓΕΣ, Ἡ ἐκστρατεία εἰς τὴν Μικράν Ἀσίαν 1919-1922: Ἐπιχειρήσεις Φιλαδελφείας - Προύσις - Οὐσάκ, Ἀθήνα 1957.

52. Πρόκειται γιὰ τὴν διάβασιν τοῦ ἀχένος Τσαούς Ντάγ καθ' ὁδὸν πρὸς Φιλαδέλφεια. Ἡ συνέχισις τῆς πορείας «προσέκρουσεν εἰς τό ἀνώτατον ὄριον τῆς φυσικῆς ἀντοχῆς τῶν στρατιωτῶν λόγω τῆς ἀποτομότητος τοῦ ἐδάφους» βλ. ΓΕΣ, δ.π., σελ. 72.

53. Ὁ Ταγματάρχης Χαράλαμπος Γραβάνης, διοικητὴς τοῦ 1/7 Τάγματος ἀπὸ τίς 31.3.1920, σέ ἀντικατάστασι τοῦ ταγματάρχου Σπ. Βλυσμά.

φιλαδέλφια [:Φιλαδέλφεια] προτού προλάβουν τά σκυλιά καί σφάξουν του[ς] Ἑλινες [52] κατίκου[ς] <τόν φιλαδελφίον> [:των Φιλαδελφείων] καί εβα[δί]σαμε 6 ὥρας σινέχια τροχάδιν, εὐθάσαμε ἀπέξω ἀπό τά φιλαδέλφια ἐν τέταρτον ὅπου ἐμάθαμε ὅτι τά φιλαδέλφια τά ἐκατέλαβεν τό ἱπικόν τού Σόματος τό ὅπιον ἴχε βαδίσση μέ τήν 13 Μεραρχία ἀριστερά ἀπό ἐμάς στόν κάμπο τῆς Μαγνισίας. Καί ἀπέξο ἀπο τά φιλαδέλφια ἐβάδισε τό ἱπικόν καί ἐφόνευσσε πάρα πολλούς ἐχθρούς, ἱ δέ λιπὶ διεσκορπίσθησαν καί ἔστι [:ἔτσι] ἐμὶς δέν εὖρομε ἀντίστασιν⁵⁴. Τήν ἐσπέραν ἐμίναμε εἰς ἓνα μεγάλο ἐλεόνα, ὅπου ἴλθε ὅλο τό Σίνταγ. καθὸς καί τό 34ον καί ὅλα τά τμήματα τῆς II Μεραρχίας πλὴν τού 1ο Σιντάγ. τό ὅπιον ἐμάχετο πρὸς τά δεξιά. [51] Στίς 13.6 ἀναχώρισε τό Τάγμα μας τήν πρωΐαν. Ἐκάναμε παρέλασιν στόν Σταθμόν τού Σιδηροδρόμου καί κατόπιν ἐπροχωρίσαμε κατὰ τετράδες καί εὐθάσαμε εἰς ἓνα τουρκικὸ χοργιὸ ονόματι Τ<ε>μπέκια. Ἰβραμε ἀρκετές κότες, βόδια, χίνες, πάπιες, Τυριά, θουτίρατα κέ ἐπεράσαμε θαυμάσια. Τήν αὐτὴν ἡμέραν ἐπέρασαν 2 Σιντάγματα τῆς 13ης [Μεραρχίας], 2ον καί 3ον. Αὐτὴν τὴν ἡμέρα ἔφαγα καλὰ καί κότες καί χίνες, Τυρί καί αὐγά πτανιτά. Στίς 14.6 ἔφιγε τό Τάγμα 1αν ὥραν προστά εἰς ἐν ἄλο χοργιὸ, τουρκικὸ χοργιὸ, ὅπου εἶχαμε πᾶν πρώτη καί πέραμε ὅτι βρῖκαμε, καί ἐκὴ ἐκαταυλισθῆκαμε μέ τήν [ι]δέαν ὅτι θά μίνουμε πολὺν κερὸν ἐκί.

[50] Στίς 15.6 παραμίναμε εἰς τὸν Καταβλισμόν, ἐπλιθίκαμε, μάλιστα ἐκάναμε καί μπάνιο εἰς τό ποτάμι. Τό ἐσπέρας εἰς τί<ν> 7η ἔρχεται διαταγὴ νά φύγουμε καί κατὰ τίς 9 ἡ ὥρα τό βράδι ἐβαδίσσαμε τρεῖς ὥρας ἀνατολικός, ὅπου ἐμίναμε πλισίον σέ ἓνα χοργιὸ μεγάλο τουρκικὸ, ἀλά [οι] κάτωκι εἶχαν φίγι ὅλι ἐνεκεν τῆς Προελάσε<ω>ς τού Στρατοῦ μας. Καί διέταξαν νά μίν πᾶν κανὶς μες τό χοριὸ νά πάρει τίποτα. Καί τίς 16.6 τὴν πρωΐαν Στίς 4 ἡ ὥρα ἐγίνε μιά ἐπίθεσις σέ κάποι ἰψώματα⁵⁵ ἀλά ἐμὶς ἡ μεταγογικὶ ἴχαμε μίνι πίσσο καί μόλις ἔφιγε τό Τάγμα ἐπέσαμε μέσα εἰς τό χοργιὸ καί δέν ἀφίσσαμε τίποτα. Τὴν ἀλὶ ἡμέρα ἐκαθίσσαμε ὀλ<ιν τὴν ἡμέραν> ἐκί / [49] καί εἰς τίς 18.6 ἐπίγαμε τού[ς] γελιού<ς> εἰς τό τρένο καί τούς βάλαμε μέσα καί μὶς ἡ μεταγογικὴ ἐκαβαλίσσαμε τά ζῶα καί πιγέναμε γιὰ τό Σταθμὸ Γενί-κιοῦ⁵⁶. Εἰς τό δρόμο ὅπου <??>θ????> ἐπ<εράς>αμε εἰς τὴν Σιδι[ρο]δρομικὴν γραμὴν καί ἐπεράσαμε 20 γαλαρίας καί εἰς τίς 4 ἡ ὥρα εὐθάσαμε εἰς τὸν σταθμόν ὅπου ἴβραμε τό Τάγμα. Μόλις ἐπίγαμε ἐψίσσαμε 2 Κοκόρια ὅπου ἴχαμε ἀπὸ τό χοργιὸ καί μίαν χίνα καί

54. Σύμφωνα μέ τὴν ἐπίσημη στρατιωτικὴ ἱστορία, τό 1ο Σύνταγμα Ἰππικοῦ μῆχε στὴ Φιλαδέλφεια στίς 8 τό βράδυ τῆς 11 Ἰουνίου 1920' βλ. δ.π., σελ. 74. Ἡ Φιλαδέλφεια, τουρκιστὶ Ἀλά Σεχίρ [:Κυανὴ Πόλη], 5 χλμ Β. τοῦ ὁμώνυμου ποταμοῦ, ἦταν ἔδρα καζά καί εἶχε 7.000 κατοίκους, στήν πλειοψηφία τους Ἕλληνες (5.000).

55. Πρόκειται γιὰ κινήσεις πού ἀποσκοποῦσαν στὴ διεύρυνση τοῦ ἀνατολικά τῆς Φιλαδελφείας μετώπου' βλ. δ.π., σελ. 144.

56. Ὁ σιδηροδρομικὸς σταθμὸς Γκιουνεϊκιοῦ εἶχε καταληφθεῖ στίς 2 μ.μ. τῆς 16 Ἰουνίου καί ἀποτελοῦσε πλέον τμῆμα τῆς νέας γραμμῆς τοῦ μετώπου' βλ. δ.π.

φάγαμε μαζί μέ τόν Κ<α>πλάνη.

19, 20, 21, 22, 23, 24, 25 ἐμίναμε ἐκί, ἐπεράσαμε καλά.

2 7ου ἐπροχορίσαμε δεξιά όπου ἐκαταυλισθήκαμε εἰς τόν διμόσιον δρόμον, όπου ἔρχονταν ἡ ἰκογένη<ε>ς τόν τούρκον [48] όπου εἶχαν φίγι ἀπό τά χοργιά <ον>. Εἰς τίς 15 Ἰουλίου μέχρι 12 Ἀυγούστου ἐμέναμε εἰς τόν ἴδιον καταυλισμόν, ἐμάθαμε δέ καί τήν ἰπογραφὴν τῆς ἱρίνης [:Συνθήκη τῶν Σεβρῶν] καί ἐπανηγρίσαμε καί ἐμάθαμε καί τόν τραυματισμόν τοῦ Προέδρου⁵⁷. Ἰσιχία ἐπεκράτι καθόλον τό Στράτεμμα. Εἰς τās 13.8ου ἐφίγαμε καί ἐφადίσαμε 4 ὅρες ἔμπροσθεν καί ἐθάσαμεν 1500 μέτρα δεξιάθε τοῦ Σταθμοῦ Ἀλθανάρ. Εἰς τίς 14 του 8 ἐπαραμέναμεν καί ἐτιμαζόμεθα διὰ τήν ἐπιχίριον όπου ἐδόσαμε τούς γελιούς διὰ νά τοῦ[ς] μεταφέρου[ν] μέ τό τρένο⁵⁸. Τό ἀπόγευμα ἄρκισε ραδέα βροχί όπου διῆρκεσε μέχρι τίς 10 τή νίκτα. Εἰς τίς 15.8 οἰκοθήκαμε <εἰς τās 12 ἡ ὥρα> [47] καί εἰς τίς 2 ἡ ὥρα ἐπροχορίσαμε εἰς παραταξίν μάχις, όπου εἰς τίς 6 τήν προήαν εἶδαμεν εἰς μίαν κορυφογραμίν τά ζεμπέκια καί μάς ἔβαλαν καί τούς περικικλόσαμε καί [ήταν] μόνον 4α ζεμπέκια, 1 Πολιβόλο, ένα οπλοπολιβόλο, καθω<ώς> καί <3> ὅπλα⁵⁹. Ἐπροχορίσαμε καί τούς κινιγίσαμε μέχρι τό ἐσπέρας, όπου παραμίναμε εἰς τόν κάμπο, όπου εἶρθαν 2 ἐχ[θ]ρικά Ἀε[ρ]οπλάνα καί τοῦ[ς] ἐθάλαμε μέ τό Πολιβόλο 5 σφέρες. Αὐτὴν τὴν ἡμέραν ἡμεθα κουρασμένοι πάρα πολί διότι ἐθαδίσαμε τροχάδ<ην> 14 ὅρας. Εἰς τίς 16-8 ἐθαδίσαμε ἀπό τίς <4> ἡ ὅρα, όπου μάς ἔβαλαν πῖρά ραγδέα καί βαρέα πυροβόλα καί πεδινά καί μάς ἔβαλαν [46] καί ἄρχισαν νά βάλου[ν] καί τὰ δικά μας ὀριστατικά, καθὸς ἀκούσαμε τὴν Σάλπιγγα νά λήη προχορίτε προχορίτε καί τότε ἐπε[τα]χτίκαμε σά λέοντας καί ἐπιασθήκαμε στά χέρια καί ὁ ἐχθρὸς ἶδεν τό ἀποτέλεσμά καί ἐτράπι εἰς φυγὴν, όπου ἕνας λοχίας τοῦ 1ου Λόχου ἀπὸ τὴν Κόρινθο, Κ<ο>λιάτσις ὀνόματι, ἐκαβάλισε τὰ ἐχθρικά πυροβόλα, καί ἐπροχορίσαμε⁶⁰ καί ἐφθάσαμε εἰς τό Ὀουσάκ, όπου

57. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀπόπειρα κατὰ τοῦ Βενιζέλου στό Garc de Lyon τοῦ Παρισίου τὴν 30 Ἰουλίου 1920.

58. Οἱ ἐπιχειρήσεις αὐτές πρὸς ἀνατολὰς τῆς Φιλαδέλφειας ἀποσκοποῦσαν στὴν διευκόλυνση τοῦ ἀνεφοδιασμοῦ τῶν προκεχωρημένων ἐλληνικῶν τμημάτων καί στὴν ἐκδιώξι τοῦ ἀντιπάλου ἀπὸ τὰ παρακείμενα ὑψίπεδα, μέσω τῆς κατάληψης τῶν πόλεων Οὐσάκ καί Τζεντίς. Ὑποφασίστηκαν ἀπὸ τὴν ἐλληνοβρετανικὴ στρατιωτικὴ ἡγεσία, παρὰ τὴ διαφωνία τοῦ Βενιζέλου, ὁ ὁποῖος ἐπιδίωκε τὴν ἐξάρτηση τῶν στρατιωτικῶν ἐνεργειῶν ἀπὸ τίς ἐκάστοτε πολιτικοδιπλωματικές διαβουλεύσεις' βλ. δ.π., σελ. 200-202 καί 217-218.

59. Τό 7ο Σύνταγμα προέλασε ἐπὶ τοῦ ἄξονα Καλαλί - Τσακαλάρ, νοτίως Ἀχμετλέρ - Καρατζά Ἀχμέτ - Κιοσελέρ, όπου καί ἐγκατέστησε προφυλακὲς στίς 15.40 τῆς 15 Αὐγούστου. Νά ἐπισημάνουμε ὅτι ὁ Σκούρτης μιλᾷ γιὰ «4α ζεμπέκια» ἐνῷ ἡ ἐπίσημη ἱστορία τοῦ ΓΕΣ γιὰ «ἐλαφρὰν ἀντίστασιν τουρκικῆς ὁμάδος, ἐξ 100 περὶπου πεζῶν καί ἐφιππων», δ.π., σελ. 209.

60. Τό 1/7 Τάγμα ἐδλήθη μέ πυρὰ πυροβολικοῦ στίς 05.45, ἐνῷ ὁρισκόταν σὲ ἀπόσταση 100 μέτρων δυτικὰ τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Καρακουνγιού. Ἡ ἀντεπίθεσις «διὰ τῆς λόγης» ἀνέτρεψε τὸν ἀντίπαλο, οἱ δὲ προφυλακὲς τοῦ Τάγματος ἐφθασαν στό σιδηρ. σταθμό τοῦ Οὐσάκ στίς 09.15' βλ. δ.π., σελ. 210-211.

έ<υγίκαν> ή "Έλινες όπου είσαν κλισμένι μέσα και μεφίλιγ<αν> τους φαντάρου[ς], αλά ή φαντάρι έφόνοζαν 'Αέρα και ή πόλι έτρεμε από τό κανονίδι και τά όπλα, όπου έφευγε μία άμαξοσιχία μέ άξιωματικούς και [45] πολεμοφόδια πολλά, όπου τίν 'Αντιλύθη τό Πιροβολικό μας, όπου <????>Κο??>. Κορδόσης και τίν έβαλε και εκρέμισε τή γέφυρα και μόλις έυθασε έπese κάτω. "Εγιναν σαλάτα 7α βαγόνια, εκύλισ<αν> τό ένα μέ τό άλο και όσι είσαν μέσα εκοτοτόθισαν, όπου έφόναζαν αλί και έβριζαν τόν Κεμάλ <?πο ?τ? βρί?> νά τους άκουγε⁶¹. Είς τίς 27 8 εφίγαμε και έπίγαμε 'Ανατολικά του 'Ουσάκ και εκαταυλισθήκαμε από κάτω από κάτι δένδρα και έπερνάγαμε καλά. 2.9. [1920].

[44] Μετά 10 ήμέρας φίγαμε και πίγαμε είς τό 'Ουσά<κ> και καθίσαμε 20 ήμέρας⁶². 'Επεράσαμε καλά. Είς τίς 28/9/20 εφίγαμε και πίγαμε 4 ώρας μακριά και άντικαταστήσαμε τό 34ον Πεζ. Σίνταγ. και περνάγαμε καλά⁶³, αλά είς τας 18/10/20/ εκάναμε μίαν προέλασιν και έπίγαμε 1 ήμέρα μέσα. 'Εκάναμε μάχι μεγάλι και τούς διόξαμε τούς τούρκους⁶⁴ αλά τό βράδι ήταν ήλιος και πέσαμε νά κιμηθούμε είς ένα μέρος εκί αλά είς τας 3 η ώρα τήν νίκτα έπασε χιόνι και τό προή εκσκοθήκαμε και ήμαστε πλακομένοι μέ τό χιόνι αλά δέν κριό<σ>αμε, <φιλή ή Θεός>, και είς αυτ<ό> τό προή φίγαμε γιά πίσο και τό βράδι εκαθήσαμε ήσιχη μέχρι τας εκλογάς [43] όπου είχαμε έμís τόν Πόλεμο, τίς εκοτερικές καταστάσεις, και είχαμε και τό σεμπέκο [:Ζεμπέκο] και μάς εκρχότανε τακτικά, και τήν ήμέραν τίς Πανιγυρίσεις <τής> νίκ<ης>⁶⁵ τόν εκλογόν μάς είρθε ένα 'Αεροπλάνο 'Εχθρικό και μάς έριξε <3> φόμβες απέξο από τό 'Ουσάκ αλά δέν εκανε τίποτα και βρίκαμε και μίς άφορμί και ρί[χ]ναμε μέ τά όπλα, Πιροδόλα, δλα. Και είχαμε και τή νίκη και επερνάγαμε πολύ ώραία. Μόλις έπese αυτός ό Τίρανος ο Βενιζέλος εκίαξε και ό καιρός και εκανε καλοέρι. "Οσο

61. Στο σιδηρ. σταθμό του Ουσάκ βρίσκονταν υπ' άιμόν τέσσερις συρμοί. 'Η προσπάθεια των 'Ελλήνων νά άποκόψουν τήν γραμμή διαφυγής αναφέρεται στήν έπίσημη ιστορία του ΓΕΣ, όχι όμως και τό περιστατικό τής κατακρήμνισης του συρμού πού περιγράφει ό Σκούρτης' δλ. δ.π., σελ. 211.

62. 'Η ΙΙ Μεραρχία, μέ έδρα τό Ουσάκ, οργάνωσε τήν άμυνά της αναθέτοντας τήν εκπίτρηση του βορείου τομέως της (μέχρις Κίρκιοι - 'Ελεσλί) στό 7ο Σύνταγμα' δλ. δ.π., σελ. 222. Τό Ουσάκ, επί του όμωνύμου οροπεδίου, απέιχε 287 χλμ. από τή Σμύρνη και είχε 16.000 κατοίκους, από τούς όποιους μόνον τό έν τέταρτο ήταν "Έλληνες. 'Ο 'Αρχηγός Στρατου εκλήθη από τόν Βενιζέλο νά δώσει εκξηγήσεις γιά τήν άδικαιολόγητη προώθηση προς Ουσάκ' δλ. δ.π., σ. 217-218, 302-303.

63. Τό 7ο Σύνταγμα άνέλαβε τόν ανατολικό ύποτομέα Ουσάκ, τήν 27 Σεπτεμβρίου, σε άντικατάσταση του 34ου' δλ. δ.π., σελ. 250. Οί πληροφορίες του Σκούρτη εκέγχονται συνενώς ως ακριβείς.

64. 'Η τουρκική εκίθεση εκδηλώθηκε τό πρωί τής 11 'Οκτωβρίου, στον τομέα Τζεντιζ του 3ου Συντάγματος. 'Η ελληνική άντεπίθεση άρχισε πράγματι τήν 18η. Τό 7ο Σύνταγμα προέλασε μέχρι τό χωριό Μπανάζ' δλ. δ.π., σελ. 260-261.

65. Οί εκλογές έγιναν τήν 1 Νοεμβρίου 1920. Τίς άμέσως εκόμενες ήμέρες σημειώθηκαν κρούσματα άπειθαρχίας στο μέτωπο, ιδίως μεταξύ των κρητικών μονάδων' δλ. δ.π., σελ. 266-267.

ἴτανε αὐτός χιμόνας, χιόνια, βροχές, ἐκόντεψε νά μάς πνίξη ὁ Θεός. Πού ἐμάθαμε καὶ τὴν ἀποστράτευση μετὰ καὶ [42] ἴμαστε ὅλο χαρά καὶ σίμερα πού γράφο ἔχουμε μια ἐφημερίδα καὶ τὴν ἀπόλσι τού 1916 καὶ περιμένο καιγὸ τὸ δικό μου, ἀλά μετὰ 2 ἡμέρας πρόκίτε νά κάνουμε ἐπιχίρσι διότι ἐπλίσιασε ἡ ἐχθρὶ κοντά καὶ μούντζοτα, ἔχουμε κακές σινέπιες⁶⁶. Ὅταν γιρίσο μέ καλὸ πάλι θά γράψω. 7/11/20/ 7/2/21

Ἔμιναμε ἐκὴ ἐπὶ 2 Μίνες. Μετὰ φίγαμε καὶ πίγαμε εἰς ἓνα χοργιὸ λεγόμενο Μαραψά. Ἐκαθίσταμε 1 <Μίνα> καὶ εἰς τὰς 23/12/20 ἐφίγαμε καὶ πίγαμε μιά μέρα μέσα εἰς ἓνα χοργιὸ Σεβασολ<ή>⁶⁷ [41] Ἐκὴ κάναμε χριστού, ἐκὴ ἀβασιλιού, μέ γαλέτα καὶ ρέγγες καὶ σαρδέλες. Καὶ εἰς τίς 3/1/21 εἶρθαμε πίσω εἰς τὴ θέσι μας καὶ καθόμαστε ἴσιχα. Ἐτῶρα πού γράφο ἔχη 2 Μέρες πού ρί[χ]νη χιόνη καὶ αὐτὴν τὴν [ῶρα] εἶναι <5> τὸ πρῶῃ Νίκτα καὶ ρί[χ]νη βροχὴ ραγδέα καὶ ἐγὼ εἶμαι Σταυλοφίλακας καὶ φιλάου.

7/2/21

X. Σκούρτης [δὶς]

[40] Μετὰ Μένωμε ἐκὴ καὶ τιμαζόμα<ο>τε γιὰ τὴν ἐπιχίρση, μόλις εἶρθε ὁ μάρτις καὶ ἔκανε ἓνα κρίο Παναγία βοϊθισε, καὶ μά<ς> τιμάζουν γιὰ ἐπιχίρση⁶⁸. Εἰς τὰς <3> Μαρτίου τιμαζόμασ[τ]ε ἔτιμη, καινούργια ρούχα, ὅλα κενούργια, καὶ ἴμαστε ἔτιμη γιὰ νά φύγουμε, ἀλά ἔξαφν[α] ἔρχεται διαταγὴ καὶ μάς λένε ὅτι θά μίνουμε προσωρινός καὶ νά ἰδοῦμε μέχρι πότε θά μίνουμε⁶⁹, καὶ τώρα ἴμαστε ἐδὸ εἰς τὸ ἴδιο μέρος καὶ μάς ἀνικατάστ<ησε> τὸ 4 Σίνταγμα καὶ μένουμε μέσα στὸ χοργιὸ ὅλο τὸ Τάγμα καὶ περνάμε καλά.

[39] Εἰς τίς 9 Μαρτίου [1921] φίγαμε καὶ πίγαμε προστά [σ]τα φιλάκια καὶ εἶρθε καὶ ὁ νέος Σοματάρχης καὶ μάς ἔβ[γ]αλε λόγο καὶ φονάξαμε ζίτο τού Κο<υμπάρου>⁷⁰. Καὶ τὸ Σοματάρχι τὸν λέγαμε

66. Πρόκειται κυρίως γιὰ ἀναδιάταξη τῶν μονάδων. Βλ. ὁ π., σελ. 269.

67. Ρεαλιστικὴ περιγραφή τῆς ἐπιχείρησης πού εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὸν πομπώδη τίτλο «στρατηγικὴ ἐπιθετικὴ ἀναγνώρισις τοῦ Δεκεμβρίου 1920». Τὸ Σιθασλί καταλήφθη ἀπὸ τὸ 1/7 Τάγμα ἀμαχητὶ τὸ μεσημέρι τῆς 24 Δεκεμβρίου· βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ἑπιθετικαὶ ἐπιχειρήσεις Δεκεμβρίου 1920-Μαρτίου 1921, Ἀθήναι 1963, σελ. 51, 76-77.

68. Ἡ ἐπιχείρηση αὐτὴ συζητιόταν ἤδη ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1921 καὶ ἦταν στρατηγικῆς σημασίας. Ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἤλπιζε ὅτι μιὰ ἐνέργεια κατὰ τῶν Κεμαλικῶν πού θά ἀποδείκνυε τὴν ἀδυναμία τους καὶ τὴν ἰσχὺ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, θά ἦταν ἀποφασιστικῆς σημασίας ἐν ὄψει τῆς συνδιάσκεψης τοῦ Λονδίνου. Ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις ἔδωσε τελικὰ τὴν συγκατάθεσίν της — «ἐλευθερίαν ἐνεργείας» — τὴν 25 Φεβρουαρίου. Στόχος ἐτίθετο ἡ κατάληψη τῶν Ἑσκή Σεχίρ καὶ Ἀφιόν Καραχισάρ. Τὴν 6 Μαρτίου κλήθηκαν ὑπὸ τὰ ὅπλα πάντες οἱ ἐφεδροὶ τῶν κλάσεων 1915, 1914 καὶ 1913 β, ἀντὶ τῶν ἀπολύσεων πού ἤλπιζε ὁ ἐνθουσιώδης Σκούρτης· βλ. ὁ π., σελ. 81-82, 101, 108.

69. Ἡ παλινωδία ὀφειλόταν στὶς διαβουλεύσεις πού δρῖσκονταν ὑπὸ ἐξέλιξη στὸ Λονδίνον· βλ. ὁ π., σελ. 88-92, 117-119.

70. Προσωνυμία τοῦ Κωνσταντίνου.

Κ<ουτούλι>⁷¹. Εἰς τὰς 10 τοῦ Μινός Σικοθήκαμε καὶ τραβίξαμε 10 ὥρας καὶ τὸ βράδι μίναμε εἰς τὸ Σταθμὸ Μπ<αν>αζι⁷². Πάμ δέν κάναμε ἀκόμῃ καὶ φίσαιγε κα<ίνας> ἀέρας καὶ μάς Στράβοσε ἀπὸ τὸ Μπουχό καὶ πίγαμε τὸ βράδι, πλιθήκαμε καὶ Στίσαμε Ἀντίσκινα καὶ μίναμε τὸ βράδι.

[στό περιθώριο τῆς σελίδας:] Χ. Σκούρτης [τρεις], Ζήτω Κουμπάρος Βασιλεὺς Κωνσταντίνος <12> τοῦ θρ<όνου>

[38] [στό περιθώριο τῆς σελίδας]. Χ. Σκούρτης [δεις]

εκ Κλενιόν ΑργολιδοΚοριν<θίας>

Τὸ Προῆ εἰς τὰς 11 Μαρτίου Σικοθήκαμε καὶ τραβίξαμε ὅλο βουνά καὶ στάς 12 ἡ ὥρα βρῖκαμε τὸ Λαγὸ καὶ κιμότανε καὶ τὸν ζιγόσαμε 200 Μέτρα καὶ τότε μάς κατάλαβε καὶ μάς ἔβαλε μέ βαρέα πυροβόλα ἀλά εἴτανε καὶ πέσαμε μέσα μέ τὰ μούτρα καὶ τοῦ Πιάσαμε 3 Πυροβόλα καὶ ἱλικὸ καὶ πολιβόλα, ἀλὰ σκοτόθισαν <5> στὸν τόπο καὶ 14 Τραυματίας ἀλὰ τό<ν> Πεθάναμε. 6 τοῦ λόχου <μας>, ὁ 1 νεκρός. Τὴν ἀλὶ μέρα δέ βρῖκαμε τίποτα καὶ περάσαμε χιόνι, λάσπ<ες>, καὶ ἴμαστε πεθαμένι. [37] Εἰς τὰς 13 Τοῦ Μινός [Μαρτίου 1921] Σικοθήκαμε καὶ τραβίξαμε ὅλι τὴν ἡμέρα καὶ κατὰ τὸ βράδι βράδι ζιγόσαμε εἰς τὰς προφιλκάς τοῦ Ἀφιόν καὶ μάς ἔβαλε γενέα καὶ βράδιασε. Εἰς τὰς 14 τοῦ Μινός σικοθήκαμε νά μπούμε μέσα καὶ ἀρχίσαμε ἀπὸ τὸ προῖ μάχι μέχρι τὸ μεσημέρι. Ἐκέαιτο ὁ τόπος ἀπὸ τὸ Πυροβολικὸ καὶ Σπάη ἡ γραμὴ καὶ μῆκαμε μέσα, ἀλὰ σκοτόθι κόσμος πολὺς καὶ 2 Τοῦ Λόχου μας, ἕνας Λοχίας καὶ ἕνα Παλικάρι τοῦ 16 Κλιρ<ρωτός>⁷³. Καὶ τὸ βράδι μίναμ[ε] ἀριστερά τοῦ <αφιόν>, ἀπάνω σένα βουνὸ καὶ εἶχαμε πιάσι πρόβατα πολὰ καὶ σφάζαμε ἀράδα [36] καὶ τρώγαμε καὶ τὴν ἀλὶ μέρα πίγαμε καὶ θάψαμε τὸ Λοχία ἀπάνου στοῦ βουνό πού εἶχει μίνη ἀπὸ τὴν ἀλὶ μέρα. Μίναμε ἐκὶ 3 ἡμέραις καὶ μετὰ φίγαμε καὶ πίγαμε προστά 2 ὥρας σέ μάχι καὶ πίγαμε νίκτα καὶ στήσαμε ἀντίσκινο. Καὶ ἔκανε ἕνα κρίο κίνο τὸ βράδι, ἄστα, πεθάναμε ἀπὸ τὸ κρίο ὅλι τῇ νίκτα.

Σίμερα 25 Μαρτίου [1921], ἡμέρα ἐβαγγελισμοῦ κάθουμε καὶ σιλογί-

71. Ὁ ἀντιστράτηγος Ἀλέξανδρος Κοντούλης ἀντικατέστησε τὸν Κωνσταντῖνο Νίδερ στὴ διοίκησιν τοῦ Α' Σώματος Στρατοῦ τὴν 27 Φεβρουαρίου 1921' βλ. δ.π., σελ. 351.

72. Σύμφωνα μέ τὴν ἐπίσημη ἱστορία τοῦ ΓΕΣ, τὸ 7ο Σύνταγμα κινήθηκε νοτίως τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ κατέλαβε τὰ χωριά Ἑρτζέξ καὶ Σουσουζίκιοι, ἐνῶ τὸ Μπανάζ, στοῦ ὁποῖο φαίνεται νά ἀναφέρεται ὁ Σκούρτης — ἂν καὶ εἶναι δυσανάγνωστος σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο — βρίσκεται βορείως τῆς γραμμῆς καὶ κατελήφθη ἀπὸ τὸ 1ο Σύνταγμα' βλ. δ.π., σελ. 260-261.

73. Πρόκειται γιὰ τὴν κυρίως μάχην τοῦ Ἀφιόν Καραχισάρ, τὸ ὁποῖο κατελήφθη τελικῶς στὶς 3 μ.μ. τῆς 14 Μαρτίου. Οἱ ἀπώλειες τῆς ἐλληνικῆς πλευρᾶς κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐπιχειρήσεων αὐτῶν ἀνῆλθαν σέ 1383 νεκροὺς καὶ 3662 τραυματίες. Οἱ ἑλληνικὲς δυνάμεις ἀναγκάστηκαν νά ἐγκαταλείψουν τὸ Ἀφιόν μόλις δέκα μέρες μετὰ τὴν κατὰλήψή του. Σέ ἀπόσταση 442 χλμ. ἀπὸ τὴ Σμύρνη, ἡ πόλις εἶχε 20.000 κατοικοὺς, κυρίως Τούρκους ἀλλὰ καὶ Κούρδους καὶ Κιρκασίους' βλ. δ.π., σελ. 290-291, 342-343.

ζουμε ότι τό <έτος> 1919 ἴμαστε εἰς τὴν Ρωσῖα, ἐγινότανε ὀπισθο<χώρηση>, τό 1920 ἴμουνα εἰς τό Μ<πόζτα>⁷⁴ καί φέτο τό 1921 ἴμασαι εἰς τό [35] ἀφιόν καί τοῦ χρόνου ἐχῇ ὁ Θεός. Καί φέτο ἐχῇ χιόνι ρίζι καί κάνι ἓνα κρίο ἄστα, καί βροχί ἐχῇ ρί[χ]νι 3 ἡμέρας τόρα ἀράδα μέρα νίκτα καί ἔχουμε καί τὰ ζεμπέκια, δέν μα[ς] ἀφίνουν νά κιμιθοῦμε ἴσιχα ἀλά μās ἔχουνε κάθε μέρα στό πόδι καί τή νίκτα ἄϊνι. Καί μετὰ μās ἐμάζεψε ὁ Ταγματάρχης καί μās ἔβ[γ]αλε λόγο γιά τὴν ἑωρτή καί μετὰ 1α ὥρα ἔρχεται διαταγί νά φύγομε γιά πίσο καί εἰς τās 3 ἡ ὥρα φύγαμε⁷⁵ καί μετὰ παρέλευσιν 4ον ὥρων πορία εὐτάσαμε ἐκί εἰς τό Μέρος ὅπου πιάσαμε τή μάχι καί μίναμε ὅλι τή νίκτα καί τό προή ἐκάναμε τσάη καί φτιάσαμε [34] σιστίο καί εἰς τίς 10 ἡ ὥρα φύγαμε γιά πίσο, ἀλά γιά πού Ἰαγνωστον.
26/3/21 Χ. Σκούρτης

Τὴν ἀλι μέρα φύγαμε καί πάμε τό μεσιμέρι σένα χοργιό λεγόμενο Ἀηβαλή καί καθόμαστε νά κάνουμε σιστίο καί σφάξαμε τὰ πρόβατα. Διαταγί νά φύγομε <διότη> μās ἔπιασαν, χίνουμε τό φαή καί φεύγουμε εἰς τίς 2 τό ἀπόγευμα καί σταματ<άμε> στίς 12 τή νίκτα. Πίγαμε καί ἴθραμε τό 34ο πού ἐμάχετο ἐπὶ 2 ἡμέρες καί τό προή εἰς παράταξιν μάχης καί πάμε καί τούς θρίσκουμε. Ἀρχινάη ἡ μάχη ἐπὶ 2 ὥρες καί μετὰ φεύγουν καί τούς πεύτουμε κοντά καί καθίσαμε σέ μία ράχη [33] νά ξεκουρασθοῦμε. Ἀφού καθίσαμε καμιά ὥρα, ἀκόμε καμιά φορά μιά οβίδα κερχότανε καί πεύτη 5 μέτρα δεξιά καί μās ἔκανε θάλασα, ἀλά ἐυτηγός δέ θά<ρε>σε κανέναν. Καί ρίχνη ἀλι προστά καί ἀλι, ἀλά ἔχασε τό στόχο καί ἔστη [:ἔτσι] φύγαμε μ<??> καί γλιτόσαμε. Μετὰ φεύγουμε καί ἐρχόμαστε πίσο καί πιάνουμε μιά ράχι. Φιλάκια [:φυλάκια], καθίσαμε. Τὴν ἀλι ἡμέρα, εἰς τίς 2 <9> Μαρτίου [1921], μās κάνουν γενική ἐπίθεσι αὐτή [:αὐτοί] καί ἀρχινάη ἡ μάχι ἀπὸ τό προή ἴσαμε τό βράδι. Κίνη τὴν ἡμέρα σκοτόθι καί ἓνα πεδί ἀπὸ τὴ <Σ>ολομού ονόματι Καπλάνης, ἐγγαμος. [32] Καθίσαμε κάνα 2 μέρες ἐκὴ καί φεύγουμε καιρχόμασαι πίσο στή <μόνιμο> γραμῇ καί ἴμαστε τό Τάγμα μας ἐφενδρία Σιντάγματος. Κατὰ τό ἀπόγευμα μās ἀρχινάη μὲ τό πιροβολικό μέσα στὰ ἀντίσκινα καί φεύγουμε ὅλι ἀπὸ ἐκί καί πιάνουμε τό ρίζομα. Εῤῥιξε μερικές, μετὰ ἔπαψε. Τό θράδι, φεύγουμε ἀπὸ-κί καί πάμε σέ μιά χαράδρα, ὅπου δέ μās ἔβρισκε<ς> ἐκί. Τό βράδι ἐκίνο κάνουν ἐνυιδιασμό στό 3 Τάγμα στὸν <11> λόχο, τοὺς σκοτόνουν 7 καί τραυματίζουν 11. Τὴν ἀλι μέρα τό Τάγμα μας νά πάη ἐνίσχισι. Πάμε ἐκί, μας βάλι μὲ βαρέα Πιροβόλα καί σκοτόνι ἔναν, τραυματίζι καμιά <10>, [31] μεταξὴ τὸν ὀπίον καί ὁ Λοχαγός μας. Μόλις θράδιασε πιάσαμε ἓνα βουνό μὲ πεύκα καί καθίσαμε⁷⁶ ἀλά

74. Τό ὄρος Μπόζ Ντάγ.

75. Ἡ ἑλληνικὴ ὑποχώρηση ἀρχισε πράγματι τὴν 25 Μαρτίου, συνοδευόμενη ἀπὸ ἰσχυρὴ τουρκικὴ ἀντεπίθεση' βλ. ὁ.π., σελ. 291-301.

76. Οἱ μάχες αὐτές διεξήχθησαν στὴν ὄρεινὴ ζώνη Χασάν Ντεντέ Τεπέ καί Ἀκάρ Ντάγ' βλ. ὁ.π., σελ. 309-312.

κάθε μέρα μας έβαλε τό πιροβολικό, διότι ίτο θαρέο καί τά δικά μας δέν τό φτάνανε. Μόλις βέρανε: [:φέρανε] τά θαρέα καί ή δική [:οί δικοί] μας, δέν μάς έχη ρίξη πάλι καί περνάμε καλά. Μεγάλι Τετάρτι 14/4/21.

Τή Μεγάλη Πέμτη φάγαμε Κρέας, τή Μεγάλη Παρασκεβή Μπακαλιάρο καί έρι[χ]νε βροχί κάθε μέρα καί λάσπες άστα, άλα είχαμε ίσιχία μόνον.

16/4/21 Χ. Σκούρτης

Μεγάλο Σάβατο <????> τό Προή καί έλιαίς τό βράδι καί άνίμερα τό Πάσχα [30] ίχαμε 12 Άρνιά από 2 <????> Αυγά καί ένα Πορτοκάλι καί τό βράδι <τωάη> καί 2 <αυγά>. Τή δευτέρα θάγαμε [:φάγαμε] κρέας τό μεσιμέρι, κρέας τό βράδι καί Μπαχλαβάδες προή καί θρά<δι>. Τή Τρίτη κρέας τό μεσημέρι, φασόλια τό βράδι.

20/4/21/ Χ. Σκούρτης

[26]

Πατριοτικόν "Άσμα

1 Έχε γιά γλικιά μιτέρα, έχε γιά γλικιά Πατρίς,
μάς καλί υπό τά όπλα ή Μεγάλι μας Πατρίς.

2 Γιά ευγάτε γιά νά ιδίτε πός Περνούσα[ν] στό βουνό
τά Πεδιά πού μέ λαχτάρα έχτιπούσαν τόν έχθρό.

Τριαλά.....

3ον Ίμαστε Πεδιά τού Μπού<έζτα>⁷⁷, Τουλουμπέη, Γικηλά⁷⁷
πού τό δίξανε γενέα ός καί εις τά Καηματζιά⁷⁹

Τριαλά

4 23 Φευρουαρίου Πάλι Μπίκαν στό χορό,
γιά νά δίξουν πός ή φαντάρη ίσαν λίκη στό βουνό.

Τριαλά.....

[27]

5 Ής τό ίψομα τού Μπ<έλτα> ίσαν Τούρκι Περισί,
σάν μάς ίδαν πίραν δρόμο γιά τό Σαλιχλι⁸⁰.....

6ον Πάντοτε θά προοδέβι, Πάντοτε θά μπέν' έμπρός
Ιον Τάγμα τού Γραβάνη, τού ένδόξου ίπροος.

Τριαλαλά

7ον Χέρε ένδοξε ιγέτη, τής Πατρίδ[ος] λεβεντιά,
Πάντοτε θά ίσε Πρότος στου Πολέμου τή φωτιά.

Τριαλαλά

8ον Εμπρός Πεδιά καί μή φοβίστε Κανόνια, σφέρες καί λιπά,
Πρότι θά μπούμε μές τήν πόλι, μέσα στήν Αγιά Σοφιά

Χρ. Σκούρτης

27/4/21

Τουπλού Μπουνάμ

77. Μπόζ Ντάγ.

78. Δέν μπόρεσα νά έντοπίσω τά δύο αυτά τοπωνύμια.

79. Καϊμακτσή.

80. Όυτε αυτά τά τοπωνύμια έντοπίστηκαν.

[28]

Ληηρά Στοιχάκια

- 1) Τῇ Στράτα σου Σταμάτισε Πονετικὲ διαβάτι
 κέ ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ τάφου μου στάσου νά κούσις κάτι.
 2ον Νά ἦτε τῆς ἀγάπησμου ἀν' θέλη γιά νά μεύρη,
 πλάϊ σέ πλάϊ νά ζητά τόν τάφο μου γιά ναύρι.
 3ον Μέ τοῦ Μαγιού τὰ λούλουδα νά μέ ἀνθοστολίσαι
 να κλαύσαι ἀπὸ καρδιάς καί νά μέ ἀποχερετίσῃ.....
 4ον Μέ πλιγομένη τὴν καρδιά καί μέ πληγὴ [:ψυχή:] θλημένη
 ἔρχουμε πάλι νά σέ ἰδῶ φιλιτάτη μου Ἑλένη.
 5 Τό Μνήμα σου τό Ἱερὸν <π?λ?>χρησὸ στεφάνη,
 ἦλθαμε νά τό ράνουμε μέ Μόσχο καί λιθάνι.

[29]

- 6ον Να κλαύσουμε ἀπὸ καρδιά τῆς νιότησ σου τὰ κάλη
 καί νά σέ ἀποχε[ρε]τίσουμε τοῦ οὐρανοῦ Φεγγάρι.....
 7ο Πληγές νά νίξης [:ανοίξεις] πολεμάς στό στήθος μου ἐπάνο,
 μά τῇ θά ὀφελιθῆς σκληρά κιὰν ἀποθάνο.....
 [:μεταγενέστ. προσθήκη:] Πὸς θά γίνῃ αὐτό
 8 Πιὸς ποτέ σέ θίασε Σκληρά νά μά ἀγαπήσῃς
 ἀφοῦ δέν ἴσουν ἱκανὴ ἀγάπη νά βαστήξῃς.....
 9ον Σφραγίζο τὴν ἐπιστολήν, κόβο τὴν ὁμιλίαν,
 μόνον καλὴν ἀντάμοσι νά δόσι Παναγία.....
 10 Ὁ βράχος ὁ ξερόβραχος λίγο νεράκι στάζῃ,
 μά ἡ δική σου ἀπονιά μήτε τό βράχο μιάζῃ.....
 11 Τὴν' τοῦτα τὰ καμόματα π' ἀρχίνισες νά κάνῃς,
 μά δέ φοβείσε τόν Θεό, δέ λές πὸς θά πεθάνῃ[ς].

[λυτές σελίδες, ἀριθμημένες ἀπὸ τό 3 ἕως τό 10]

λυτὴ σελ.: 3

- 2) Μετὰ πουλάκια πού Περνοῦν ἀπὸ ἐδὸ κοντά μου
 θά στήλω χαιραιτίσματα ναπὸ τό Προχομάμου [:πρόχωμά μου]
 ---.---.---
 3) Ἐοῖς γοργόφτερα πουλιά γενίται ταχιδρόμι,
 καί <???ται> στή μανούλαμου πέρα στό σταυροδρόμι
 ---.---.---
 4) Θά τὴν εὐρίται μοναχὴ στής στράτες νά κιτᾷ,
 κάθε διαβάτι πού περνᾷ γιά μένα νά ροτᾷ
 ---.---.---
 5) Θά βρίται τόν πατέρα μου, τίς δόλιες ἀδερφάδες,
 μέρα καί νίκτα καρτεροῦν μέ ἀνικτές ἀγγάλες

λυτὴ σελ.: 4

- 6) Ἐσ<ά>ς πουλάκια ἔχο μαρτιργιά, ἐοῖς νά κελαδίται,
 πὸς τὰ περνὸ στήν ξενιτιά ἐοῖς νάν τούς ἱπῆται

- 7) Στόν ποταμό στόν Μέναδρο [:Μαϊάνδρο] ἐυρίσκουμε ὁ καϊμέ-
νος,
μέρα καί νίκτα ἄγριπνος φρουρός ἀρματομένος.
- 8) Τό ὄπλο ἔχο σιντροφιά, στή λόχι [:λόγχη] τήν ἐλπίδα
καί πολεμάμε μέ καρδιά γιά τήν γλικία πατρίδα.
- 9) Τέσσερα χρόνια ἔχουμε μέ τή Μικρά ἀσία,
πού πολεμοῦμε τήν Τουρκία σάν τά ἄγρια θιρία.
λυτή σελ.: 5
- 10) Τούς πέραμε τήν Σμήρνη καί ὅλα τά χοργιά τους,
στήν ἄγγιρα τούς φτάσαμε, δέν πίδαμε πιά κοντά τους.
- 11) Καί στόν Σαγγάριο τρέξανε νά πάν νά ὀχιροθοῦνε,
τήν ἄγγιρα να ὀσσουνε ἡ ὄλι νά δοθοῦνε.
- 12) Καί το σαγγάριο Ποταμό διαθήκαμε οἱ καϊμένι⁸¹,
ὀλονικτίς βαδίζαμε, νά ἰδοῦμε τί θά γένι.
- 13) Στίς 1<3> τοῦ αὐγούστου⁸² ἐυθάσαμε κοντά τους,
μέ 'φόπλου λόχι πέσαμε μέσ τά προχόματά τους.
- λυτή σελ.: 6
- 14) Καί τά κανόνια στή γραμί ἀρχίζουν τό Μπαράζι,
μέσ τά προχόματά τους ὀβίδες τούς μυράζι.
- 15) Τό ἔβδομο τό Σίνταγμα ἐφόπλου λόχι βάζι
καί προχορί μέ λεβεντιά τό Τάγμα τοῦ Γραβάνι.
- 16) Μέ τό ὄπλο ἀναχείρας, τήν λόχι στό ντουέκι,
κάθε φαντάρος πού περνᾷ σοστό ἀστροπελέκι.

81. Ἐδῶ ὁ συγγραφέας κάνει ἔμμετρη ἀναφορά στήν ἐπίθεση πρὸς τήν Ἀγκυρα, κατά τή διάρκεια τοῦ Αὐγούστου 1921. Στίς ἐπιχειρήσεις αὐτές, τό 7ο Σύνταγμα ΠΖ προέλασε πρὸς τόν Σαγγάριο ποταμό, τόν ὁποῖο καί διέβη τήν 7 Αὐγούστου, καί συνέχισε τήν «κοπιώδη πορείαν» ὡς τίς πρωϊνές ὥρες τῆς ἐπόμενης, πού στάθμευσε στήν περιοχή Οὐζούν-μπεϊ, στά κράσπεδα τῆς Ἀλμυράς Ἐρήμου, ὑπό συνθήκες πλήρους ἐξάντλησης' βλ. ΓΕΣ/ΔΙΣ, Ἡ ἐκστρατεία εἰς Μικράν Ἀσίαν 1919-1922: Ἐπιχειρήσεις πρὸς Ἀγκυραν, Ἀθήνα 1963, Μέρος Α', σελ. 80, 88-90.

82. Τό 7ο Σύνταγμα συγκροήθηκε μέ τόν ἐχθρό ἥδη ἀπό τίς ἀπογευματινές ὥρες τῆς 10 Αὐγούστου στό ὕψωμα Γιαριντάμ, τό ὁποῖο καί κατέλαβε. Ἀπό ἐκεῖ ἐπιχείρησε νέα, ἀνεπιτυχή, ἐπίθεση τήν ἐπομένη νύκτα τῆς 11 πρὸς 12 Αὐγούστου πρὸς τοὺς Δίδυμους Λόφους, ἐξαναγκάστηκε ὅμως νά ὑποχωρήσει. Ἡ ἐπίθεση στήν ὁποία ἀναφέρεται ὁ Σκούρτης, ἐκτελέστηκε στήν πραγματικότητα τήν 03.00 τῆς 14 Αὐγούστου, ὑπὸ τήν κάλυψη τῶν πυρῶν τῆς III/Α Μοίρας Πεδινού Πυροβολικοῦ, καί κατέληξε στήν κατάληψη τῶν Δίδυμων Λόφων' βλ. ὁ.π., σελ. 99, 114, 126.

- 17) Τά πολιβόλα μας χτιπούν, τούς κάνουνε μπαράζι,
καὶ τόν ἐχθρό ἐκάνατε ἀλάχ, ἀλάχ νά κράζι.

λυτή σελ.: 7

- 18) Μέ 'φόπλου λόχι πέσαμε ἕνας κοντά τόν ἄλον,
στά χέργια ἐπι[α]σθίκαμε καὶ 'νας χτιπά τόν ἄλον.

- 19) Πεύτουν οἱ σφέρες σά βροχί, ὀβίδες σά χαλάζι,
καὶ τὰ βουνά ὀρόγρια κι αὐτά μάς κάνουν χάζι.

- 20) 'Ο Οὐρανός ἐθώλωσε καὶ τό φεγγάρι χάθι,
καὶ ὁ ἥλιος ἐτρόμαξε τῇ φοθερί τῇ πάλι.

- 21) Τούς πέραμε τό γόρδιο, ταμπούρογλου καὶ στάλ⁸³,
χαμπέρι τούς ἐστίλαμε νά πάνε στὸν Κεμάλ.

λυτή σελ.: 8

- 22) Τρέμουν ἡ βράχοι τόν βουνό, βογγάνε τὰ λαγγάδια,
φεύγουν ἡ τούρκι τὰ σκιλιά ὅσάν παλιό Γελάδια.

- 23) Τά πιριβόλα μας βογγούν τούς κάνουνε μπαράζι,
καὶ τόν Κεμάλ ἐκάνανε ἀλάχ, ἀλάχ, νά κράζι

- 24) Τό ἔνδοξο, τ' αἰρόμιτο τό Τάγμα τοῦ γραβάνι,
ἔκανε τὴν ἐπίθεσι κι ἀπὸ τό σιιάλ⁸⁴ τούς βγάλι [:δγάνει]

- 25) Στρώματα κάτου ἡ Τουρκιά ἀπὸ τὰ Πολιβόλα,
κάτι λίγι ἔμιναν καὶ τόβαλαν στὰ πόδια

λυτή σελ.: 9,

- 26) Ολος ο κόσμος πολεμά σὶν γινεξί καὶ τέκνι
νά σόσουνε τὴν ἄγγιρα, διότι κινδινέβι.

- 27) 'Αὐτά τὰ γράφο φίλι μου νά δίται τῇ ἔχο κάνι
ἐγὼ πού ἐπολέμισα στὸ τάγμα τοῦ Γραβάνι.

83. Ἡ περιοχή τοῦ ἀρχαίου Γορδίου κατελήφθη ἀπὸ τὴν VII Μεραρχία καὶ ὀχι ἀπὸ ἐκεῖνη (II) τοῦ συγγραφέα. Ἡ μάχη τοῦ Ταμπούρ 'Ογλου εἶναι ἐκεῖνη κατὰ τὴν ὁποία κατελήφθησαν, ὅπως ἀναφέρθηκε προηγουμένως, οἱ Δίδυμοι Λόφοι. Τό «στάλ» εἶναι πιθανότατα τὸ ὄρος Τσάλ (Τσάλ Ντάγ) τὸ ὁποῖο κατελήφθη ἀπὸ τὴν II Μεραρχία, κατόπιν σκληροῦ ἀγώνα, τὴν 20 Αὐγούστου' βλ. δ.π., σελ. 240-241.

84. Τό Τσάλ Ντάγ ἦταν πρᾶγματι τὸ πλησιέστερο πρὸς τὴν Ἀγκυρα σημεῖο πού ἔφθασαν ὁ Σκούρτης καὶ οἱ συμπολεμιστές του. Μετὰ ἀπὸ τὴ σθεναρὴ τουρκικὴ ἄμυνα καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀντεπίθεσι, τὸ 7ο Σύνταγμα, μαζί μὲ τὴν ὑπόλοιπὴ Στρατιά, «ἀπαγκιστροῦται» καὶ ὑποχωρεῖ πρὸς τὸ Σαγγάριο, τὸν ὁποῖο διαβαίνει τὴν νύκτα τῆς 31 Αὐγούστου, μετὰ δὲ ἀπὸ ἄλλεπάλληλες συγκρούσεις μὲ τὸν κατὰ πόδας ἀκολουθοῦντα ἐχθρό, καταλγεῖ στὸ Ἀφιόν Καραχισάρ' βλ. δ.π., σελ. 261.

28) 'Όλα τα ἔγραψα καλά, μά ἕνα ἀκόμι μένι,
ἀπό ἐδὸ καί εἰς τό ἐξίς δέν ξέρο τή θά γένι.

Γέφυρα μεάνδρου

26/11/21

Χ. Σκούρτης

[ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΟΥ ΕΠΙΜΕΛΗΤΗ: «'Όλα τὰ ἔγραψα καλά, μά ἕνα ἀκόμι μένι, ἀπό ἐδὸ καί εἰς τό ἐξίς δέν ξέρο τή θά γένι.» Μὲ τὰ προφητικά αὐτὰ λόγια διακόπτεται τό ἡμερολόγιο ἐκστρατείας τοῦ Χρήστου Σκούρτη τήν 26 Νοεμβρίου 1921. Ἡ μονάδα του, τό 7ο Σύνταγμα ΠΖ, μετὰ τή μάχη τοῦ Ἀφίων Καραχισάρ (17 Αὐγούστου 1921), ἔπαιξε ἀρχικά ρόλο ἐφεδρείας, καί στή συνέχεια ἀναπτύχθηκε ἀμυντικά κατὰ μήκος τοῦ ποταμοῦ Μαιάνδρου μεταξὺ Μεντελέ καί Καδακλάρ, κατὰ τό διάστημα ἀπὸ τῆς 14 Νοεμβρίου 1921 ἕως τήν 8 Ἰανουαρίου 1922. Ἐκεῖ γράφονται οἱ τελευταῖες γραμμὲς τοῦ ἡμερολογίου. Τό Σύνταγμα παρέμεινε σέ ἀμυντική διάταξη καθ' ὅλο τό διάστημα μέχρι τῆς τουρκικῆς ἐπίθεσης τοῦ Αὐγούστου 1922, χωρὶς νά λάβει μέρος σέ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις. Ἰσως αὐτὸ ἐξηγεῖ τή σιωπὴ τοῦ συγγραφέα. Ἡ μόνη πληροφορία πού διαθέτουμε εἶναι αὐτὴ ἡ δυσανάγνωστη προσθήκη στὴν 1η σελίδα τοῦ σημειωματarioυ του: «?ον Στρατιοτικόν Νοσοκομίον Σμίρνης <??922>». Προφανῶς χρειάστηκε νά νοσηλευθεῖ στὸ διάστημα αὐτὸ σέ ἕνα ἀπὸ τὰ τέσσερα στρατιωτικά νοσοκομεῖα πού ἔδρευαν στὴ Σμύρνη ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, πιθανότατα στὸ 3ο, ἂν μαντεύω σωστά τὴν ἔνδειξη «Γον». Ἡ ἀπουσία συγκρούσεων στὸ διάστημα αὐτό, ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι μᾶλλον ἀρρώστησε παρὰ τραυματίστηκε. Πράγματι, ἐκτὸς τῶν τραυματισμῶν, οἱ στρατιῶτες τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος ὑπόφεραν συχνὰ ἀπὸ ποικίλες παθήσεις, μὲ προεξάρχουσες τὴν βρογχοπνευμονία, τὸν τύφο, τὰ ἐντερικά καί τὴν ἐλονοσία· πάντως ἡ κατάστασή του πρέπει νά ἦταν κάπως σοδαρή, ἀφοῦ δέν ἀρκοῦσε ἡ νοσηλία στὸ ἱατρεῖο τῆς II Μεραρχίας, πού ἔδρευε στὸ Οὐσάκ, ἢ σ' ἐκεῖνο τοῦ Α' Σώματος, πού δρισκόταν στὸ Ἀφίον.

Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς τουρκικῆς ἐπίθεσης στίς 13 Αὐγούστου 1922, τό 7ο Σύνταγμα κατεῖχε τὸν τομέα Μπανάζ, ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου ποταμοῦ, στὰ βορειανατολικά τοῦ Οὐσάκ· ἀναγκάστηκε μετὰ ἀπὸ ἀρκετὲς ἀπώλειες νά συμπτυχθεῖ πρὸς Καπακλάρ καί στὴ συνέχεια καταδιωκόμενο πρὸς Φιλαδέλφεια. Κατὰ τὴν περίοδο ἐκείνη τό I Τάγμα διοικοῦσε ὁ τότε ταγματάρχης καί κατόπιν στρατηγός Μανώλης Μάντακας, ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης καί μέλος τῆς Π.Ε.Ε.Α. τὸ 1944.

Ἡ μονάδα τοῦ Σκούρτη εἶχε τὴν τύχη, κατὰ τὴν κρίσιμη στιγμὴ τῆς διάσπασης τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων, τὴν 15 Αὐγούστου, νά βρεθεῖ στὴν λεγόμενη Ὀμάδα τοῦ ὑποστρατήγου Ἀθανασίου Φράγκου καί νά ὑποχωρήσει σχετικῶς συντεταγμένα ὡς τὴ χερσόνησο τῆς Ἐρυθραίας, ἐνῶ οἱ μονάδες τῆς λεγόμενης Ὀμάδας τοῦ ὑποστρατήγου Νικ. Τρικούπη, ὑποχωρώντας ἀτακτα, ὁδηγήθηκαν στὸν ἀφανισμό ἢ τὴν αἰχμαλωσία. Τό I/7 Τάγμα, ἀφοῦ παρέμεινε ἐπὶ τριήμερο στὴν γραμμὴ ἐσχάτης ἀντίστασης ἐπὶ τῆς χερσονήσου, ἐπιβιβάστηκε τὴν 2 Σεπτεμβρίου τοῦ 1922 στὸν Τσεσμέ ὑπὸ τὰ διασταυρούμενα πυρὰ τῶν τουρκικῶν προφυλακῶν καί τῶν ἐλληνικῶν πολεμικῶν πλοίων, μὲ κατεύθυνσιν τὴ Μυτιλήνη.]